

STVARANJE BRIGADE

NA VISINI REVOLUCIJE

P^Arva proleterska je formirana u jednom od presudnih perioda naše narodnooslobodilačke borbe i revolucije. Borba protiv okupatora je već krajem 1941. bila dobila takve razmere, perspektive ustanka su se tako proširile da je formiranje vojnih jedinica novog tipa, čvrsto organizovanih, jače naoružanih i sposobnih za veće akcije, pokrete i manevre, — postalo preka potreba. Tu potrebu su drug Tito i naše političko rukovodstvo uvideli, shvatili na vreme, doneli odgovarajuće odluke i smelo i energično pristupili njihovom ostvarivanju. Vidovita sposobnost prilagođavanja novim situacijama, iznalaženja neophodnih formi organizacije na određenim etapama, bila je rezultat nagomilanog iskustva i odvažnosti stečene u toku teške političke borbe pre rata, a i brzog, aktivnog razumevanja suštine i toka konkretnih uslova u kojima smo imali da vodimo rat. No i ovo poslednje je bilo moguće samo zato što smo, tako reći, unapred bili zaštićeni od rasuđivanja i odluka koje bi mogle imati »kabinetski« karakter, i to time što su se od početka našeg rata drug Tito i naše rukovodstvo našli na »terenu«, na samom ratištu, među vojskom koja se tukla, znači — tamo gde je bila i dejstvovala odlučujuća snaga revolucije. Oni su, dakle, naoružani stečenim iskustvom, znanjem, odvažnošću, reagovali na događaje »iznutra«, neposredno dotičući rukom i mišlju njihovo bilo.

U tom zamahu stvaralačke volje rukovodstva i naroda stvorena je 1. proleterska brigada. Od kojih ljudi? Od radnika, seljaka, studenata, većinom članova Partije i Skoja, već prekaljenih u prvim mesecima ratovanja, mnogih i u ilegalnoj borbi, ponesenih novim poletom koji je tada doživljavala naša oružana revolucija.

Već posle prvih borbi 1. proleterska je, kao kasnije i ostale proleterske jedinice, brzo stekla visoko borbena iskustvo i određene borbene sposobnosti koje nisu bile, niti su mogle biti, drugo do izraz nekih najviših ljudskih vrednosti, koje su i same bile mera ljudskog smisla i pravednosti naše borbe. To je i sačinjavalo osnovnu sadržinu naše nadmoći nad neprijateljevom vojskom. Posle se svaki novi borac koji bi došao u brigadu, u krilu takvog prekaljenog i oplemenjenog kolektiva, brzo izjednačavao sa ostalima.

Danas to mogu reći. Neprekidno sam se divio spokojnoj hrabrosti proletera. Efikasnost bez nemira i užurbanosti, samouverenje bez hvalisavosti, odlučnost i upornost u izvršavanju zadataka, bez vike, jedna stalna pribranost i u najtežim situacijama.

Sve se to ispoljavalo i izbijalo u neprekidnim borbama sa neprijateljem. Manje smo se odmarali — bili tvrđi i svežiji; slabije se hranili — bili žilaviji; slabije naoružani — ubojitiji; bez motorizacije — brži. Skuplja je bila svaka naša smrt, naše je disanje imalo drukčiju, posebnu vrednost. Kao da su se sve naše muke, napori i teškoće zgušnjavali u ubojit prkos, kao da su se preokretali u našu prednost.

Kada danas govorim o svemu tome, to za nas jeste prošlost, ali nije sećanje ni uspomena, niti će, mislim, ikada to biti. To što smo bili proleter i nije podatak u našem životopisu. Za nas je to vezano za čitavo naše biće, za ceo život. Zato i o našim poginulima, najboljima među nama, ne govorimo kao o mrtvima, nego kao da se još nalaze na nekom posebno odgovornom zadatku, pa se nisu vratili.

Rat se odavno završio. Život nas je rasturio u razne krajeve i na *razne dužnosti*. Ali kada se sretnemo ili sastanemo, razgovaramo kao da nastavljamo staru drugarsku priču koju nikad nismo ni prekinuli.

Svi su oni bili neobični obični ljudi. Neobični kao revolucija, obični kao narod koji ih je poslao na isturene borbene položaje. U vremenu presudnom za naš oružani ustanak, za celu našu istoriju oni su bili na visini revolucije i neizmernih, ali i zanosnih zadataka koje je ona postavljala pred naše pokolenje. I eto, oni su, u to neopozivo vreme, bili sposobni da zbiju sve što je bilo najlepše u njima kao ljudima i komunistima u neslućenu životnu snagu, da prerastu sami sebe, izdignu se do te visine. To ih je obeležilo zasvagda i odmerilo njihovu ljudsku vrednost bez obzira na to ko se na kakvo radno mesto vratio posle rata. To što su bili u 1. proleterskoj ostalo je kao njihovo tadašnje i današnje neotuđivo svojstvo, nešto nalik na pravo pripadanje partiji, celim svojim bićem.

Vidim, kad završavam, da govoreći o proleterima ne govorim više samo o njima, onima iz Prve, nego i o partiji, o svim ostalim proleterima, o borcima u svim ostalim jedinicama naše narodne vojske. Svi su oni, kad su se najlepše borili, činili to kao 1. proleterska u najslavnijim njenim borbama. Mislim da se veće priznanje ne može odati ni njima, ni 1. proleterskoj.

Koča POPOVIC

POLITIČKI ODRED KOMUNISTIČKE PARTIJE

P

A roleterske brigade naše Narodnooslobodilačke vojske nisu bile elitne jedinice u uobičajenom, užem, vojničkom smislu te reči, to jest po naoružanju, uvežbanosti, disciplini i drugim vojničkim odlikama, najsposobnije jedinice pomoću kojih Vrhovna komanda rešava određene vojno-ratne zadatke (po težini, komplikovanosti ili važnosti momenta i mesta i tome slično). One su bile i to. Ali svesti ih samo na to — ipak bi značilo umanjiti njihovu ulogu u našem ratu i revoluciji.

Proleterske brigade bile su naoružani politički odredi komunista kojima je palo u deo da oružjem i političkom akcijom rasplamsavaju ustanak, da šire njegove osnove, politički osvajaaju mase, konsoliduju poljuljane pozicije (vojne i političke) itd., i to pod rukovodstvom CK KPJ, Vrhovnog štaba i lično druga Tita. Drugim rečima, njima su najčešće postavljani određeni strategijski ili specijalni vojno-politički zadaci koji su mogli imati širi uticaj na razvitak oružane borbe i revolucije. Naravno, one nisu mogle da zamene partijske i druge političke organizacije bilo na kom području, ali su kao udarne vojne jedinice mogle da dopru, da očiste teren ili barem naprave prodor na određena područja za pomoć, za pristup partijskim i drugim političkim organima. A kao jake partijske organizacije, odnosno kao velika koncentracija komunista (kojima je glavni, izvorni »zanat« bio živa politička akcija), one su sa svojim agitatorima, propagandistima i organizatorima na terenu uvek bile dobrodošla efikasna pomoć. Takvi su im, uostalom, i bili zadaci.

U specifičnim uslovima socijalističke revolucije kakva je bila naša: četiri godine van većih gradova, van fabrika, što znači

van širih koncentracija radničke klase, — proleterske brigade su bile, isto tako, u izvesnom smislu i do određenog stepena revolucionarna radnička baza, pokretljivi proleterski bastion naše narodne revolucije. U njima i preko njih mase su mogle da u praksi osele revolucionarnu čvrstinu i doslednost glavne snage revolucije, što je otvaralo perspektivu pobede.

Otuda je ideja formiranja proleterskih jedinica, koju je drug Tito izrekao još u Užicu 1941. godine, svakako jedna od onih njegovih originalnih strategijskih zamisli i dela od istorijskog značaja koji su bili sudbonosni za pobedonosni ishod našeg ustanka i naše socijalističke revolucije.

Zato su proleterske brigade bile ne samo udarna rezerva Vrhovnog štaba nego i odredi KPJ koji su imali određenu, veoma složenu, veoma tešku ulogu i vojne i političke zadatke koje je nametala naša, jugoslovenska narodna revolucija. Ti odredi su morali biti lišeni do najveće moguće mere onih kolebanja i drugih slabosti koji se nužno javljaju u svakom ustanku, jer su morali biti spremni da sve zadatke Partije, odnosno revolucije, izvršavaju i pod najtežim uslovima, onako kako ih razvoj ustanka nameće. Takve jedinice mogla je da formira samo Partija iz svojih redova i redova komunista i drugih proverenih boraca koji su bili spremni da u onim sudbonosnim danima nepokolebljivo slede njen revolucionarni put. Zato je stvaranje proleterskih brigada jedna od posebnih zasluga KPJ u narodnooslobodilačkom ratu, izraz njene nesebične spremnosti na sve žrtve u rešavajućoj ulozi koju je i imala u oružanoj borbi naših naroda.

Otuda proleterske jedinice karakterišu ne samo izvanredna vojna aktivnost i bogati borbeni rezultati u danonoćnim okršajima, nego i uporedna politička aktivnost i visoka idejno-politička svest i izgrađenost. Malo je vojnih jedinica, a još manje čitavih armija uopšte, u kojima su obični borci — vojnici bili toliko politički aktivni koliko je to bilo u našoj Narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima, a posebno u proleterskim jedinicama. Politički rad je bio tako intenzivan (u brigadi i van nje, u narodu), o političkoj borbi se tako mnogo govorilo i brinulo, oružane akcije i politička aktivnost su bile do te mere povezane, isprepletane i uzajamno uslovljene da je

to davalo bitnu karakterističnu crtu našem ratu i samo za sebe govorilo o duboko narodnom, revolucionarnom karakteru našeg ustanka i naše socijalističke revolucije.

Unutarnji idejno-vaspitni, politički i kulturno-prosvetni rad imao je za cilj da od svakog pojedinca učini svesnog, aktivnog i samoinicijativnog borca revolucije, ne samo u onom minimalnom okviru — spremnost na disciplinu, samoodricanje, vojničke podvige i tome slično — već mnogo više od toga: borca proleterske brigade, to znači komunistu, a to, dalje, znači »oficira« revolucije, to jest predanog, sposobnog i samostalnog političkog radnika.

Imajući u vidu baš takvu svakodnevnu ulogu, 1. proleterska je bila i škola, neprekidni seminar gotovo u bukvalnom smislu te reči. U komorama i boračkim torbama nosili su se tomovi knjiga, brošura i skripata — proučavalo se, razrađivalo preko predavanja i diskusija (čak je bilo i ispitivanja iz određenih gradiva) od Darvina do dnevnih vojnih i političkih informacija i analiza međunarodne i unutrašnje situacije; od fizike, hernije, geografije itd. do Lenjinove »Države i revolucije«. Stručnih kadrova za to je bilo dovoljno: starih, predratnih revolucionara marksista s bogatom borbenom političkom praksom, profesora, studenata, učitelja, kvalifikovanih radnika, književnika itd.

U redovima 1. proleterske izginulo je u toku rata sedam puta više boraca i rukovodilaca nego što je bilo njeno prosečno brojno stanje, ali, popunjavana novim borcima, ona je bivala sve jača i viša! To govori, između ostalog, o stepenu koncentracije revolucionarnog partijsko-političkog rada, o izvanrednoj gustini revolucionarne komunističke svesti koja se nije mogla razblažiti.

Četvorogodišnji vojnički život i neprekidno ratovanje, uniforme, činovi, vojna disciplina i vojnički odnosi morali su ostavljati traga na pojedince i kolektiv. Ali ta vojnička »patina« nije nikako mogla da pokrije, da potre ili, čak, ublaži individualnosti pojedinih ličnosti i da ih pretvori u broj, u anonimnu uniformisanu i uniformnu jedinku. Brigada je bila snažan, monolitan kolektiv koji je dejstvovao kao jedan čovek, ali u tom kolektivu bio je izdiferenciran svaki pojedinac — bio je to isto

tako i zbir više stotina samostalnih individualnosti koje su se usred takvog kolektiva razvijale, diferencirale i isticale svaka svojim posebnim osobinama. Jedinstvo kolektiva nije glačalo, već podsticalo izrastanje ličnosti. To sve zahvaljujući, pre svega, činjenici što su bili posredi komunisti, odnosno svesni, aktivni nosioci revolucionarne borbe, što je bio u pitanju unutrašnji demokratski odnos koji proističe iz te činjenice. Borci nisu bili samo đaci nego i učitelji, samostalni agitatori i propagandisti u tek oslobođenim selima i gradovima. U sastavu samih brigada oni su bili disciplinovani »redovi«, ali i smeli i oštri kritičari starešina na četnim konferencijama (borci su, uostalom, predlagali postavljanje i smenjivanje starešina — zaključno sve do bataljona); jednom reči, to su bili subjekti narodnooslobodilačke borbe.

Surova, ali tako humana i sadržajna revolucionarna borba i uloga proleTERSKE brigade u toj borbi, koja je tražila gotovo od svakog pojedinca inicijativu, samostalnost i sposobnost ne samo uklapanja u kolektiv već i sposobnost da se pokrenu drugi, da se stoji na čelu borbe, to jest da se primi na sebe samostalna uloga i daje svoj doprinos, — takva borba, takav život, ta škola modelirali su iz svakog pojedinca ličnost borca proletera, običnog, živog, humanog i pravog čoveka koji stvara istoriju.

Takve su bile sve naše proleTERSKE brigade i njihovi borci — proleterI. Takva je bila najstarija među njima — 1. proleTERSka i njeni borci.

Ako ova knjiga uspe da čitaocima dočara predstavu o boricima 1. proleTERSKE i njihovom legendarnom kolektivu, koji je bio sposoban za velike podvige, ali i za sitne nestašluke, za gvozdenu disciplinu metalSKIH radnika, ali i za boemstvo beogradSKIH studenata, — biće time ispunjen jedan ratni dug preživelih proletera prema svojim poginulim drugovima, koji i na ovaj način nastavljaju da se bore, i prema četiri ratne godine, od kojih svaka vredi koliko jedan ljudski vek.

Mijalko TODOROVIĆ

Prosto štriga
31-I 1942 i dalje

	A.	b.	c.	d.			
I dan	9	41	48	36	134		
mušica							
draganca	1	2	2	2	7		
mušica	5	2	4	1	12		
balani			1t.	1t.	2		
mušica		1	1		2		
	4 bolnici 28 vojnika i 1 draganca						
	2 kupa u bolni., 2 kupa u nepotkani.						
II dan	4	33	49	17 (baka)	10 (P. baka)		
				i 3 (samost.)			
	od gornjih izdatina 100 8 u bolnici						11 10
III dan				1t. b. 11. b.			134
	4 bolnici				43		
IV dan	8	34	39				11
(18)	u bolnici				11 + 3		
(u potkani)	1 kupa u bolni. u 1.2. g. 21. 4						109
Bolnica	Trnovo				112		
	Križevica				48	Trnovo	
					150	Ukupno	
					160		

	6. VII	après-midi
Belatornici		soir
	7. VII	après-midi
igrača Križica	8. VII	à l'aube
Karage		un di
	9. VII	soir
Podhum	10. VII	midi
	11. VII	soir
Selatorna Kuba		mit
	12. VII	matin
Gratana		après-midi
Korčeva polje	13. VII	avant l'aube
Št. Št.		à l'aube départ vers
		matin (bataille toute la
		journée et la nuit)
Convent	14. VII	à l'aube (sortien samostan)
	15. VII	mit
Convent g. P. K. K.	17. VII	matin
	18. VII	avant l'aube
Gratana		matin
Amanti		après-midi
	20. VII	mit, attaque de Buzjina
	21. VII	après-midi
Th. Križica		soir
	23. VII	aube
g. Križica		midi
	24. VII	soir
Križica	25. VII	matin
		mit attaque de Blinji

Tous les jours. Jour.

VIDELI SMO TITA

P osle dvanaest dana marševa i borbi s četnicima stojimo na ulazu u Novu Varoš. Dvanaest dana neizvesnosti. Čitava večnost. Sada ćemo ući prvi put u oslobođeni grad. Posle toliko vremena videćemo druge partizane, od kojih nas je ofanziva sasvim odvojila.

Postrojavamo se u koloni po četiri. Na čelu je glavni pevač Mika Haravan, potpuno bos. Crvene mu se noge u snegu. Mnogo ih je takvih. Ipak pevamo. Dobićemo, valjda, nešto obuće i odmoriti se. Krećemo vojničkim korakom. Grmi kraljevačka partizanska koračnica »Hej, drugovi, složno, smelo!« Na ulici puno sveta. Svi nas gledaju.

Čitamo: »Komanda mesta Nova Varoš«. Kako je to tada mnogo značilo za nas koji to prvi put vidimo. Smeštamo se u neku školu. Dragoslav Bogavac, Miro Dragišić, Moma Petrović Tršo i ja idemo komandantu mesta. On kaže da je naš bataljon ostavio izvanredan utisak na građane. Čujemo prve vesti o porazu Nemaca pred Moskvom. Obuzela nas je velika radost. Nismo sami.

Borcima saopštavamo novosti. Od opšteg veselja vri kao u košnici. Stižu nam vunene čarape i opanci. Još veće veselje. Muka će biti sa onima koji nisu nikada nosili opanke. Na snegu će se klizati i padati.

Tu je, u Novoj Varoši, i drug Pera Stambolić. Odlazimo njemu. Dragoslav i on su stari poznanici sa studija i iz ilegalnog rada. Razgovaramo o novostima. Drug Pera se raspituje o našim borbama i borcima.

Noć je. Bataljon spava. Dragoslavu i meni to ne polazi za rukom. Tiho komentarišemo najnovije događaje i govorimo o našem bataljonu. Ovo popodne moral boraca je znatno porastao. Tome se posebno veselimo. Odsečeni u ofanzivi, bez veza i jasne perspektive o pravcu kretanja, uložili smo dosta truda da održimo moral. Bataljon je izdržao ovaj težki ispit. Ako se malo odmorimo, neće biti zadatka koji on ne bi izvršio.

Noću nas budi kurir. Predaje nam naređenje za pokret. Drug Tito je naredio da krenemo s bataljonom u pravcu Vrhovnog štaba. Na putu će nas sačekati kurir koji će nas uputiti kuda treba da idemo. Budimo pospane i umorne borce. Saopštavamo naređenje. Nastaje opet veselje. Videćemo našeg vrhovnog komandanta.

Krećemo ka selu Kosatici. Uz put nas sačekuje kurir i nas iz bataljonskog štaba vodi drugu Titu. Tito postavlja pitanja, a zatim nas pažljivo sluša. Obavešten je o nama — valjda od druga Pere. Interesuje se za sve: o sastavu bataljona, naoružanju, opremi, moralu, uslovima pod kojima smo se borili oko Kraljeva, uzrocima povlačenja i o tome da li smo mogli ostati na svom terenu.

Dragoslav, Miro i ja odgovaramo na pitanja. Iznosimo političku situaciju u našem srezu, o borbama oko Kraljeva i raspoloženju naroda, o četničkoj izdaji i teškom povlačenju iz Srbije.

Tito naređuje da nam se da nešto novca, a nama kaže da se pobrinemo da se bataljon odmori. Za koji dan će nas obići.

Na sve nas snažan utisak ostavlja lik druga Tita. Crte na licu govore da je energičan, odlučan čovek. U očima blagost. Po govoru ne mogu da odredim nacionalnost. Zbunjen sam. Ja, tako reći, do juče švrca, danas dvadesetčetvorogodišnjak, stojim pred vrhovnim komandantom i treba da mu podnesem izveštaj.

Tito je zadovoljan stanjem bataljona. Saopštava nam da se formira prva proleterska brigada, u čiji će sastav ući i naš bataljon. Obuzima nas radost. Ne pitamo kakva će to formacija biti, jer osećamo da sve više postajemo vojska, da postajemo sve jači. Mada nam drug Tito govori da nas čekaju teški zadaci i borbe, to nas sad, mnogo manje zabrinjava nego do pre dva dana.

Odlazimo veseli i zadovoljni u Kosaticu, u naš bataljon. Tamo veselje. Borci se smestili i slušaju novosti koje im donosimo. Svi su oduševljeni veću o stvaranju 1. proleterske brigade i našem ulasku u njen sastav. Niču raznovrsni komentari. No njih zamenjuje užurbanost. Spremamo se da dočekamo vrhovnog komandanta. Imamo nekoliko bolesnih i ranjenih. Nas nekoliko se šišamo »na nulu« i agitujemo da to čine i ostali. Biće manje bolesnih ako se više pobrinemo o higijeni.

Posle dva-tri dana posetio nas je drug Tito sa još nekoliko drugova. Primetili smo ga na vreme i izašli mu u susret, na raport. Najpre obilazi 1. četu. Dočekuju ga s našom »Kraljevačkom partizanskom«. U četi uglavnom omladinci. Tome se veseli. Mali »Levčuk« zadigao nogavice. Na cevanicama se vide rane. Drug Tito se interesuje da li ga to boli. Mališan odgovara da to, u stvari, nije ništa i da će brzo proći.

U Kruševičkoj četi uglavnom seljaci. Zivan Maričić komandir, i Moma Dugalić, komesar čete, daju obaveštenja drugu Titu, koji se interesuje o stanju i moralu u četi. Zadovoljan je kada je čuo da je to dobra jedinica i da je sastavljena uglavnom od seljaka.

Idemo Rudarskoj četi. Objašnjavamo da su pripadnici ove čete uglavnom rudari iz Trepče i Ibarskih rudnika. Dobri i hrabri borci. Komandir im je kapetan bivše jugoslovenske vojske Mile Pavičić, po nacionalnosti Hrvat. Drug Tito je malo iznenađen. Na vratima ga dočekuje stari Mile, s velikim, prosedim brkovima, i raportira oštro, vojnički.

Drug Tito pita Mila kako se slaže s rudarima. Mile ozbiljno i energično odgovara: »Druže vrhovni komandante, ja se slažem sa svima onima koji hoće da se tuku protiv okupatora i njegovih slugu«. Na pitanje druga Tita kako ga slušaju rudari, Mile se žali da baš uvek ne poštuju njegovu starost i položaj; da mu ponekad ne ostave mesto za spavanje, pa se on zadovolji mestom iza vrata ili pod stolom.

Tito je zadovoljan stanjem u bataljonu. Naređuje da se obezbedimo od pravca Mileševa i da se dobro odmorimo i pripremimo za zadatke koji nam predstoje.

Ispraćamo druga Tita s pesmom kao što smo ga i dočekali, zadovoljni što će nas uvrstiti u redove boraca 1. proleterske. Bili smo ponosni. Nastavili smo idućih dana intenzivne pripreme da bismo što spremnije dočekali ovaj istorijski čin.

Milan SIMOVIC

ETO, TO JE STARI

Negdje sredinom decembra 1941. godine bio sam kurir u štabu Crnogorskog odreda za operacije u Sandžaku. Štab je bio smješten u tada jedinom jednospratnom hotelu u Rudom. Po dolasku u ovo mjesto, oko 22 časa, pozvao me je komandant odreda i naredio da odaberem dva kurira i jedno odjeljenje boraca s puškomitraljezom (iz posadne čete odreda) i da za pola sata dođem u štab radi dobijanja zadataka.

Kada sam se u određeno vrijeme javio, našao sam komandanta kako s političkim komesarom odreda, Bajom Sekulićem, proučava na stolu raširenu sekciju. Toliko sam se razumio u čitanje karata da sam jedino mogao da razlikujem cestu od ostaloga šarenila na sekciji, a to je ovoga puta bilo dovoljno. Zadatak mi je objašnjen detaljno: da s patrolom, naoružanom puškomitraljezom, odem u toku noći do muslimanskog sela Kasidola — do škole na kraju toga sela, gdje se nalazio »drug Stari«, kome je trebalo da predam koverat nešto većeg formata.

— Pošta je hitne prirode! — reče mi komandant. — Drug Stari već noćas mora dobiti tu poštu, i to lično!

Poslije upozorenja na važnost povjerenog zadatka, dato mi je uputstvo da se patrola kreće na izvjesnom odstojanju, da jedan kurir mora znati gdje držim poštu i da taj bude stalno uz mene, sve do predaje pošte. Jer — na tome terenu je tada među naoružanim mještanima bilo i onih za koje se nije znalo uz koga su: uz četnike ili uz partizane.

Politički komesar me je podsjetio i na to da su kuriri komunisti u predratnom ilegalnom periodu — u slučaju opasnosti — gutali poštu da ne bi dopala protivniku u ruke, pa mi je preporučio da ne svraćamo ni u jednu seljačku kuću. Na kraju, potapšavši me po ramenu, reče:

— Ako drug Stari bude pitao o nama, reci da smo dobro i da smo spremni za naredne zadatke.

Posljednja napomena komesara, da kažem drugu Starom, ako me bude šta pitao, da smo spremni za zadatke, pobudila me na razmišljanje, jer sam do tada smatrao da je naš štab najveća instanca na tome terenu, a tada sam shvatio da i on od nekoga dobiva direktive i zadatke. Ko bi to mogao biti na ovom terenu? Znao sam da se Vrhovni štab nalazi negdje oko Užica.

Uoči polaska, kada je Bajo silazio u prizemlje hotela, prišao sam mu i potiho, znatiželjno ga upitao:

— Ko je taj »Stari« kome ja nosim poštu?

Bajo odgovori samo da ću to već vidjeti i prekori me što još nismo krenuli.

Išli smo dosta brzo, pa nijesmo osjećali hladnoću. U glavi mi se stalno vrzmalo pitanje: ko je taj Stari, zašto su bila potrebna tolika upozorenja i savjeti? Pretpostavljao sam, pored ostalog, da bi to mogao biti drug iz Centralnog komiteta KPJ koji na ovom terenu ilegalno živi.

Uprkos izričitog naređenja da ne svraćamo nigdje van ceste, ipak nijesmo izdržali. Svratili smo u jednu kuću sela Međurečja, blizu puta, kako bismo se malo odmorili, popušili po cigaretu, nešto pojeli i, okrepljeni, produžili do cilja.

Kod sela Sastavaka, uzbrdo prema Kasidolu, valjda poslije otprilike dvjesta do trista metara, začusmo iznenadno i odsječno:

— Stoj! Ko ide?

Nisam očekivao da će nas neko zaustaviti baš tu, jer do škole je valjalo prevaliti još oko dva-tri kilometra. Iznenađen, instinktivno sam prihvatio svoju talijansku mašinku. Poslije sporazumijevanja sa stražarom zasjede produžio sam s jednim drugom iz sastava stražarskog odjeljenja i samo sa dva kurira, jer zasjeda nije pustila ostale da krenu s nama. Na oko dvjesta metara do škole čulo se drugo »stoj, ko ide« — no ovdje je posao oko sporazumijevanja primio na sebe onaj drug koji se uputio s nama.

I štab našeg odreda bio je smješten u istoj školi ranije, pa ipak toliko obezbjeđenje nismo imali.

Kada smo stigli na mali plato na kojem se nalazila škola, već je svanjivalo. Oko same škole bilo je desetak jahaćih konja. Na ulazu u školu bila su dva stražara, koja nisu dopuštala ni jednome od nas da uđe unutra, uprkos mom upornom objašnjavanju da sam od komandanta odreda dobio zadatak da predam poštu lično drugu Starom. Jedan od dvojice stražara mi reče da njemu mogu dati poštu i da će je on predati onome kome je upućena, a ako želim da i ja sa njim uđem, onda prethodno moram da ostavim svoje lično naoružanje.

— To znači: razoružavate me! — rekao sam protestujući i upozorio da ću se vratiti natrag ne predavši poštu.

Jedan od njih mi reče da sačekam koji minut, da će on da upita kako da postupi. I zaista, nakon nekoliko minuta niz drvene stepenice naišao je mladolik čovjek, tridesetih godina, vesela izgleda, i s osmijehom me upitao da li baš lično želim da predam poštu. Kada sam mu odgovorio da mi je tako naređeno, taj drug me odvede u oveću sobu — bivšu učionicu, dok su ona dvojica ostala pred ulazom. Pošto otvori vrata, pokaza mi na ugao sobe i poluglasno reče:

— Eto, to je Stari! Hoćeš li mi dati da mu ja predam poštu, a ti gledaj!

Izvukao sam koverat i dao mu ga. Sasvim dobro sam čuo kako Stari pita:

— Je li to pošta od Crnogoraca, od Arsa? Gdje se nalazi štab?

Predostrožnost pri ulasku u školu i one dvije prethodne straže još više su u meni razigrale radoznalost, te mi se činilo, kada sam ušao u tu učionicu, da su mi se oči naglo uvećale. Htio sam sve da vidim, naročito Staroga. Dok je onaj drug (kasnije, u Livnu, saznao sam da je to bio drug Marko) predavao poštu Starome, neko me nazva po nadimku: »Čabo!« Bili su to Simo Mrenović i Vlado Katulini, koje sam poznavao iz Podgorice, obojica poznati učesnici antirežimskih demonstracija prije rata i vatreni navijači fudbalskog kluba »Crna Gora«.

Videći da sam još zbunjen i uzbuđen, Vlado Katulini mi objasni da je to Vrhovni štab, da je onaj drug kome je predato pismo lično drug Tito, a onaj u drugom ćošku, u odijelu skrojenom od bijelog ćebeta, što uzima žar iz peći i stavlja je u lulu s duvanom, da je to drug Moša Pijade, a zatim pobroja ostale: Beve, Peko, Mitra, Peruničić i drugi. Za sebe i Sima reče da su u neposrednoj pratnji Vrhovnog štaba i da su sinoć došli.

Još se nijè bilo potpuno razdanilo. Drug Tito je držao baterijsku lampu i svjetlio drugarici, diktirajući joj tekst u pisaću mašinu koju je ona držala na koljenima. Ostali drugovi, veći dio njih, ležali su na slami ili su već ustajali.

Jedan sat nakon svitanja, drug Tito me je pozvao i naredio da ostanem s njim za pokret ka Rudom, a ostali iz patrole da pođu s jedinicama koje upravo kreću tamo. Tada me je pitao o borbama protiv Talijana, a ja sam, uzbuđen, pokušavao da mu prenesem ono što mi je komesar Bajo rekao. Međutim bio sam se ušeptrljao i zbunio. On se okrenuo Bevcu i, koliko se sjećam, rekao mu, osmjehujući se, da ćemo još malo biti u takvoj situaciji — da će Talijani morati u šumu, a mi ćemo preći u naselja i gradove. Njegov prodorni pogled, čvrsta riječ i pojava ulivali su samopouzdanje i hrabrilu.

Sa koliko oduševljenja i ponosa sam mogao, poslije povratka u Rudo, da pričam svojim drugovima da sam vidio našeg vrhovnog komandanta, da sam razgovarao s njim. Zato mi je čudno zvučalo kada me je noć prije formiranja brigade jedan drug iz štaba bataljona »Osamnaesti oktobar« pripitao da li sam spreman da produžim put i borbu van terena Crne Gore, te ako se ma iz kojih razloga ne osjećam sposobnim za posebne napore, onda — veli on — mogu da se vratim i priključim mjesnim partizanima moga kraja.

Kasnije sam imao prilike da u raznim situacijama vidim druga Tita kako prolazi pored kolone moga bataljona i kako hitro odmiče da ga ni njegovi kuriri nisu mogli pratiti, a u bici na Sutjesci, kada smo bili pred probojem ko zna kojeg obruča, čvrsto sam bio uvjeren da za nas, pod njegovim rukovodstvom, nema bezizlazne situacije.

Tito je ulivao snagu, zbijao kolonu za juriše, otvarao perspektive, krepio nas i poučavao.

Aleksandar BELOJEVIC ĆABO

PUT JEDNE PATROLE

K
fi ad dođosmo na nove položaje, poslije borbe na Bučju, na putu Pljevlja — Rudo, u kojoj su poginula četiri borca, komandant bataljona zatraži dobrovoljce koji će poći natrag, pronaći komandira Jovetića i poginule drugove, i sahraniti ih. Dobrovoljaca je bilo mnogo — čitav bataljon.

Jovo Kapičić, komesar bataljona, tada reče:

— Pero, vidiš da bi svi išli! Odredi jedno odjeljenje iz svih četa.

Pero izdvoji nas trinaesticu. Reče nam da budemo oprezn i da su Talijani još na onim položajima. Kada drugove sahranimo, ako bataljon ne bude na ovom položaju, da idemo u selo Krnjaču, biće tamo, ili će nam ostaviti poruku kuda su otišli.

Nevelika kolona krenu. Snijeg je i dalje padao, hladno je, svi smo neispavani, umorni i gladni. Nešto ispred ostalih idemo Đuro, Marko i ja. Od drveta do drveta, od potoka do potoka, oprezno se prebacujemo dok ne stigosmo na ono mjesto na kojem smo nekoliko časova ranije vodili borbu. Talijani su se povukli. Prizor koji smo ugledali bio je strašan. Preko pedeset ubijenih mula. Svakoj skinuto meso sa butina. Samari, sanduci od municije i razna oprema razbacani i ostavljeni. Poginule drugove nađosmo odmah. Sa Crvenka i Lubarde oružje i lične stvari su bili odnijeli. Mrtve drugove sneli smo na brežuljak iznad sela Bučja. Pavle i Savo su otišli za alat, potreban da iskopamo grobnicu. Brzo su se vratili; s njima je došlo desetak seljaka. U zajedničku grobnicu sahranili smo četvoricu mrtvih drugova. Blažo i Niko su zabilježili red kojim su stavljeni u grobnicu, kako bi se, ako nekad bude do toga, znalo čiji je koji kostur. Zamolismo seljake da pripaze na grob. Oprostismo se s njima i stisnutim pesnicima odadosmo posljednju počast palim drugovima.

Spustila se noć, četvrta po redu bez sna, vijavica šiba čim se izađe iz šume i ne da oka otvoriti, kroz šumu se ne vidi ništa. Pogriješili smo što ne uzemosmo vodiča. Došli smo na-položaj na

kojem je ostao bataljon. Zviždimo, dovikujemo Pera, Jova, Gaja... Ali niotkud glasa. Put slabo znamo, nigdje u blizini nema kuće, a snijeg pada sve jače. Niko povede kolonu ka Kmjači. Putujemo već dugo, vrijeme prolazi, a mi nikako da stignemo u selo iako do Krnjače nema ni dva sata hoda. Tek negde oko ponoći začu se lavež pasa u neposrednoj blizini. Idemo u tom pravcu. U jednoj kući se upali svjetlost i Pavie reče:

— Evo nas, to je kuća našeg uče. Bio sam ovdje prije nego što smo pošli u napad na Pljevija.

Na Pavlov poziv: »Učo«, ovaj otvori vrata. Nije znao gdje su naši, pred mrak su prošli ovuda, dolje, put sela. Požurili smo, s nadom da ćemo bataljon naći u selu. Ali u njemu ni patrole. Blažo više da ovdje nema naših. Probudili smo nekolicinu seljaka, pitali za partizane. Odgovorili su neodređeno:

— Ne znamo, tamo negdje put Obardi.

Selom je bio zavladao strah.

A mi smo započeli potjeru za našim bataljonom.

DVADESET JEDAN DAN NA MARŠU

Da li da ostanemo u selu do svanuća?

— Bilo bi sramota — reče Vuletić — da mi ovdje ležimo a oni možda vode borbu.

Idemo prtinom kuda je prošlo nekoliko kolona. Snijeg i dalje pada. Tamo gdje su nanosi zatrpali tragove krećemo u razne pravce dok ponovo ne nađemo prtinu. Smenjujemo se u nošenju puškomitraljeza. Put je sve teži. Iscrpljeni smo od nespavanja, gladi i dugog marša.

Stigli smo u Obarde. Pitamo seljake da li je tuda prošla kolona partizana. — Jeste, drugovi, — vele — evo već osam dana prolaze dan i noć i idu u razne pravce. I noćas su neki prošli u pravcu Mataruga.

Pavle reče da je najbolje da se sada malo odmorimo.

Prošlo je trideset šest sati kako niko ništa nije pojeo. Četvrtu noć ne spavamo. Svi smo izmijenili izgled. Vlado i ja smo bez cipela. Prije napada na Pljevlja ostavili ih u polazni rejon i pri povratku ih nijesmo našli.

— Nije loš predlog — našali se Mašut — samo da ne ostanemo dugo.

I tako ostadosmo u selu.

Već je bilo svanulo. Jedan mladić nam pokaza kuću seoskog odbornika, druga Tode. Ode Niko, probudi ga i zamoli da za nas trinaesticu sakupi nešto hrane u selu. Tode nas pozva u kuću, reče ženi da založi vatru, a on ode.

Savo Nikaljević uze pušku i ode pred vrata:

— Ja ću biti na straži, vi spavajte.

Niko ne skida obuću; sjedeći uz vatru, naslonjeni jedan na drugoga, ili glavom na koljena, zaspali smo. Poslije dva sata Savo nas je probudio. Na trpezi ovseni kruh, sir i kuvani krompir. Ovseni hieb je prošao bez »paljevine«, iako je ovsje štrcalo na sve strane. Najeli smo se, zahvalili domaćinu i zamolili ga da nam pokaže koji put vodi za Mataruge. Izveo nas je iz sela i s brijega nam pokazao put.

Tako je počela potjera za bataljonom, naporni marš, put bez veze, put — po riječima seljaka. Svi su nam govorili istinu, kolone su prolazile, ali oni nijesu mogli razaznati koja je od njih kolona Lovćenskog a koja drugih bataljona. Tim su pravcem išle takođe i kolone ranjenika ka Žabijaku.

Teren nam je poznat, idemo istim putem kojim smo išli ka Pljevljima. Uz put ponekad pričamo o Pljevljima i Bučju, o drugovima koji tamo izginuše.

Spuštamo se ka mostu na Tari i nadamo se da će nam straža reći da li su ovuda prošli naši drugovi.

— Drugovi, je li ovuda prošao Lovćenski bataljon?

— Ne, drugovi, prošli su skelom, malo iznad mosta i otišli za Žabljak.

Noć je. Maršujemo prtinom uz brdo srećni što ćemo ubrzo biti na cilju. Kao da nam blizina bataljona uliva novu snagu. U ovom kraju nema nigdje kuće, nigdje ljudskog glasa ni laveža pasa. Jedino u šumi povremeno zavijaju vukovi. Idemo ćutke.

Jovan Vučković odjednom reče:

— Ajde, drugovi, svi ćutimo kao da nam je baba umrla, a bar sada znamo da su otišli za Žabljak i da ćemo do zore biti kod njih.

Tako otpoče priča. Prekide nas iznenadno:

— Stoj, ko ide?

Sporazumjesmo se. Bila je patrola Durmitorskog odreda. Za Lovćence ne znaju gdje su, samo su čuli o njihovom junaštvu na Pljevljima.

Dva sata prije ponoći izašli smo iz šume. Vjetar nemilosrdno šiba, pred nama ravnica, na čijem se kraju vidi svjetlost. Čujemo lavež pasa. Duro veli da je to Negobuđa. Prije deset dana ovdje je stajao postrojen bataljon, trista četrdeset boraca. Ovdje smo strijeljali jednog petokolonaša. Noćas nas samo tri-naest prolazi. Riječ po riječ, korak po korak, pred nama se ukaza naselje.

— Ljudi, evo nas u Žabljaku! — reče Jovan.

Nađosmo komandu mjesta. Stražar nam reče da zna gdje je razmješten Lovćenski bataljon.

— Eto, tu naprijed, s lijeve strane, jedna velika zgrada, to je škola, u njoj su se smjestili. Stigli su pred sam mrak.

Kad dođosmo tamo, neko iz grupe reče:

— I vrijeme je da se jednom nademo.

Ulazimo unutra. U sobici gori petrolejska lampa, jedva osvjetljava sobu. Prepoznah Blaža. Probudih ga:

— Kada ste stigli, Blažo?

Onako sanjiv odgovori:

— Sinoć.

— Gdje su ostali?

— Ko?

— Bataljon.

— Ne znam, i mi ga tražimo.

Pavle reče:

— Ma ne buncaj, gdje je bataljon?

— Ne znam, drugovi.

Kao da puče grom iz vedra neba. Stadosmo nijemi, niko ni riječi.

Umjesto bataljona našli smo dvadesetak drugova iz komore i bolesnika koje je komandant ostavio u selu kad smo pošli u borbu na Bučje. A oni su pokupili konje s kazanima i komorom, pa otišli ka Žabljaku.

— Ej, drugovi, drugovi, tako se ne radi — reče Marko. — Trebalo je sačekati bataljon, poslati patrolu i uspostaviti vezu. Zna li da vas sad traže i misle kud ste otišli, da niste negdje zaglavili, a vi ovdje u toploj sobi, spavate bez brige, ni stražu niste postavili.

SUSRET s CICA JANKOM

— 'Ajdemo do štaba Durmitorskog odreda, tamo će nam sigurno znati reći nešto o bataljonu — reče Đuro.

— Tamo je sigurno i Čiča Janko, on nam je održao govor na Negobuđi.

Dok smo pričali svanulo je uveliko. Odosmo nas trinaestorica pravo u komandu odreda. Pitamo dežurnog je li tu Čiča Janko.

— Jest, drugovi ovdje je.

Ode k njemu, odmah se vrati i reče da možemo ući.

Čiča Janko drži knjigu u rukama.

— Zdravo, drugovi — reče on, vedar i nasmijan. Priđe svakom, pita kako smo i izvinjava se što nema dovoljno stolica.

Pita šta hoćemo i otkuda smo došli. Niko poče da objašnjava. Kad to ču, on ustade i još jednom stisnu svakom ruku.

— Tako, Lovčenci, to rade pravi borci... — i poče da priča o borbi na Pljevljima, o drugovima koji su poginuli. Borba je takva, ona je tek počela, i biće još dosta žrtava i napora. A za bataljon — ne zna tačno gdje je, vjerovatno je ostao u Sandžaku, sa Operativnim štabom.

— Kuda vi sad mislite?

Odgovorismo: u bataljon, kuđa on tamo i mi.

— Bravo, drugovi — reče Čiča Janko.

Posavjetova nas da se odmorimo, pa sutra da krenemo za Mojkovac, gdje, vjerovatno, može biti bataljon, ili da idemo do Glavnog štaba za Crnu Goru. Pozva intendanta i reče mu da nam nađe smještaj, da nas dobro nahrani, svima dađe po jedan par čarapa, a nama dvojici koji smo bili bos — po opanke.

Ponovo smo u sobi gdje su smješteni drugovi iz komore. Poče žučna diskusija kojim pravcem da se ide. Oni su da se ide za Crnu Goru. I naša grupa se podvojila. Niko sa još pet drugova kaže da neće ići za Moraču i Mojkovac, već u Glavni štab za Crnu Goru, Boku i Sandžak, da se njemu stavi na raspolaganje. Blažo ih kori da time gaze obavezu datu u Orasima, 19. novembra, prilikom formiranja bataljona, kada smo rekli da se bez pobjede vratiti nećemo. Jovan, uvijek miran i hladnokrvan, upade mu u riječ:

— Lakše, Blažo, neka idu kud hoće, nijesu djeca, svaki od njih je partizan nekoliko mjeseci, pa neka rade šta im je volja...

SEDMORICA

Nas sedmorica se odvojismo od ostalih. Umjesto na spavanje, otišli smo u bolnicu, obišli ranjene drugove, ispričali im čitav slučaj. Mnogi su, iako ranjeni, tražili da ih puste da idu s nama. Uprava bolnice im, naravno, to nije dopustila. A i mi smo im rekli da o tome nema ni govora. Mi ne žnamo gdje ćemo naći bataljon.

Poslije smo našli intendanta odreda. Smjestio nas je u jednu sobu, založili smo vatru, omladinke su donijele hleba, kajmaka i sira, desetak pari čarapa, a intendant iz magacina poslao četiri para opanaka. Nahrinili smo se, raspemili i zaspali. Poslije smo, na Markov predlog, pošli da ponovo ubjeđujemo one što su riješili da ostanu, ali bez uspjeha. Bez pozdrava ih napustismo. Sjutradan nastavićemo put. Došli smo u sobu, kad tamo intendant i grupa omladinki, ponovo donijeli hranu. Pavle reče da su danas dosta donijeli, na što nam odgovoriše

kako je Čiča Janko rekao da Lovčencima ne smije ništa faliti. Ako što preteče, valjaće za put. Po intendantovom savjetu pošli smo preko Bukovice i Javorka ka Gornjoj Morači.

Do Bukovice se išlo lako. Bilo je hladno, duvao je vjetar, ali je postojala prtina. Ali kad se počesmo penjati uz planinu Javorak i prtiti dubok snijeg, i pored velike hladnoće, poče nas oblivati znoj od mučnog marša. Za sat vremena ponekad ne predemo ni kilometar. Poslije mnogo napora stigli smo do prvih kuća, u Gornjoj Morači. Tu smo prenočili, pa izjutra produžili ka štabu Komskog odreda, koji se nalazio u Manastiru Moračkom. Ovo je vrlo siromašan kraj; ovde pripremaju hieb i od ljeskove rese.

Štabu odreda ispričasmo kuda idemo i zašto. Odgovoriše nam kao i oni u Zabljaku. O bataljonu ne znaju ništa. Najbolje da idemo za Mojkovac ili za Glavni štab Crne Gore. Ako idemo za Mojkovac, prijeti nam opasnost od četnika, oni su se ovdje pojavili prije dva dana. Ubili su Beća Đilasa, komesara bataljona.

Ipak ćemo ići za bataljonom, ka Mojkovcu. Drugovi nam poželješe srećan put.

Pred samu noć stigismo u Mojkovac. Tu su nas divno primili, no nijesu nam znali ništa reći o bataljonu. Pavle i ja smo prenočili u porodici Julije Vlahović. Ona je baš tih dana došla iz logora; pričala nam je o užasnom životu u logorima. Kaže da je bolje poginuti nego doći u ruke fašistima.

Svanulo je, hoćemo da idemo, ali nas neki drugovi zamoliše da ostanemo još danas u Mojkovcu. Oni idu u Polja Kolašinska da pregovaraju s četnicima. Naše odeljenje, s puškomitraljezom druga Dura, ostalo je u zasjedi na mostu kod Mojkovca. Poslije podne drugovi se vratiše. Kažu: nikakve koristi od razgovora s četnicima.

Nastavili smo put. Noć nas je uhvatila u nepoznatom kraju. Vodiča nemamo. Nekako stigismo u Šahoviće, tu se odmorismo i doznadosmo da se neka partizanska jedinica nalazi u Vukovom Brdu, i putem preko Kamene gore stigismo tamo.

Našli smo partizane, ali ne Lovčence. Bio je Zetski bataljon, sa Špirom Mugošom. U štabu rekoše da su čuli da je naš bataljon negdje uz Lim, put Rudog i Nove Varoši.

Poslije duga puta evo nas ponovo u Krnjači. Ovo je šesti put da dolazimo u ovo siromašno sandžačko selo. Bila je noć kada smo stigli. Zvali smo već poznate domaćine, ali niko nije htio da otvori vrata. Ljudi su ustajali i kroz prozore govorili da bi nas rado primili, ali ne smiju, popaliće ih. Nijesmo htjeli da u kuće silom ulazimo. A trebalo je da se negdje odmorimo, jer se Duro u putu jako razbolio, jedva se kretao. Pođosmo »Uči«

čija je kuća nešto po strani. Zakucasmo na vrata. Nije najprije vjerovao da smo partizani. Svako veče mu dolazi grupa četnika nekoga popa iz Bučja. Nije ni on želio da tu prenoćimo. Malo smo se odmorili i nahranili ječmenim hlebom, pa se uputili do obližnjeg sela.

Tamo kucamo na jedna vrata, neće da otvore. Zaludu im govorimo da imamo jednog bolesnog druga i da moramo naći konja za njega. Ušli smo ipak u kuću, postavili stražu, naložili vatru i odmorili se dok nije svanulo. Seljaci su našli konja. Čim je svanulo krenuli smo u pravcu Lima, tamo su se čuli bacači i mitraljezi. Đuro se teško držao na konju. Negdje pred noć ugledasmo neveliku kolonu, kreće se prema nama. Postavili smo zasjedu. Kada se kolona približila, vidjesmo da su to drugovi iz našega bataljona. Potrčasmo im u susret. Oni nam rekoše da je bataljon daleko, da je otišao za Bosnu. Juče je u Rudom formirana 1. proleterska brigada. Naš bataljon je u njenom sastavu — 1. proleterski bataljon. Njih su vratili za Crnu Goru, kao partijske i političke radnike, a neke zbog bolesti. U grupi se nalazio drug Boško Đuričković, pomoćnik komesara odreda, Nikola Banović i drugi.

Naša radost bila je velika. Saznali smo za bataljon. Sada smo i mi u brigadi, proleterskoj. Druga Dura vratismo za Crnu Goru, a nas šestorica produžismo dalje. Đuro se teška srca rastao od nas. Izljubio se sa svima i krenuo nazad, istim putem kojim smo došli.

MI SMO¹ PROLETERI

— E, moj Marko, i mi smo od sada proleter i iako još nijesmo stigli naš bataljon — rekao je Jovan Vučković.

— Vala postasmo, moj Jovo.

Naš trud, muke i lutanja isplatiše se. Tako misli Blažo Crvenko, tako Pavle Batričević i ostali.

— Ja mislim da će onima iz Zabljaka biti žao što nijesu pošli sa nama kad od Nikole, Boška i drugih saznaju da smo stigli zdravo i veselo i postali pripadnici 1. proleterske — reče Marko Vuletić.

— Sigurno da će im biti krivo.

Spazismo neko poveće naselje. Da nije Rudo? Vidjećemo, možda i jeste. Sretosmo postariju ženu i upitasmo je.

— Ono je naša čaršija Rudo, čim prodete preko Lima, eto čaršije.

Na mostu nas zaustavi stražar:

— Iz koje ste jedinice, drugovi?

Odgovorismo:

— Iz Prve brigade, proleterske.

— Iz kojeg bataljona?

— Iz Lovčenskog.

Gotovo da smo se ljutili na njega što on to ne zna.

— Otkud tu kad su Lovčenci u Bosni?

Objasnismo. Sad mi pitamo njega iz kojeg je bataljona.

— Ja iz Kragujevačkog. Srbijanac, Šumadinac.

Izljubismo ga od sreće. On nam pokaza kako da dođemo do komande mjesta. Prolazeći sokacima svuda smo sretali vojsku.

— Tu je puno vojske — reče Pavle.

SA ŠUMADINCIMA

Javili smo se u komandi mjesta, ispričali šta tražimo i kuda idemo. Rekoše nam da tu prenoćimo i večeramo, pa sutradan da nastavimo put za Međeđu, u kojoj se nalazi naš bataljon. Ubrzo je u komandu pristigla grupa drugova, među kojima i Mitar Bakić. Čuvši diskusiju o Lovčenskom bataljonu obratio nam se:

— Otkud vi ovde, drugovi?

Marko Vuletić mu reče.

— A je li to ta grupa od trinaest Lovčenaca. Gdje su ostali?

Kazasmo mu da su se izdvojili u Žabljaku i otišli za Crnu Goru. Mitar se rukovao sa svakim od ilas, čestitao nam na upornosti. Od njega smo saznali da nas vode među mrtvima i nestalima i da su poslali izveštaj u Crnu Goru o našem nestanku.

Videći da smo dosta iscrpeni, slabo obuveni i obučeni, naredi da odemo do škole — tamo je bilo mnogo Talijana zarobljenih u borbi na Gaočićima — i da uzmemo sve što nam treba od odjeće i obuće. Nije nam to trebalo dvaput reći. Pošli smo i uzeli smo što nam je trebalo, a zatim smo se uputili tamo gdje su nas rasporedili za večeru i spavanje. Dobro smo jeli, poslije Mojkovca prvi put da ima dosta hleba i mesa. Još dobar i udoban odmor!

Osvanuo je 24. decembar. Krenusmo na put s drugovima iz Kragujevačkog bataljona. Zarobljeni Talijani nose ranjenike.

Kolona od nekoliko stotina drugova kretala se od Rudog ka Međeđi niz Lim, pa pored Drine. Uz put smo zapitkiivali drugove iz Srbije kako je tamo, kako su prošli u ofanzivi, je li bilo mnogo gubitaka. Pričali su nam o četničkoj izdaji, o zvjerstvima Njemaca i ljotićevaca.

Drugovi iz Srbije izgledali su nam malo neobični. Većinom — maloga rasta, mladi, skoro djeca. Mnogi na nogama imaju šumadijske opanke, sa visokim vrhom, čemu smo se mi smijali. Ali su vrlo ljubazni i gostoprимljivi. Stalno su nas pripitkivali jesmo li umorni, nudili nas cigaretama, voćem i drugim ponudama.

STIGLI SU »MRTVI«

Sjutradan naveče ugledali smo vatre. Krećemo se na čelu kolone, odmah iza patrole koja je u prethodnici. Čuje se kako huči Drina. Neko reče:

— Evo Međeđa. Ono su sigurno Lovčenci založili vatru. Zaboravimo na sve teškoće. Hitamo ka vatrama. Stražar više:

- Stoj, ko ide?
- Šumadinci.
- A ko je tamo?
- Lovčenci.
- Eto ih, — povika Blažo.

I vrijeme je da se jednom sastanemo! Kolona Srbijanaca nastavi pokret ka Rogatici, pozdravimo se s grupom sa kojom smo išli i svratismo ka vatri. Idemo u koloni po jedan. Jovo je na čelu kolone, priđe vatri oko- koje sjedi dvadesetak drugova.

— Zdravo, drugovi! Smrt fašizmu!

Zbunjeno odgovoriše: »Sloboda narodu«, ne shvatajući u prvom trenutku ko smo i šta je posrijedi. Neko nas prepozna i povika:

— Drugovi, ovo su stigli »mrtvi«, ovo je Jovan Vučković iz one patrole sa Bučja.

Svi su skočili. Izljubismo se. Ubrzo se oko nas šestorice sakupi čitav bataljon. U logoru veselje, pjesma, kolo. Razgovarismo do dugo u noć iako bataljon sjutradan kreće za Rogaticu. Drugovi iz štaba kažu da su već izgubili svaku nadu u naš povratak. Nijesu uopšte vjerovali da smo živi kad nijesmo stigli prva dva-tri dana. No kada im ispričasmoo kako i kuda smo sve prošli, još jednom nam čestitaše.

Tako je malena grupa Lovčenskog bataljona prevalila put od Bučja, preko Maoča, Lever-Tare, Žabijaka, Bukovice, Gornje i Donje Morače, Lipova, Mojkovca, Šahovića, Kamene gore, Krnjače i Rudog do Međeđe u vremenu od 4. do 25. decembra 1941. godine.

U grupi koja je stigla u sastav bataljona bili su drugovi: Marko Vuletić, Pavie Batričević, Savo Nikaljević, Jovan Vučković, Blažo Crvenko i Spiro Lagator.

Spiro LAGATOR

U RUDOM

S usret s crnogorskim partizanima u Rudom bio je i za nas i za njih velika radost. Mnogi od nas su tada prvi put videli njihovu nošnju. Oni su bili obučeni u talijanske i jugoslovenske uniforme, u građanska odela, ali mnogi su bili u suknenim crnogorskim čakširama, belim dokolenicama, opancima »oputnjacima« i s plitkom crnogorskom kapom, čije je dno od crvene svile.

Crnogorci su veselo bacali puške uvis u znak pozdrava i glasno pozdravljali poskakujući na snegu.

— Će ste, braćo Srbijanci!

— Dobro nam došli, sokolovi!

Kao odgovor iz naše kolone se čulo:

— Za Crnogorce: ura!

Na delu puta kuda je prolazila naša kolona napravila se gužva od onih koji su hteli da se rukuju, izgrle, izljube i malo porazgovaraju.

Kragujevčani su zapjevali: »Diži se, narode radni, ustanka kucnuo je čas«. Grupa Crnogoraca je odgovorila svojim pesmama: »Oj svijetla majska zoro« i »Listaj goro, cvjetaj cvjeće, Crna Gora u boj kreće«.

Porušeni mostovi i železnička pruga, prevrnuti i razbijeni vagoni, razlupani i opljačkani mali dućani — to je slika Rudog, koja je potpuno odudarala od raspoloženja boraca.

Varošica Rudo, na maloj uzvišici kraj Lima, sa nekoliko starih minareta i malim, šćućurenim kućicama, prepuna vojske, mirno je dočekala stroj Kragujevačkog odreda.

Samo radoznale raščupane glave još preplašenih stanovnika koji bojažljivo izviruju iza drvenih kapaka. Samo naša pjesma »Hej, drugovi, složno, smelo, napred svi u boj« sretala je partizane, koji su se toga dana sa svih strana kao potoci slivali u ovo malo, nepoznato mesto, »bogu za leđima«.

U gradiću je te večeri vrilo kao u košnici.

Na sve strane užurbanost, trka, nestrpljenje u očekivanju nečeg velikog.

Na ulazu se utaborili Kraljevčani i Crnogorci, a Kragujevčane su razmestili po pekarama, napuštenim i praznim dućanima oko četvrtastog trga u centru varošice.

Večera, posle dugog i napornog marša — posna pura. Svi su zadovoljni, jer i to je bolje od zobenog hleba, koji gotovo niko ne može da jede.

Borci bi hteli da se prošetaju po gradu, da vide narod, da vide partizane iz drugih jedinica, da se s njima upoznaju i porazgovaraju. Starešine ne dopuštaju. Naređeno je ponovo da se rublje ispari.

U prostranoj pekari škilji petrolejska lampa. Borci 1. čete razmeštaju se i ležu po golom podu od cigala. Stara plehana peć u uglu više puši nego što grije. Kroz razbijena stakla na prozorima i rupe na vratima ledeni decembarski vetar probija i seče kao nožem.

Zivomir¹ neumorno loži razvaljenu peć i ko zna po koji put miluje krpom svoju zbrojovku.

— Ovaj mraz napolju, pa kad se ude u toplo .odmah se znoji čelik . . . Ako ga ne brišeš i ne paziš, gotov je da zarđa . . . A sa zardalim oružjem ti je gotova smrt i pogibija.

— A ti ga čisti — veli Kum².

— Mogao bi i ti svoju pušku da očistiš — uzvraća mu Zivomir koreći ga.

— A, ne'boj se ti.!. . Ona nema zastoja ni kad zarđa. . .

Sad se iz ćoška javi i Gale³. Tvrde cigle, zima i vetar ne daju mu da zaspi.

— Šta to toročete celu noć? . . Ne može čovek od vas da zaspi.

— I ti si neki čovek — veli mu Kum — samo bi spav'o . . . Sad ćeš ti meni u drugu smenu.

— Daj, Kume, cigaru — opet će Gale.

— Kad ćeš jednom da ponudiš. Celog veka moljakaš i tražiš . . . Evo ti, samo pazi — tanju . . .

— E, ljudi, dokle mi samo dođosmo! — uzdiše Gale. Daj bože da ikad više vidimo Srbiju.

— Vala, nek idemo kud 'oćemo — upada Zivomir. — Meni to nije nimalo teško. . . Mogu ja da pešačim koliko 'oćeš. . . I to je bolje nego u Šareniku⁴ na zobenici. . . Samo ne znam da li tamo kud idemo ima šta da se jede. . . Eh, lepa naša Srbija, ono ti je, bre, život. . .

¹ Živomir Zivanović.

² Vladeta Joksimović.

³ Dragoljub Petrović.

⁴ Šarenik, selo kod Ivanjice u Srbiji.

— I mene iste brige muče — veli Kum. — Ali, šta se tu može. Kud svi Turci tu i goli Asan. . .

— Sta li ćemo ovde ovoliki, što li su nas u ovu rupu skupili? — javi se ponovo, posle kraće stanke, Gale.

— Čućeš — veli Kum — dok se komandant vrati. . . Sve me stra' da noćas na ovaj mraz ne odemo bez košulje.

— Šta pričaš — jezik pregriz'o — kaže Zivomir. — Ovde nam, vala, niko ništa ne može. . . Ima nas na 'iljade... A ne znam da neprijatelja ima blizu.

— Ih, nema — opet će dobro obavješteni Gale. — Sa svih strana su Talijani.

— Baš Talijani? Gde si to, bukvane, sanjao? — bočnu ga Kum.

— Zna brat sve . . . Sve sam ja to ispitao . . . Uvek ja tako radim. K'o pravi vojnik: najpre se po redu raspitam o neprijatelju, pa tek onda idem da spavam. Drugačije moj bog ne radi.

— Zbilja, ko je sad u zasedama i na položajima kad nas ovoliko partizana u komandi spava? — upita, tek onako da ne prekine razgovor, Zivomir.

— Ko? Video si jutros . . . Sigurno braća Crnogorci. Ti sediš kraj furune i greješ se, a oni se mrznu — kaže Kum.

— Nemoj da ih žališ, sutra ćeš ti umesto njih — odgovara Gale.

— Neće mi biti sefte. . . Naučili smo mi taj zanat u Šareniku — odgovara Kum zevajući.

— Nego, jeste li vi čuli — opet će Gale — kako su Crnogorci nastradali u Pljevljima?

— Kako nastradali? — pitaju u jedan glas Zivomir i Kum.

— Tako, lepo. . . Napadali su Pljevlja i izginuli. Bilo ih mnogo mrtvih.

— Čuti, »šamšulo«, ti znaš koliko ih je poginulo! Nemaš ti veze.

— Ja vam kažem, a čućete i vi sami. . . Videćete da Gale ima pravo.

U sobu uđe Simo⁵ sa još nekim drugovima hučeći u promrzle dlanove.

Zivomir i Kum ustadoše od peći da im naprave mesto.

Zivomir detinjasto dobroćudno reče:

— Dosta smo se mi grejali, evo vam stolice. . .

— Nećemo da sedimo. Došli smo da vidimo jeste li svi na okupu — odgovori Simo.

— Ceo prvi vod je ovde. Drugi je u pekari do nas.

— Dobro se noćas, drugovi, odmorite, sutra treba rano ustati. Treba doterati spremu i oružje — reče Rade.

⁵ Uglješa Karakljajić.

— Da se ne ide u akciju? — primeti Gale.

— Prvo će biti zbor cele brigade... A onda svakako i u akciju. Pa da ne bi slučajno izgledali najgore... — reče Rade.

— Vrhovni komandant drug Tito vršiće smotru —• objasni dalje Simo. — Pazite, drugovi, da se ne obrukamo.

— Drug Tito! —• rekoše uglas Kum i Gale. — A zbog čega to?

— Čujete, valjda, da će biti postrojena cela brigada? — objasni im Zivomir.

— Tačno... Sutra se, drugovi, formira Prva proleterska brigada i mi ćemo biti u njoj — reče Rade.

— Samo da nas ovoga puta ne izrazdvajaju ... Voleo bih da opet ostanemo zajedno — reče Zivomir.

— Svi ćemo biti i dalje zajedno, ništa ne brinite — reče Rade.

— Da budimo ove što spavaju? — upita Kum.

— Ne treba . . . Nek se odmaraju . . . Neka dežurni ranije ujutro probudi sve da se uredi i sprema — reče Rade.

... Bez zastave, bez doboša, bez trube, bez svečano ukrašenog podijuma, toga mutnog i oblačnog decembarskog jutra prvi put se postrojavala Prva proleterska brigada.

Pada sitna susnežica.

Magle su se vukle po okolnim visovima, pokrivenim retkim i niskim žbunjem, okićenim sitnim injem.

Negde daleko čule su se retke minobacačke eksplozije i mitraljeski rafali.

Na četvrtastom, blago nagnutom trgu, uokvirenom niskim, oronulim i nakrivljenim kućama, postrojavali su se partizanski odredi, danas već bataljoni 1. brigade. Komandanti i komandiri su trčali oko stroja i oštro naređivali.

Teško je i neobično bilo i njima i borcima postrojiti ovoliku vojsku na ovako malom prostoru. Niko nije imao vremena, a ni potrebe da ih tome uči. .. Borbeni zadaci to nisu tražili, a oni su do sada i bili jedina naša briga.

Posle pomeranja, prestrojavanja, intervencije viših rukovodilaca, najzad bi formiran stroj okrenut leđima prema reci Limu, a čelom prema gornjoj, višoj strani trga.

Čete su bile postrojene u dve vrste po četiri jedna za drugom. Komandanti i komesari bataljona ispred, komandiri četa na desnom krilu čete.

Treća četa, koja je obrazovana od drugog bataljona, nalazi se daleko pozadi u najvećem gustišu boraca. U stroju sve poznata lica, nervozno se podižu na prste da vide preko onih ispred sebe i pocupkuju na mestu da se zagreju, jer su u stroju bez rublja, a napolju je oštar jutarnji mraz.

Grupa rukovodilaca — njih dvadesetak — okupila se ispred stroja, tiho razgovara između sebe s nestrpljenjem očekujući početak ove neobične svečanosti.

Iz sporedne, krive uličice, u pratnji nekoliko ljudi, pojavljuje se čovek srednjeg rasta, u plavom odelu, i čvrstim i energičnim koracima približava se grupi ispred stroja.

Prnja⁶ polušapatom saopštava:

— Ide drug Tito.

Borci se meškolje, pomeraju se da ga što bolje vide.

Pred strojem se iznenada pojavljuje čovek u seljačkom odelu, sa šajkačom i velikim žutim brkovima, i ostrim, nenaviknutim glasom komanduje:

— Brigada, mirno!. . Brigada, pozdrav!..

Prnja kao spiker objašnjava:

— Drug Fića, komesar brigade!..

Fića se upućuje prema vrhovnom komandantu i njegov oštri glas prolama i seče svečanu tišinu:

— Druže vrhovni komandante, Prva proleterska brigada je postrojena.

Čvrstim stiskom ruke vrhovni komandant je pozdravio i komesara novoformirane brigade. Tito je došao do sredine stroja:

— Drugovi borci i rukovodioci — proleterii, smrt fašizmu!

— Sloboda narodu! — odjeknulo je gromko i ne baš tako složno iz hiljadu grla, od čega se prolomio vazduh u maloj kasabi.

Drug Fića je otpočeo:

— Drugovi borci i rukovodioci, odlukom Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba obrazovana je danas, ovde, naša prva regularna jedinica — Prva proleterska brigada — čiji ste vi vojnici... Najpre ću da pročitam naredbu vrhovnog komandanta o formiranju Prve brigade .. .

I dok je drug Fića razgovetnim glasom čitao naredbu, naglašavajući svaku reč, dotle su borci, slušajući njega, svu svoju pažnju usredsredili na svoga vrhovnog komandanta.

Na glavi je imao šubar, oko pasa čvrsto zategnut opasač, na kome je, pričvršćen crvenim gajtanom, visio veliki pištolj. Preko drugog ramena je imao obešen veliki dvogled.

Lice ispijeno, mršavo, sa energičnim crtama. Ispod povišenih i gustih obrva posmatraju dva blaga plava oka. Stoji nepokretan, gotovo u stavu mirno, i čeka da se pročita naredba, koju je on svojom rukom potpisao.

Drug Fića je završio čitanje naredbe. A onda se obratio borcima:

⁶ Mile Stević Prnja.

— Ja vas sve pozdravljam i želim da uvek budete dostojni zastave i imena pod kojim ćete se od danas boriti do potpunog oslobodenja našeg naroda . . . Moja najveća želja, želja vašeg političkog komesara, na današnji dan jeste da naša jedinica, u svakoj situaciji, uvek, opravda visoko poverenje našeg Centralnog komiteta, slavne Komunističke partije i druga Tita.

Dajem reč našem vrhovnom komandantu drugu Titu.

Iz mase boraca prolomiše se uzvici:

— Ziveo vrhovni komandant drug Tito!

— Zivela Komunistička partija!

— Zivela narodnooslobodilačka borba!

— Zivela Narodnooslobodilačka vojska!

— Ziveli naši moćni i nepobedivi saveznici!

— Za Prvu proletersku brigadu: triput »ura«!

Odjekivalo je gromoglasno »ura«, od koga se prolamala i ječala dolina Lima i mala varošica Rudo.

A onda se sve utišalo. Čuo se samo Titov glas.

— Drugovi i drugarice, proleterii,

Današnji dan, kao što je pomenuo vaš politkomesar drug Fića, značajan je datum u historiji naše narodnooslobodilačke borbe. Od najboljih sinova Crne Gore i Srbije, od boraca prekaljenih i provjerenih u teškim vatrenim okršajima, mi smo danas, ovdje, formirali našu prvu regularnu vojnu jedinicu: Prvu proletersku brigadu . . .

. . . Ona će biti pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba i boriće se tamo gdje je on bude upućivao. Ona neće biti vezana za jednu teritoriju, kao do sada naši partizanski odredi, već će njeno bojište biti čitava Jugoslavija, svuda tamo gdje se nalaze okupatori: Nijemci i Talijani i njihove ogavne sluge — četnici, ustaše, nedićevci i ljotićeveci . . .

. . . Ona će kao borbeni odred Komunističke partije Jugoslavije biti garancija naše uspješne borbe i njenog pobjedonosnog završetka. Ona svojom borbom, zajedno sa ostalim mnogobrojnim i hrabrim partizanskim odredima, treba da onemogući povratak na staro, da bude najjači i najsigurniji oslonac naše nove, narodnooslobodilačke vlasti . . .

. . . Pred nama još stoje vrlo teški zadaci . . . Neprijatelj je još jak, on još nastupa prema Lenjingradu i Moskvi, u Jugoslaviji je našao prodane duše: četnike i ustaše, koji su poslušno oruđe u njegovim rukama i koji za njegov račun raspaljuju krvavi bratoubilački rat . . . Oni pale naša sela i gradove i ubijaju nekaku i nezaštićenu djecu i starce . . .

. . . Mnogo krvi, napora i žrtava nas očekuje na tom Putu . . . Ali konačna pobjeda će biti sigurno naša. Naša zemlja će ponovo biti slobodna od krvavih okupatora, a domaće sluge

i izdajice biće po zaslugi kažnjeni od strane pravednog narodnog suda. Garancija za to jeste naša slavna i neustrašiva Partija i njeno najmilije čedo — naša Narodnooslobodilačka vojska.

Htio bih, drugovi, danas da vam naročito stavim na srce bratstvo i jedinstvo naših naroda, jer to je poluga naše plodonosne borbe. I u ovom kraju, i u drugim krajevima kuda ćemo ići bjesni bratoubilački pokolj . . . Visoko, drugovi, nosite zastavu bratstva i jedinstva tamo gdje dođete... Svaki naš borac treba da bude neumorni politički radnik i da svakom našem čovjeku objašnjava ciljeve naše borbe. . . Narod je naša neiscrpna rezerva i neprekidno vrelo odakle ćemo stalno dobiti nove snage... Samo, ako budemo neprekidno s narodom, ne samo da nas niko ne može uništiti ni pobijediti nego ćemo mi s najmanje žrtava izvojevati konačnu pobjedu . . .

Titove reči koje odjekuju na trgu u Rudom mešale su se sa učestalim mitraljeskim rafalima, koji su se sve jače čuli sa nekoliko strana, naročito u dolini Lima.

Sitne pahuljice posipale su postrojenu brigadu.

Retki stanovnici iza poluotvorenih kapaka radoznalo su posmatrali neviđenu vojsku.

Titov glas je ispunjavao ne samo Rudo, trg i okolne obližnje kuće nego i srca i duše postrojenih boraca.

... Vidite i čujte, drugovi. Evo, i ovdje, oko nas, sa svih strana vodi se borba s neprijateljem... Talijani i četnici pokušavaju da čine sve da nas opkole i unište... Ne treba vama ovdje danas dokazivati da će i ovaj njihov poduhvat pretrpjeti neuspjeh.

... A danas, kada vi proslavljate ovaj naš veliki dan, ne možete da ga provedete u igri i veselju, već morate, kako to dolikuje komunistima i proleterima, u ljutim bojevima i okršajima...

Drug Tito je završio:

... Drugovi komandanti, dajte jedinicama voljno i neka spremni čekaju zadatak. A vi dođite da primite naređenja. . . Želim, drugovi, od srca pobjedu na današnji dan jedinicama Prve proleterske brigade.*

Nasta na trgu kratko veselje... Zaorila se borbena crnogorska pesma »Durmitor, Durmitore« i zatalasalo se široko oro crnogorsko.

Sa drugih strana odjeknuše pesme srbijanskih proletera: »Hej, drugovi, složno smelo, napred svi u boj« i »Mi kidamo lance klete, krvavi se vodi rat«.

Odnekud, setno i tužno, javi se violina i veseli ritmički zvuči šumadijskog »Moravca« odjeknuše na trgu u Rudom.

* Govor druga Tita je dat po sećanju autora.

Sve se to mešalo sa sitnim pahuljicama snega pod olovno-sivim nebom, koje je leglo na minarete i kubeta u Rudom, i učestalim mitraljeskim rafalima, koji su sve više i sve jače besneli.

Najjasniji i najglasniji su i ovog puta bili Crnogorci, koji su dovikivali ostalim proleterima:

— 'Ajte, rođaci, hvatajte se u naše oro! . .

A oro je uhvatilo pola trga i stotine grla iz sve snage prkosno sU pevala:

*»... Suzama se boj ne bije,
n'o se vrela krvca lije . . .«*

Vratiše se komandanti. I kratke i oštre komande zameniše pesmu i veselje: »zbor«, »pokret«, »na položaj«.

Na sve strane se čuju glasni, neobični crnogorski uzvici...

Treća četa stoji postrojena pred polupraznom pekarom. Dok se ona prikuplja, borci od nestrpljenja i od mraza cupkaju na mestu.

Zamenik komesara Prnja obesio dugačke crne brkove i promuklim glasom požuruje:

— Brže, brže, drugovi!. . Talijani će pre nas da stignu.

Kolone odlaze na razne strane . . .

Oko Rudog puca odasvud. Tutnje i odjekuju brda i doline oko Lima.

Kum kaže Živomiru:

— Kažem ti da ćemo bez košulja i gaća na položaj . . .

A, vidi samo mraz kakav je! . .

Ovaj ga samo prekorno pogleda i upita:

— Jesi li svu municiju uzeo?

Sitan sneg ne prestaje da pada . . . Kolona po jèdan zamiče u magli.

Utaban i ugažen trg u Rudom ostaje prazan.

Teodosije M. PAREZANOVIĆ

VELIKA SVEČANOST

DOLAZAK ODREDA U NOVU VAROŠ

Pi oslednjih dana novembra i početkom decembra 1941. godine, glavnina Kraljevačkog i Kopaoničkog odreda povlačila se od Kraljeva pod pritiskom nadmoćnih nemačkih, Nedićevih i četničkih snaga prema Sandžaku. Bez veze sa ostalim partizanskim snagama, u krajnje neizvesnoj situaciji i u svakodnevnim borbama sa četničkim zasedama, Kraljevčani su stigli, posle dvanaest dana marša, kod Nove Varoši u sastav partizanskih snaga, koje su se već bile povukle iz Srbije sa Vrhovnim štabom. Oko 16 časova 9. decembra kolona odreda se prikupila na jednom malom uzvišenju kraj Nove Varoši. Pošto smo bili obavešteni da se tu nalaze Vrhovni štab i drug Tito, borci su, da bi koliko-toliko popravili svoj izgled, doterivali svoju dotrajalu odeću i obuću pred ulazak u mesto, a neki su se čak i umivali snegom.

Neobična kolona od oko dvesta veoma iscrpenih, šaroliko i vrlo loše odevenih boraca krenula je žustrim vojničkim korakom ulicom Nove Varoši gromko pevajući »Kraljevačku partizanku«. Bučnim nastupom i neobičnim izgledom, odred je skrenuo na sebe pažnju skoro svih stanovnika. Masa dece istrčala je na ulicu, čas koračala, čas trčkarala pored kolone, radoznalo zagledajući naše borce i oružje. Sa svih prozora i čardaka mahali su nam rukama. Neki su pitali: »Koji je to odred?«, drugi su vikali: »Bravo, Kraljevčani!«, a u koloni su se sve snažnije orile partizanske pesme u svim četama. Kakav je to bio neverovatan kontrast između bednog izgleda i visokog moralno-političkog stanja odreda! Ko bi rekao da je to vojska koja je izdržala prvu veliku nemačku ofanzivu i morala da se povlači iz Srbije pod neobično teškim uslovima i pritisnuta velikom neizvesnošću.

Iz Nove Varoši odred je sutradan upućen u selo Kosaticu, da se malo oporavi i pripremi za nove zadatke i borbe. Drug Tito je 11. decembra pre podne obišao odred u Kosatici. Razgovarao je s mnogim borcima i podrobno se interesovao o stanju ljudstva. Bio je zadovoljan raspoloženjem koje je vladalo među

borcima, ali mu je teško palo stanje njihove odeće i obuće. Zato je istog dana izdao naređenje Glavnom štabu sandžačkih partizanskih odreda, u kome je, između ostalog stajalo:

»Bataljon Kraljevačkog odreda stigao je na određeno mesto, ali se nalazi u veoma lošem stanju što se tiče odeće i obuće. Prema tome, preduzmite sve što je moguće da se u Novoj Varoši nabavi gotova odeća ili dade izraditi što više opanaka, ako već nije moguće cokula. Dalje, potrebno je hitno doneti iz Radojne gotovog veša, a ukoliko ga nema dovoljno, da se donese platno u Novu Varoš i tu hitno izrađivati veš za taj bataljon, koji se mora što pre očistiti od razne nečistoće i preobučiti¹. ...«

Uoči formiranja brigade, poslat je Vrhovnom štabu pregled brojnog stanja i opreme Kraljevačkog bataljona. Pošto su podaci u njemu vrlo zanimljivi, to ga navodim u celini:

Ljudstva:		Naoružanja:		Municije:	
radnika	124	pušaka	177	municije 7,8 mm	28.405
seljaka	16	puškomitralj.	5	tromblonskih bombi	15
intelekt, i đaka	50	mitraljeza	2	ručnih bombi	206
		pištolja	22	tromblona	2
Svega:	190 ²				

NEDOSTAJE OPREME

Odeće:		Obuće:	
kaputa	16 kom.	potpuno	34 para
pantalona	21 kom.	za opravku	58 pari
košulja	150 kom.	čarapa	185 pari
gaća	185 kom.		
šajkača	18 kom.		

Zdravstveno stanje: Niko nije bolestan ni pod poštedom-
Ovi podaci ubedljivo ilustruju sliku bataljona.

Stanje odeće i obuće bilo je vrlo akutno, iako su od Nove Varoši do Rudog bile preduzete mnoge mere da se ono popravi.

¹ Kada je drug Tito 1951. godine posetio Kraljevo, on se u razgovoru s preživelim borcima Kraljevačkog bataljona setio tog momenta i rekao da smo po spoljašnjem izgledu na sve više ličili nego na vojsku, da ga je srce bolelo kako smo izgledali, ali da ga je zadivilo naše moralno stanje i spremnost da se borimo do kraja bez obzira na teškoće.

² Pored navedenog broja, oko trideset drugova iz odreda, uglavnom bolesnih i iscrpenih, ostalo je u Novoj Varoši. Oni su kasnije ušli u sastav 2. proleterske brigade i nekih drugih jedinica, a nekoliko njih su pristigli u bataljon.

FORMIRANJE 1. PROLETERSKE BRIGADE

Posle nekoliko dana odmora bataljon se, zajedno sa još dva bataljona koja su predviđena da uđu u sastav brigade i s Vrhovnim štabom, prebacio noću između 16. i 17. decembra čamcima preko Lima, i sledeće noći stigao u selo Kasidol, a 19. decembra po podne došao u Rudo. Tu su se okupljali svi odredi iz Srbije koji će ući u sastav 1. proleTERSKE brigade. U mestu se broj stanovnika gotovo dvostruko povećao. Uobičajen način života koji je do tada vladao bio je poremećen. Tiha kasaba je prekonoc oživela i dobila nov tempo života. Na sve strane užurbano se radilo. U obućarskim i krojačkim radionicama danonoćno su radili kako majstori iz mesta tako i sve zanatlije iz jedinica na izradi nove i opravci stare odeće i obuće. Trgovina je naglo oživela. Sva roba se brzo i dobro prodavala. Otkupljena je gotovo sva koža i tekstilna roba koja se mogla upotrebiti za odeću i obuću. Borci su od Vrhovnog štaba dobili po sto dinara džeparca, koje su uglavnom trošili za kupovinu voća, što je izazvalo neku vrstu poremećaja na tržištu.

U toku 20. decembra vršene su poslednje pripreme. Izvršena je reorganizacija četa, određene su komande četa i štab bataljona. Po podne je u Sokolskom domu održan sastanak partijsko-političkih rukovodilaca svih partizanskih jedinica koje su bile u Rudom. Na sastanku je govorio Filip Kljajić Fića o političkoj situaciji i budućim zadacima koji stoje pred narodnooslobodilačkim pokretom. On je rekao da smo Srbiju morali privremeno napustiti zbog toga što je okupator tamo prikupio mnogo nadmoćnije snage u svakom pogledu, a četnici Draže Mihailovića neposredno se stavili u njegovu službu, što je još više otežalo situaciju narodnooslobodilačkog pokreta. Okupatoru je, uz pomoć četnika, pošlo za rukom da nam zada ozbiljne udarce. Zbog toga smo u Srbiji izgubili deo najboljeg partijskog kadra. Od deset do petnaest hiljada partizana u severozapadnoj Srbiji povuklo se svega oko tri hiljade. Centralni komitet je računao da će se izvući više. Ali ovo što se povuklo, to su prekaljeni borci, koji su pokazali da su spremni da se bore pod rukovodstvom Komunističke partije do konačne pobede. S takvim borcima mi sa sigurnošću idemo u nove pobede. Ali ne smemo olako gubiti ljude, već ih moramo čuvati, a kroz borbu okupljati mase i stvarati nove kadrove. Glomazni partizanski odredi vezani samo za svoj kraj ne odgovaraju više u novoj situaciji. Zato su Centralni komitet i Vrhovni štab odlučili da od nekoliko odreda koji su se povukli iz Srbije i nekih iz Crne Gore i Bosne stvore proleTERSku udarnu brigadu sa kojom će, kao udarnom snagom politički svesnih boraca, ići dalje i prenositi buktinju narodnooslobodilačke borbe tamo gde

uslovi za razvijanje ustanka budu najpovoljniji i tući okupatora tamo gde je on najslabiji — namećući mu svoju volju i taktiku. Na kraju je donesena odluka da se za formiranje brigade, koje će se izvršiti 22. decembra u 8 časova, sprovedu partijsko-političke pripreme u svim jedinicama.

U vezi s tim održan je sastanak vojnih i političkih rukovodilaca odreda, na kome je saopšten nov sastav komandi četa i štaba 4. kraljevačkog bataljona, koji ulazi u sastav 1. proleterse narodnooslobodilačke udarne brigade,

Na četnim konferencijama borci su upoznati s odlukom o formiranju brigade, novom organizacijom bataljona i starešinskim sastavom. Pripreme su vršene do kasno u noć. Borci su doterali u red oružje, odeću i obuču koliko su mogli bolje. Do duboko u noć se nije spavalo. Pričalo se o sutrašnjem događaju, pretilo Nemcima, Italijanima i četnicima itd.

Dvadeset drugi decembar je osvanuo pod snežnim pokrivačem, prilično tmuran i hladan. Još je padao vlažan sneg. Bataljoni su se rano postrojili na trgu n Rūdom. Posle propasti bivše jugoslovenske vojske, verovatno je sada prvi put izvršena smotra tako krupne jedinice nove armije jugoslovenskih naroda. Šarolika odeća postrojenih boraca — od radničkih kombinezona, seljačkih gunjeva do đačkih kačketa — simbolično je odslikavala sastav Narodnooslobodilačke vojske, a raznovrsne vojne uniforme — od onih bivše jugoslovenske vojske pa do nemačkih, talijanskih, nedićevskih, ustaških itd. — govorile su o izvorima našeg snabdevanja. I dok je okupator, posle svoje prve velike ofanzive, svodio bilans o »uništenju partizana u Srbiji«, u Rudom se radala prva regularna jedinica naše Narodnooslobodilačke vojske.

U očekivanju vrhovnog komandanta, iako je bilo hladno, na trgu je vladalo svečano raspoloženje. Ukoliko se primicao čas velikog istorijskog čina, uzbuđenje je raslo. U 8 časova pala je komanda »mirno«. Komesar brigade Filip Kljajić Fića raportirao je drugu Titu. Pošto su obišli postrojene bataljone, drug Tito je stao ispred stroja i stisnutom pesnicom na slepoočnici pozdravio brigadu s borbenim pozdravom: »Smrt fašizmu«. Brigada je gromko odgovorila: »Sloboda narodu«. Prva četa Kraljevačkog bataljona svila se u polukrug i z'apevala »Internacionalu«, koju je prihvatila cela brigada. Posle druga Fiće uzeo je reč drug Tito. Govorio je o istorijskoj ulozi i zadacima 1- proleterse brigade u narodnooslobodilačkoj borbi.

Velika svečanost formiranja brigade završila se opštim veseljem na trgu, gde su se pevale partizanske i narodne pesme. Veselje je zatim nastavljeno po četama, prenelo se u prostorije gde su one bile smeštene. Dan formiranja brigade bio je veliki doživljaj za svakog pojedinca koji je postao njen pripadnik.

Dok su se naše jedinice prikupljale u Rudom, talijanski okupatori su zajedno s četnicima pripremali napad na ovu varošicu. Ne znajući jačinu naših snaga, oni su se nadali da će nas brzo savladati i uništiti... Prvi pokušaji neprijatelja bili su odbijeni. Već 22. decembra on je pripremio koncentričan napad na Rudo sa tri pravca: jedna kolona od Priboja dolinom reke Lima, druga od Bijelog brda preko Huseinove ravni i treća od Višegrada preko Bijeloga i sela Gaočića. Tek formirana 1. proleterska krenula je u protivnapad na sve tri kolone. Nakon dvadesetčetvorčasovne borbe, prve dve neprijateljeve kolone bile su razbijene i odbačene natrag, dok je treća kolona, koja je nastupala s četnicima od Višegrada, bila opkoljena u selu Gaočiću, uništena ili zarobljena.

* Protivnapad na treću kolonu izvršio je 4. kraljevački bataljon u sadejstvu s 3. kragujevačkim bataljonom. Naređenje za pokret zateklo je bataljon 22. decembra po podne na parenju odela i rublja u improvizovanoj parionici u jednoj baraci. Sa još vlažnim odelom, bataljon je na brzinu primio hranu i ručao na snegu. Po snežnoj vejavici je dospeo do sela Sokolovića, odakle je u toku noći vršio izvidanje neprijateljevih snaga. Selo Sokolovići je bilo potpuno spaljeno i pusto. Borci su celu noć proveli napolju, zaklanjajući se od snega i vetra po zidinama i podrumima spaljenih kuća. U početku su bile založene vatre, ali su zbog blizine neprijatelja morale biti ugašene. U toku noći vreme se izvedrilo i stegao je mraz. Vlažna odela su se ledila na živim ljudima. Činilo nam se da toj noći nikad neće doći kraj. Tek u zoru 23. decembra izdato je naređenje za napad. Gotovo smo bili ukočeni od zime. Kretali smo se u najvećoj tišini, sporo i svaki čas zastajali.

Prethodnica bataljona iznenadila je isturene delove neprijatelja na kosama iznad sela Gaočića. Ovi su skoro bez otpora pobjegli ostavljajući za sobom opremu. Neprijatelj je otvorio vatru iz mitraljeza i minobacača na nas, ali pošto još nije tačno znao naš položaj, tukao je u prazno. Bataljon je odatle počeo da se razvija po četama prema selu Gaočiću. Prva i Kruševička četa razvile su se na kosi iznad sela obuhvatajući ga sa jugozapada i istoka. Desno su se naslanjale na Kragujevački bataljon, koji je delom snaga obuhvatio selo sa severozapada. Druga četa se razvila levo od Kruševičke čete, a levo od nje Rudarska četa, obuhvatajući selo sa jugozapada i zapada.

Talijani su se povukli u seosku školu. Ona je bila od tvrdog materijala i iz nje se imao dobar pregled okolnog terena. Odatle su pružili žestok otpor, ali se uprkos tome naš obruč neodoljivo stezao. Oko podne Talijani su pokušali da se

probiju prema Limu. Međutim samo petnaestak njih je uspjelo da iskoči kroz prozore i vrata iz škole. Pri tome je nekoliko njih poginulo i ranjeno, a ostale je pobila ili zarobila Rudarska četa. Posle toga, pod zaštitom naše vatre, jedna grupa boraca iz 2. Kruševičke čete (Nego Bošković, Momo Dugalić, Sloba Antonijević i Miločajac) uspjela je da se probije do škole s jugozapadne strane. Kada su se približili školi na oko dvadeset metara, Talijani su s tavana škole, kroz krov, ranili Miločajca u glavu, a Nega u rame. Ostali deo prostora savladali su bez gubitaka i upali u mrtvi ugao iza nekih borova kraj same škole. Odatle su ubacili prvu bombu u školu, koja nije eksplodirala, ali je izazvala pometnju i paniku među Talijanima u toj učionici.

Dok su se pripremali da ubace sledeću bombu, iznutra se pomolila bela krpa na bajonetu kao znak za predaju. Grupa je kroz prozor upala u tu učionicu i zarobila desetak Talijana, koji su se bili zavukli među neke stvari. Svi su bili pripremili pune džepove cigareta, konzervi, hleba i drugih »đakonija« i njima počeli da nas bojažljivo nude. Neki su vikali: »Kamerato, ja komunisto«, i psovali Musolinija, drugi pokazivali prstima ili na slici da imaju jedno, dvoje ili troje dece, treći kako imaju porodice koje su im ostale u Italiji nezbrinute itd. Hteli su da nas grle i ljube, a bili su modri od straha i zime i stalno su drhtali.

Međutim ostali su pružali žestok otpor iz drugih prostorija i sa tavana škole. Oni su probili zid između njihove i naše učionice i kroz rupu otvorili vatru iz mitraljeza po nama. Počela je paljba i sa tavana, kroz tavanicu. Srećom, prvi rafali nisu nikog od nas zakačili, već su samo pokosili njihova dva vodiča. Mi smo se zaklonili u mrtvi ugao, otvorili vatru kroz tavanicu i nastavili borbu za sledeće prostorije. Posle kraće borbe u samoj zgradi kapitulirala je i grupa vojnika sa tavana škole. Tu se predalo oko pedeset Talijana. Tako je prilaz školi sa južne strane bio slobodan. Na tu stranu izvođeni su zarobljeni vojnici. Tim pravcem se probilo do škole još boraca iz našeg bataljona.

I Kragujevački bataljon je pojačao pritisak. Borci najbliži školi potrčali su da ubace bombe kroz prozor i u tom trenutku su dvojica poginula, i to otac i sin. Oni su krenuli sa severoistočne strane prema školi i bili pokošeni mitraljezom. Treći borac je uspeo da zađe iza ugla i ubaci bombu u učionicu. Čuo se prasak eksplozije i jauci, ali se Talijani nisu predavali. Oni su i dalje pružali ogorčen otpor iz još dve prostorije u kojima su bili oficiri, podoficiri i fašisti. Mi i Kragujevčani napadali smo ih bombama, zauzeli još jedno ode-

ljenje i sabili ih samo u jednu sobu. Borba je posle toga trajala još oko pola sata, kada se predala i poslednja grupa Talijana s komandom jedinice. Zarobljeni talijanski kapetan, koji nije hteo da se preda borcima, već samo komandantu, predao se Pavlu Jakšiću i tom prilikom izrazio nadu da će njegov život biti pošteđen s obzirom na to da se viteški boario do poslednje mogućnosti.

Dok se vodila borba oko škole, delovi Kragujevačkog bataljona sukobili su se s četnicima Kamenka Božića, koji su nastupali zajedno sa ovom talijanskom kolonom. Videći šta se događa s njihovim saveznicima Talijanima, četnici su odustali od napada i dali se u bekstvo. Da bi dobili predaha i spasli se od uništenja, oni su tražili »pregovore« sa nama radi tobožnje saradnje u borbi protiv okupatora. Greškom nekog od starešina jedinice koja je trebala da ih likvidira, oni su ostvarili svoju zamisao i odista se spasli.

U ovoj borbi je ubijeno 27 talijanskih vojnika, podoficira i oficira, a zarobljeno ih je 124. Zapjenjena su 2 teška i 3 laka minobacača sa 210 mina, 3 teška mitraljeza, 9 puškomitraljeza i 75 pušaka sa 7.000 metaka, 600 ručnih bombi, 25 pištolja, 2 radio-stanice, 14 tovarnih konja, 70.000 dinara i oprema za preko 200 vojnika.

Kraljevački bataljon je imao sedam mrtvih i jedanaest ranjenih, a Kragujevački bataljon dva mrtva i dva ranjena druga. Inače, ova dva bataljona su odlično sadejstvovala u borbi. To je bio početak borbenog drugarstva naša dva bataljona, koje se kasnije mnogo puta potvrđivalo u teškim bitkama koje smo vodili.

Kada je uveče komesar Kraljevačkog bataljona referisao o toku i rezultatima borbe, komesar brigade je pohvalio uspeh bataljona u njegovoj prvoj borbi, u kojoj su borci i starešine pokazali visok moral i hrabrost, ali je istakao da je pobjeda skupo plaćena i stavio ozbiljnu zamerku rukovodstvu zbog gubitaka koje je bataljon pretrpeo. On je rekao da se mi ne smemo upuštati u odlučujuće borbe s neprijateljem tamo gde se zahtevaju tako velike žrtve.

Momčilo DUGALIC

PRATIO NAS JE POGLED VRHOVNOG KOMANDANTA

vJ Rudo, smo stigli po mraku. Hod umorne kolone tupo je odjekivao od drvene podloge limskog mosta. Ispod nas je divljala rijeka udarajući nemilice o kamene stubove, razbijajući svoje valove i pjenušajući se.

Ubrzo nas je posjetio Fića i saopštio nam svrhu našeg prikupljanja:

— Sutra se formira Prva proleterska brigada. Vaša četa s dve šumadijske sačinjavaće jedan bataljon.

Činimo sve što možemo da sutrašnji dan dočekamo što svečanije i da *što bolje* vojnički *izgledamo*.

Rudo se puni vojskom. Stižu neke crnogorske jedinice. Milo nam je što ćemo biti zajedno. Kod svih vlada prazničko raspoloženje.

Osvanuo je prohladan 22. decembar; guste pahuljice snega prosipale su se iz niskih oblaka.

Bataljoni se postrojavaju na trgu. Rijetki prolaznici zastaju, posmatraju nas radoznalo, a prozori okolnih kuća sve se više ispunjavaju glavama; svi bi htjeli da znaju razlog prikupljanja ovolike vojske.

»*Brigada, mirno!*« oštro odjeknu *trgom* glas druga Fiće, komesara brigade. »Odlukom Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba formira se Prva proleterska brigada«, počeo nam on čitati glasom koji je treperio od uzbuđenja. »Brigada će imati šest bataljona«, nastavi dalje da nas upozna je.

»Znači još dva bataljona — kakva će to snaga biti!«, pomislih u sebi. »Gdje sad udarimo, imaće da puca«.

»Za komandanta brigade određuje se drug Koča Popović«, čuh dalje Fićin glas.

»Koča — znači, probio se i on«. Obradovah se. Poslije pada Užica našli smo se na Zlatiboru u selu Semegnjevu. Tu smo donijeli odluku da se kroz potjerne njemačke grupe probijemo preko Šargana na planinu Taru, a onda preko Drine u Bosnu kod Čiče Romanijskog. Marševali smo cijelu noć.

Prije našeg prelaska preko pruge na Šarganu počelo je svitati. Smjestili smo se u neke kolibe da predanimo i da se odmorimo. Taman smo, poslije takvog umora, sklopili oči, Nijemci su nas napali. Tako smo se razdvojili. . .

Kada se pojavio drug Tito, nastade na trgu još veći tajac. Kao da je dah zastao kod ljudi. Pošto primi raport i obiđe postrojene bataljone, drug Tito stade ispred sredine stroja i odmah u početku govora reče nam: »Vi od danas nosite časno proletersko ime, koje nikad i nigdje ne smijete okaljati. . . « A malo kasnije, prošetavši se ispred nas, on dodade: »Pred nama stoje i te kako teški zadaci i teške borbe, ali nema tako teških zadataka koje proleter i ne mogu savladati«.

Što nam je dalje govorio, to su nam teškoće koje su stajale na našem putu bile sve jasnije predočene, ali isto tako sve jasnija bila nam je i perspektiva pobjede. Uzbuđeno slušamo njegov govor.

Kao kradom spušta se polako niz planinske padine mrak i obavija tamom gradić, koji vri od veselja. Vesele se Srbi i Crnogorci što će od sada udruženim snagama bolje tući neprijatelja. Vesele se stari poznanici s fakulteta i iz fabrika što su se ponovo našli kao što su se nalazili na raznim demonstracijama.

Štab našeg bataljona, koji je danas na svoj rođendan dobio naziv »Peti«, prikupio se u jednoj sobici. Topla plehana furunica u njoj jedini je, ali za ove dane, i najpotrebniji namještaj. Ranije je, vjerovatno, ta sobica služila za razna povjerljiva trgovačka i politikantska dogovaranja, a sada se proleter i dogovaraju o budućim akcijama.

— Ovu veliku borbu ne smije ništa da omete — reče nam Milan Ilić Čiča, komandant našeg bataljona.

To je stari ratnik iz prvog svjetskog rata. Još iz tog rata ponio je revolucionarne ideje, i otada dosad on se uporno bori za njihovo ostvarenje.

— Kada je trebalo organizovati odred — nastavlja on — ja sam s mojim ukućanima održao sastanak, a svi su članovi Partije. Udata ćerka postavi mi pitanje: a šta ću s djetetom kad pođem u partizane? Dijete, stvarno, baš tad zaplaka kao da je znalo da se o njemu i njegovoj glavi radi, bilo je malo — produži ovaj pedesetogodišnjak, a dugi mu brci, kao da su se i oni od mnogih godina i naporna rada umorili, nekako se nisko objesili. — Za pobjedu pravične stvari mora se srce stegnuti! I ja odlučih: ni dijete ne smije, ni ono nema prava da iz ovakve borbe odvlači borce iz stroja. »Smjestite ga negdje«. Tako zaključah kuću i gotovo s jednom desetinom ukućana krenem u odred — dovrši Čiča Milan i redom nas očinski pogleda.

Suvonjav, visoki mladić, koji je pažljivo slušao komandantovo pričanje, postavljen je za komesara. To je bio beogradski student Draganče Pavlović. On je ostavio svu udobnost imućnog građanskog djeteta i s revolucionarnom strašću sav se posvetio borbi. On malo priča, možda čak i premalo, ali svojim zalaganjem utiče da se i drugi zalažu.

Komandir i komesar Užičke čete, kao zamjenici, upotpunjavaju ovaj štapski kolektiv.

Prenoćili smo u istoj kafanici, samo s nešto većom udobnošću. Intendant je »u čast formiranja brigade« pronašao negdje malo slame.

Sutradan, nešto prije podne, brigadni kurir reče Dragančetu i meni da nas traži Fića. Krenusmo tamo i zatekosmo ga u jednoj sobici nadnijetog nad kartom. Nije mu lako, pomislih. Koče nema, pa sad mora obavljati obje dužnosti.

— Odmah morate krenuti sa dvije čete — reče nam on čim smo ušli. — Talijani su napali iz pravca Priboja. S položaja Mioče — Lanista, Crnogorci su dosada odbili sve njihove pokušaje da prođu. Pogledajte ovdje — pokaza nam on na kartu — lijevi bok Crnogoraca je neobezbijeden, a nadvišava njihove položaje, i ne bi bilo dobro ako bi se Talijani ozgo pojavili. Zato što prije zaposjednite brdo Stolove s vašim četama.

Odmičući iz Rudog kroz selo Prebdli smatrao sam da je zadatak sasvim lak, jer se Talijani neće usuditi da pođu pošumljenim terenom ako bismo se pokazali tamo gdje nam je Fića označio. »Ovo je umirivanje savjesti Fiće kao komandanta«, mislio sam penjući se uz kosu, na kojoj se nalazilo selo Gornje Cikote. U takvom uvjerenju još više me učvrstiše rijetki puščani pucnji i još rjeđi puškomitralješki rafali koji su počeli da dopiru do nas. Borba nije bogzna kako žestoka. Talijanima se ne kreće naprijed, a Crnogorci su privilegij tu i tamo po snijegu i čekaju. Ako se neki Talijan previše obezobrazi, a takvih nije mnogo, i počne se previše pokazivati i izvirivati iz svog zaklona, oni ga začas umire, i ne samo njega već i ostale uokolo. Tada oni dugo i dugo leže u svojim zaklonima, i pucaju tek da pucaju, ne nišaneći.

Uz vrlo strmu kosu, po snijegu, približavamo se određanim položajima.

— Divna je ova naša borba — govori mi Draganče idući za mnom u koloni.

— Samo da je manje snijega, bila bi još ljepša — upada mu u riječ Boža, zamjenik komandira Užičke čete.

Razgovor nam prekide pojava jedne kolone, koja je na nekih stotinak metara iznad nas izvirala iz šume i kretala se

prema nama. Primijetili su i oni nas. Odmah se raspršiše po ivici šume.

»Da, Fića je imao pravo! Da mi nismo sada tu, drugovi Crnogorci bi imali već za nepun sat borbe Talijane sa tri strane, a sa četvrte strane nabujali Lim. A to ne bi bilo dobro — kako reče Fića«.

Nismo dugo čekali do početka borbe. Čim naša patrola krenu, pripučeše ozgo iz šume. Pa ovo su Talijani, zaključismo. A mi smo mislili da su četnici. Sad bar znamo s kim imamo posla.

Razvismo jedinice za borbu. Na čistini, po velikom snijegu, ne osjećamo se tako ugodno, pogotovo što moramo da ozdo posmatramo Talijane. Zavidimo im na onako dobrom položaju.

Iz šume gdje su se nalazili Talijani poče sve jača pucnjava. Ali nas nije zabrinulo to, već što se od njihovog položaja spuštaju, razdvojene potokom, dvije kose, jedna na kojoj smo mi, a druga lijevo od nas prema Rudom. Ako pođu tom lijevom kosom, mogu ugroziti ne samo nas i Crnogorce već i drugove u Rudom.

Odlučismo da napadamo. Jedan vod uputismo da se spusti u potok, a zatim da se uzvere uz strmu stranu lijeve kose i napadne Talijane. Čim naš vod stigne tamo, krenućemo u napad i mi. Kurire smo poslali u Rudo da izvjeste o situaciji. Nismo, naravno, ni slutili da je drug Tito bio već osmotrio neprijatelja i da prati naš rad.

Nije mi bilo jasno zašto Talijani ne krenuše u napad kad su imali tako pogodne uslove. Zašto ne krenuše onom za nas opasnom kosom, ili zašto je brzo ne posjedoše za odbranu? Uglavnom, mi se razvismo i izvršismo manevar s jednim vodom. Oni su za to vrijeme pucali, krijući se iza debelih stabala stoljetnih bukava, i rovali bacačima snijeg i zemlju oko našeg streljačkog stroja na čistini.

Krenuli smo na juriš glasno vičući: »Ura, ura ... «

U sredini napada bila je Užička četa, a desno i lijevo Šumadinci. Ovo nam je bila prva zajednička borba. Talijani počeše nemilice trošiti municiju. Ali i mi smo već znali kako se ratuje. Kad bi njihova vatra bila preciznija, mi bismo polijegali po snijegu, pritajili se, tako se i odmarajući pomalo, pošto trčanje uzbrdo po snijegu nije baš lako. Onda bismo se podigli i trkom im se približavali sve bliže i bliže. Njihovi prednji dijelovi počeše uzmicati u šumu. Tada naš streljački stroj udari s takvom silinom da više nismo osjećali ni snijeg, ni uzbrdicu, pa ni njihove bombe koje su oko nas po snijegu pravile garave ljevkeve.

— Od čega je ovaj mrtav kad nema nigdje krvi? — obrati mi se Dragiša Četenović pokazujući na jednog Talijana koji je nepomično ležao u snijegu.

Ali čim ga gurnu nogom ispod rebara, Talijan skoči i poče plačući da moli za život. Pretražujući teren pronašli smo još šestoricu takvih. Desetak njih stvarno su bili mrtvi.

Kao po komandi nastala tišina. Nigdje pucnja, samo bi poneko usamljeno »ura« odjeknulo šumom. Noćna tmina je sve više obavijala granje, spuštala se i zavlačila među drveće.

— Gadovi — reče Ljutito, više sebi nego drugima, Draganče. — Imaju sreću, umakoše nam.

Uskoro smo morali da prekinemo gonjenje. Odlučismo: bolje je odmarati ljude za druge okršaje nego sada, bez izgleda na uspjeh, trčati za Talijanima koji se ne namjeravaju zaustaviti.

Kad smo izlazeći iz šume naišli na niske drvene kućice sela Oskoruše, rasporedili smo se za prenoćište. Poslije zamornog trčanja, ove kućice su nam izgledale tako kao da nigdje na svijetu nema ljepših. Stvarno, nigdje se čovjek, kad promrzne do kostiju, ne može bolje ogrijati i odmoriti nego pored dobre vatre u ovim malim prizemljušama.

— Pobjegoše, a?!... — dočeka nas na vratima domaćin kuće u koju smo stigli na prenoćište.

— Protrčашe ovuda kao divljač, vidimo mi da im je neko dobro podgrijao tabane — dodade, nekako preozbiljno za svoje godine, jedno momče od oko petnaestak godina, vjerovatno domaćinov sin.

Nismo još svi bili zaspali kad stiže kurir iz Rudog.

»Posmatrali smo vašu borbu. Radili ste dobro. . .«, stajalo je, između ostalog, u poruci Vrhovnog štaba.

Nikola LJUBICIC

SUSRETI U RUDOM

P

* osle napada na Pljevlja 1. decembra 1941. godine, Komski bataljon se razmestio duž puta Pljevlja — Bijelo Polje, u sela Lekovina, Pavino Polje i druga. Život u našoj (Andrijevačkoj) četi tekao je pod još svežim utiscima napada na Pljevlja i naših velikih gubitaka. Pored opšte političke situacije, najčešće teme naših diskusija su bile: političko stanje u Crnoj Gori i Sandžaku, posebno stanje u andrijevačkom srezu; zatim, kakvi će se zadaci postaviti našem bataljonu, koliko ćemo ostati na terenu oko Sahovića itd.

Tako smo dočekali dan — mislim da je to bio 10. decembar — kada je četa, po naređenju štaba bataljona, došla zajedno sa ostalim četama u Lekovinu. Tada je bataljonu saopšteno da će se formirati brigada i da će ona voditi borbe na terenu zapadne Srbije. U to vreme mi nismo znali da su se naše snage iz Srbije povukle preko Zlatibora ka Limu.

Borcima i rukovodiocima je bilo ostavljeno da se dobrovoljno izjasne o tome ko želi da ide u brigadu, a ko da ostane u bataljonu koji će se zadržati na terenu Sandžaka. Iz Andrijevačke čete za odlazak u brigadu su se javili drugovi: Aleksandar Marjanović Leko, Vujadin Zogović Vujo, Jakša Dragović, Mirko Novović, Dimitrije Vojvodić Zeko, Strado Bojović i Duro Lončarević. Ostali drugovi, među njima i nekoliko u ono vreme uglednijih članova Partije, izjasnili su se za ostanak u bataljonu, uz razne motivacije: da je potrebno da se vrate u svoj kraj radi političkog rada; da se u prvom redu treba boriti na svom terenu; da nisu dobro opremljeni; da su bolesni i si.

Tako je nas sedam drugova iz andrijevačkog sreza ušlo u sastav novoformirane čete koja je brojala šezdeset i pet boraca iz beranskog, kolašinskog i našeg sreza. Za komandira čete određen je Sekula Vukićević, a za političkog komesara Vlado Šćekić. Četa je istog dana pošla na marš pravcem Grab — Kamena gora — Babine — Crkveni Toči — Kučin. Iz Kučina je trebalo da se prebacimo na desnu obalu Lima, u rejon

sela Bistrice. Međutim, dok smo čekali da počne prebacivanje, čamcem je stigao kurir sa desne obale Lima i javio da se prelazak reke odlaže. U to vreme je sa desne obale došlo i do pucnjave; tom prilikom je bio ranjen učitelj Miloš Čudović, borac naše čete. Vratili smo se u selo Džurovo, a zatim u Crkvene Toče. Sećam se da smo u to vreme veoma mnogo raspravljali o ulasku Japana u rat, nagađajući da li će doći i do njegovog napada na SSSR.

Tih dana, dok se čekala odluka o našem budućem pokretu, rešeno je da se izvrši prepad na Pljevlja. Nas petnaestorica boraca iz čete dobili smo zadatak da se prebacimo na brdo Golubinje, neposredno iznad Pljevalja, da sa njega otvorimo vatru na grad i onda se povučemo. Naša grupa je 15. decembra pošla iz sela Vrbova i posle pada mraka stigla na Golubinje. Ne očekujući neprijatelja, po mraku smo odabrali položaj na najisturenijem delu brda i iz jednog puškomitraljeza i pušaka otvorili vatru u pravcu grada. Talijani su, preko očekivanja, reagovali vrlo brzo. Reflektori su obasjali brdo, otpočelo je dejstvo artiljerije i minobacača u pravcu Golubinja, a takođe su osuli vatru iz mitraljeza i puškomitraljeza. Međutim, nas je najviše iznenadila vatra s levog boka sa odstojanja od oko četiri do pet stotina metara. Očigledno su se Talijani još plašili našeg ponovnog napada na grad, pa su preduzeli mnogo obimnije mere obezbeđenja, među kojima i posedanje Golubinja. Mi smo se povukli jednom uvalicom. Talijani su još dugo tukli po tom delu brda.

Iz sela Jablana preko sela Bučja četa je sama 19. decembra pošla cestom za Rudu. Predveče smo stigli tamo i smestili se na levog obali Lima, preko puta Rudog.

Grupa boraca iz čete je pošla 20. decembra da razgleda gradić; neki i da pokušaju opraviti obuću. Ja sam s Dušanom Vujoševićem pošao jednom obućaru koji je imao radnjicu levo ispod puta što vodi u centar varošice. Dok smo bili u radnji došao je drug Fića. To je bio naš prvi susret sa njime. Nosio je zavoj oko vrata; veoma dobro raspoložen, šalio se s nama i obućarom; raspoređivao je materijal i izdavao uputstva da se borcima što brže prave cipele.

U gradu sam sreo nekoliko drugova koje sam ranije poznavao: Raju Nedeljkovića, Olgu Jovičić Ritu, Stanka Džingalaševića, Mojsija Mitrovića i druge. Drugovi iz Srbije su bili zadovoljni što smo solidno naoružani i što dobro izgledamo. Pričali su o teškim borbama oko Užica, o izdaji četnika, o napornom putu preko Nove Varoši i Lima do Rudog.

U Rudom sam sasvim slučajno sreo jednu rođaku; tu je zivela sa mužem, pa smo Dušan i ja kod njih večerali i spagli- Sutradan, 22. decembra, između 8 i 9 časova sedeli smo

u jednoj kafanici i pili kafu. Nameravali smo da se posle toga vratimo u četu. U to vreme su se na ulici, pred kafanom, postrojavale neke partizanske jedinice. Mi na to nismo obraćali pažnju. Međutim uskoro smo čuli da neko *goverri* postrojenim četama. Našu pažnju je privukao sadržaj govora: o narodno-oslobodilačkoj borbi, o teškoćama i perspektivama borbe, o zadacima i ulozi 1. proleterske brigade. Posebno nas je zainteresovao naglasak govornika.

Izašli smo pred zgradu. Sa trotoara je govorio čovek u kožnoj šubari, sa parabelumom na opasaču, ozbiljna izgleda. Pozadi njega je bila grupa drugova, među kojima Marko, Lola Ribar (njega sam poznavao sa Beogradskog univerziteta) i drugi. Nas dvojica smo mislili, a to smo i rekli jedan drugom, da je ovaj drug koji govori najverovatnije došao iz Moskve; po naglasku je veoma podsećao na Rusa.

Posle njega, pred postrojene partizane stupio je drug Fića. On je najpre pročitao odluku Vrhovnog štaba kojom se, u saglasnosti sa CK KPJ, formira 1. proleterska narodno-oslobodilačka udarna brigada, a zatim govorio o zadacima brigade, često se pozivajući na prvog govornika rečima: »Kako vam je rekao drug Tito«.

Tada nam je postalo jasno ko je bio prvi govornik. Bili smo iznenađeni da se tu, na desetak koraka od nas, nalazi generalni sekretar CK KPJ i vrhovni komandant narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije i da smo nekoliko trenutaka ranije slušali njegove reči upućene borcima 1. proleterske brigade.

Posle Fićinog govora komandanti, komandiri i politički komesari bataljona i četa koje su bile u stroju okupili su se oko druga Tita i on je sa njima razgovarao još petnaest do dvadeset minuta. Mi smo i dalje ostali u neposrednoj blizini, želeli smo da druga Tita što bolje vidimo.

Naša četa se sastala 22. decembra u selu Mrsovu sa dve čete iz Lovćenskog bataljona i kao 3. četa ušla u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske brigade. Tom prilikom, komandant bataljona drug Pero Četković je održao govor o zadacima bataljona, o našoj obavezi da »svi skupa, zajedno«, opravdamo poverenje koje nam se ukazuje ulaskom u 1. proletersku brigadu, kao njen bataljon.

U lovćenskim četama sam našao nekoliko drugova koje sam od ranije poznavao. Posebno mi je bio drag susret sa Savom Burićem, sa kojim sam radio na ilegalnom štampanju letaka na Beogradskom univerzitetu.

Bataljon je stigao u Međeđu 23. decembra u zoru. Dočekao nas je prizor koji se ne može lako zaboraviti. Na desnoj

obali Drine, u pećinama neposredno pored reke, dogorevale su vatre. Oko njih su se videle grupe ljudi, žena i dece koji su se, bežeći od četničkih pokolja, sklonili u pećine pored reke, i to u ove hladne decembarske dane. Dozivali smo ih. Jedva smo uspeli da nadjačamo buku Drine i da se nekako sporazumemo. Bile su to muslimanske porodice iz napuštene i poluporušene Međeđe. Nisu hteli da se odmah vrate iako smo im govorili da smo partizani, da smo protiv četničkih pokolja, da ćemo ih zaštititi. Bojali su se.

Međeđa — poluporušene, napuštene kuće; okolo — njive neobranog kukuruza koji se povio i polomio od snega. Železnička stanica žuto obojena.

Čete su se postrojile. Pre nego što je odredio gde će se ko smestiti, komandant bataljona je zatražio da iz naše 3. čete, koja je bila najbrojnija, desetak drugova pređe u 2. četvu, do tada brojno najmanju. Dok on govori, komandir 2. čete, Savo Burić, u šinjelu koji dodiruje sneg, daje mi znak prstom da pređem u njegovu četvu. Javili smo se nas devetorica: Dušan Vlahović, Dunja Vlahović, Vojo Jovović, Milija, Vuko i Dragutin Vlahović, Boško Dedejić, Vujo Zogović i ja.

Odlazimo u kuću koja nam je određena. Zgrada je dosta dobra, ali u njoj nema ničega; prozori su polupani, pod prekriven staklom, raznim predmetima i prašinom. Burić uzima metlu i počinje da čisti. Boško Dedejić — imao je oko trideset pet godina, nosio je bradicu i brke, a na sebi nekakav kožni kaput — naslonio se na vrata i smeška se.

— Drugovi, — kaže Boško — čini mi se da mi koji smo došli iz Treće čete u Drugu nijesmo pogriješili. Volim da budem u četi gdje komandir u svemu služi primjerom.

Nakon nekoliko sati, Burić me poslao u štab bataljona za — »četnog pisara«.

Komandant bataljona, Pero Četković, diktirao je naredbu, a nas trojica-četvorica je beležilo u sveske. Naredba je sadržavala niz stavova i zadataka: da je bataljon na kantomanu u Međeđi; gde je koja četa raspoređena; kad će koja obezbeđivati most na Drini itd. U drugom delu naredbe je određeno kako treba organizovati ishranu ljudstva i konja. Mi smo se pisari krišom pogledali dok smo beležili komandantove reči da borcima treba pripremiti: za doručak — salamu, sir i čaj ili belu kafu; za ručak — neko jelo, sa mesom, razumljivo, a tako i za večeru. Zatim, da borcima treba osigurati po jedan kilogram hleba dnevno; da za konje treba pripremiti i izdati određenu količinu zobi, i tako dalje.

A mi tih dana nismo imali gotovo šta da jedemo. Hratili smo se jedino kukuruzom ubranim u klipu sa malih njiva

pod snegom, kuvali ga ili sušili i pekli, a delom mieli i pravili kačamak. Zato smo se i čudili naredbi. Pero se, očito, još nije bio oslobodio od nekih pravila naučenih u staroj vojsci, inače ne bi u naredbu uneo ono o hrani u uslovima u kojima smo se nalazili.

Naredba je, na kraju, sadržavala i stav kojim se drugovima koji nisu bolesni zabranjuje dolazak u bataljonski sanitet i zadržavanje u njemu.

Ujutru 24. decembra iznenada smo čuli da iz pravca Ustiprače dolazi voz. Komandant bataljona je naredio da se rasporedimo oko železničke stanice. Zaustavili smo lokomotivu. Iz vagona pozadi nje je izašao čovek u uniformi žandarmerijskog potpukovnika. Pero je došao, pozdravio ga stisnutom pesnicom i predstavio mu se kao kapetan prve klase. Potpukovnik je izrazio čuđenje i negodovanje što ga kapetan prve klase pozdravlja stisnutom pesnicom, ali je, ipak, videći u kakvoj se situaciji nalazi, odgovarao na postavljena pitanja. Pošao je u Višegrad da od Talijana dobije municiju za četničke jedinice. Ta namera mu je ostala neostvarena.

Istog dana je 1. vod 2. čete dobio zadatak da ide na obezbeđenje mosta na Drini. Predveče smo došli kod mosta i smestili se u trošnom mlinu koji se nalazio u njegovoj blizini, oko dvesta do trista metara levo od pruge. U mlinu smo na vatri sušili klipove kukuruza, pa ih kasnije mieli. Mlin je bio sasvim malog »kapaciteta« — za ceo dan je mogao da samelje desetak kilograma brašna.

Sutradan, rano izjutra, stražario sam na mostu. Već se bilo dobro razdanilo i očekivao sam smenu. Tada je iz pravca Rudog naišao Vrhovni štab. Stajao sam na kraju mosta u stavu mirno. Prvi je naišao drug Tito i pitao me iz koje sam jedinice, da li mi je hladno i kako je u Međedi. Tako sam trećeg dana posle formiranja brigade razgovarao s vrhovnim komandantom. Veoma drag susret, koji se ne zaboravlja.

Đuro LONCAKEVJC

PRVI DANI ŽIVOTA BRIGADE

Pripreme su izvršene, pristupamo svečanom činu. Bataljoni čekaju u stroju dolazak Vrhovnog štaba sa drugom Titom na čelu. Na raport izlazi Filip Kljajić, koji je određen za političkog komesara brigade. Na pozdrav Vrhovnog komandanta »smrt fašizmu« prolomilo se snažno »sloboda narodu«. Pošto je komesar pročitao odluku CK KPJ o formiranju 1. proleterske brigade, drug Tito je uzeo riječ. Izrazio je okupljenim borcima priznanje za dotadašnje borbe i ukazao na značaj predstojećih zadataka. Govorio je bez uljepšavanja o unutrašnjoj situaciji poslije dizanja oružanog ustanka, o ulozi naše partije u oslobodilačkoj borbi, o borbi Crvene armije i drugih saveznika. Kada je završio govor, sa trga je odjeknula »Internacionala«, koju je zapjevala cijela brigada. Na trgu su bili okupljeni skoro svi stanovnici ovog malog bosanskog mjesta. Oni su toplim aplauzom pozdravili svečani čin stvaranja brigade. Za nas je ovo bio pravi praznik. Jer postati borac proleterske brigade bilo je neopisivo i nezaboravno osjećanje ponosa i radosti, događaj koji je ulivao samopouzdanje i sigurnost.

Poslije obavljene svečanosti drug Tito je pozvao komandante i komesare bataljona. Stali smo u polukrug oko njega. Tom prilikom on nam je, pored ostalog, rekao: »Čuvajte ljude, starajte se o njima! Vaspitavajte ih u duhu patriotizma i internacionalizma. Brinite se roditeljski o njima, to su naši najbolji borci, jezgro naše nove armije. Vi, njihove neposredne starješine, na svakom mjestu morate im služiti za primjer — u borbi, na maršu, na odmoru. To od vas zahtijeva Vrhovni stab i Centralni komitet, koji su vam povjerali da komandujete ovim jedinicama. Očekujem da ćete to povjerenje opravdati«.

Njegove riječi bile su nam putokaz i podsticaj. Nijesmo ih zaboravili.

Od Rudog do Rogatice prebacili smo se za dva dana rtiarša. U Rogaticu smo stigli 25. januara u prvi mrak. Tu smo

se zadržali nekoliko dana. U gradu su postojale dvije komande mjesta i dvije zastave. Partizani i četnici su tada i tamo još sarađivali. Crna zastava sa mrtvačkom glavom — simbol izdaje, bola nam je oči.

Drug Tito nas je pozvao u svoj štab, koji je bio smješten u zgradi komande mjesta. Tako smo se prvi put našli na sastanku zajedno — komandanti i komesari bataljona i načelnik štaba brigade.

Vrhovni komandant nas je upoznao sa situacijom u ovom kraju i na Romaniji i sa predstojećim zadacima brigade. Četnička djelatnost uticala je na raspoloženje naroda. Nastalo je izvjesno prelivanje boraca mještanskih jedinica. Politički rad i uticaj naših drugova bili su nedovoljni, a četnički agitatori vršili su sve veći pritisak i sve otvorenije prijetili kolebljivim seljacima. Muslimanski živalj bio je ponajviše pogođen četničkim terorom i pljačkom. Činjenice o otvorenoj saradnji četnika sa Nijemcima i Talijanima bile su sve brojnije. To je potvrdio i slučaj sa Dražinim oficirom Cvetkovićem, koji je išao na pregovore sa Nijemcima, pa su ga proleteru zarobili u vozu kod Međeđe. Stigli smo u zadnji čas. Spriječiti osipanje bosanskih partizanskih jedinica i pomoći da se politički i vojno učvrste — to je bio, pored ostalih, zadatak 1. proleterske. U isto vrijeme, objasniti stanovništvu izdaju četničkih komandanata i pristupiti razoružavanju četnika koji neće da se bore protiv okupatora.

Odavde polazimo prema Romaniji i Varešu. Prva proleterska treba da djeluje na širokom području, pa će bataljoni često biti sami na pojedinim pravcima.

Uveče, uoči polaska, održana je kulturno-zabavna priredba u Rogatici. Organizovali su je drugovi iz brigade. Na programu su bile pjesme, recitacije, skečevi. O značaju i perspektivama naše borbe govorio je naš komesar Fića. Nešto građana bilo je takođe na priredbi. Bilo je i četnika s kokardama i bradom, koji su provokatorskim ispadima i dobacivanjima pokušavali da ometu izvođenje programa. Ali kada su vidjeli reagovanje većine prisutnih, potražili su najbliži izlaz iz dvorane. Neki su čak iskakali kroz prozor. Ubrzo su umukli i na ulici. Naše patrole uspostavile su red za kratko vreme.

U Podromaniji nas je sačekao Koča Popović, komandant brigade, inače španski borac i književnik. Prvi put se s njim sretamo. Došao je iz Srbije. Dao nam je privremenu dislokaciju bataljona. Naš bataljon je uputio u selo Baltiće. Nešto kasnije, pošto smo se razmjestili, obišli su nas Koča i Jurica Ribar. Koča se interesovao za stanje boraca u bataljonu, za njihovo zdravlje, za disciplinu, za ukupan broj ljudi, a posebno za brojno stanje članova KPJ i Skoja, za dotadašnje borbe i

gubitke. Zatim smo zajedno obišli nekoliko kuća u kojima su borci bili smješteni. Koča nam je predočio skori pokret prema Srednjem i Varešu.

Prisustvo 1. proleterske u blizini osjetljivih komunikacija i objekata uznemirilo je okupatora. Mještanske partizanske jedinice počele su da jačaju i da se učvršćuju. Prva proleterska se u dotadašnjim akcijama i političkom radu pokazala kao organizovana, disciplinovana borbena snaga, koja je uzdrmala okolne okupatorske garnizone. Reakcija protiv takvog stanja ispoljila se u ofanzivi jakih snaga njemačko-kvislinških formacija. O toj ofanzivi, koja je sredinom januara otpočela sa raznih pravaca, Vrhovni štab je bio obaviješten preko partijskih kanala iz Sarajeva. Kraci ofanzive bili su usmjereni od pravca Sarajeva, Višegrada, Zvornika i Tuzle ka širokom području Romanije, Zvijezde i Birča, gdje je dejstvovala 1. proleterska brigada sa mjesnim partizanskim jedinicama.

Vrhovni štab je izdao odgovarajuća naređenja. Trebalo je izbjeći opkoljavanje i udar jačih neprijateljskih snaga u nepovoljnim vremenskim uslovima (dubok snijeg i oštra zima), kloneti se krutih frontalnih borbi, a zatim, ostavljajući ovdje samo male snage, — sa glavninom brigade probiti se na jugoistok ka Jahorini i Foči, u čiji rejon su bile upućene partizanske snage iz Crne Gore. Vrhovni štab je 2. bataljonu, koji mu je bio najbliži, naredio da odmah za njim krene u pravcu Renovice i Jahorine. Jedna njegova četa (Treća) već je bila sa Vrhovnim štabom. Ali, zbog potrebe prikupljanja dijelova bataljona sa pravca Olova, pokret je izvršen s izvjesnim zakašnjenjem.

Kretali smo se marš-rutom koju smo dobili od Vrhovnog štaba: Nišići — Ivančići — Rakova Noga — Imamovići — Šahbegovići — Pediše. Gazeći dubok snijeg neprekidno smo marševali i tek u selu Rakovoj Nozi dat je kraći odmor, pa smo u Pediše stigli noću 18. januara. Ovdje nas je sačekao komesar brigade Fića Kljajić. Istog dana, u zoru, kolona sa Vrhovnim štabom, koja je prenočila u Podromaniji, prešla je slobodnu komunikaciju i produžila ka Jahorini.

Međutim odmah poslije prolaska kolone Vrhovnog štaba situacija se ovdje pogoršala. Nijemci su sa pravca Rogatice i Romanije uspjeli da probiju front i da u toku dana stignu do Podromanije. Iskoristili su otvorenu izdaju četničkih vođa i njihovo naređenje da se ne puca na njemačke okupatore. Baš to je znatno otežalo naš dalji pokret.

Predvideli smo da krenemo iste noći, poslije kraćeg odmora i prikupljanja podataka o situaciji na pravcu predviđenog pokreta Podromanija — Renovica. Ovdje nam se priključila brigadna bolnica sa ranjenicima. Pokret je naređen za

dva časa ujutru 19. januara. Prelaz komunikacije bio je određen na odseku između Podromanije i Kule. Pred noć i pred prodor Nijemaca zapaljena je kasarna u Podromaniji, pa je svjetlost obasjavala čitavu okolinu.

U dva časa bilo je sve spremno za pokret, pa ipak nje-smo krenuli u predviđenom pravcu. Vodiči, koji su pratili kolonu Vrhovnog štaba, obavijestili su štab brigade i štab Romanijskog partizanskog odreda da su u toku dana Nijemci izbili iznad sela Bogovića i zauzeli dominantne položaje. Bilo je očevidno da je time ovaj pravac postao nesiguran. Želeći da se izbjegnju veći gubici, štab brigade, konsultujući prethodno štabove bataljona, odlučio je da se pokret na ovom pravcu odloži dok se situacija ne razjasni i poboljša.

Naš bataljon, ojačan četom Romanijskog partizanskog odreda, dobio je zadatak da sa prostorije Pediše — Dobrodoli — Sahbegovići izviđa neprijatelja na komunikaciji Crvena stijenjena — Podromanija i da se sa tog pravca obezbijedi. Za izvršenje takvog zadatka naša 2. četa iz Sahbegovića istura po jedan vod na Stari Grad i Lučevnik za kontrolu i obezbijedenje pravca od Mokrog i Crvene stijene, a 1. četa iz Dobrodola — jedan vod iznad sela Pediša za obezbijedenje prema Podromaniji i Sokolcu. Dio Romanijske čete nalazio se u Bijelim Vodama. Ostatak bataljona sa štabom bio je u selu Dobrodolima. Takav raspored bataljona zauzet je tokom 19. januara. Preporučena je najveća budnost i stalno izviđanje. U dijelove bataljona na obezbijedenju bili su uključeni dijelovi Romanijske čete kao dobri poznavaoi terena.

U toku 20. januara došlo je do prvog sukoba s neprijateljem, koji je jakim snagama nastupao od Crvene stijene prema Podromaniji, a od Mokrog preko Starog Grada prema selu Bijelim Vodama. Vod 2. čete sa Lučevnika povukao se u pravcu Bijelih Voda, dok je vod sa Starog Grada, poslije borbe, odstupio za Sahbegoviće. Poslije zauzeća Starog Grada neprijatelj produžuje pokret za Bijeje Vode, gdje se, u prvi mrak, sukobio s našim dijelovima.

U Bijelim Vodama bila je jedna kombinovana četa (vod 2. čete, koji se povukao sa Lučevnika, i vod 1. čete iz Dobrodoli, sa nekoliko boraca iz Romanijske čete). Poslije obostrane žestoke vatre, obje strane se zbog neizvjesnosti situacije povlače iz sela — naša četa ka Dobrodolima, a neprijatelj prema selu Dolovima i komunikaciji za Podromaniju. Štab bataljona, pretpostavljajući da su u pitanju slabije neprijateljeve snage, odmah je povratio četu ka Bijelim Vodama da uhvati dodir s neprijateljem i izvrši prepad na selo. Četa je uz put i oko sela naišla na pojedince i manje grupe naoružanih domobrana —

prinudno mobilisanih Hrvata, koji su bili zalutali ili su se za vrijeme borbe bili sklonili i tako odvojili od svojih jedinica. Zarobljeno je petnaest naoružanih vojnika. Po puškama smo utvrdili da oni nijesu otvarali vatru, pa su kasnije oslobođeni i upućeni u mjesne jedinice. Plijen je bio značajan: došli smo do još dva mitraljeza.

Budnost čete, međutim, poslije ovog uspjeha popustila je. Ni s rasvitom zore nije pojačana. Izviđanje je bilo ograničeno samo na neposrednu okolinu. Pažnja patrola više se orijentisala prema Starom Gradu i Lučevniku, otkuda je neprijatelj bio naišao. A na pravcu Dolovi — Podromanija nije se uopšte izvidalo. Bio je postavljen samo jedan osmatrač južno od sela (na tt. 1067).

Približavalo se podne. Neprijatelj je iskoristio ovu situaciju i krenuo u napad od pravca Podromanije. Od sela Vražića jedna kolona sa smučarskim odjeljenjem orijentisala se ka selu Dolovima i selu Bijelim Vodama, s desna prema selu Pedišu.

Podilaženje lijeve kolone, zaštićeno šumom, ostalo je potpuno nezapaženo sve do izbijanja smučara na ivicu šume južno i jugozapadno od sela Bijelih Voda. Izviđač je opalio metak i jedva uspio da dotrči u selo i obavijesti o nailasku neprijatelja. Četa je bila krajnje ugrožena. Duboki snijeg i iznenadno dejstvo onemogućili su da se normalno razvije za borbu. Borci su se koristili drvenim kućama i ogradama. Boljih zaklona nije bilo. Bacači, šarci, automati zasipali su četvu sa bliskog odstojanja. Neprijatelj je ubacivao pojačanja i vršio juriše.

Naši borci su odbijali juriše i sami jurišali i ginuli. Dva naša mitraljeza, dejstvom sa sedla između Dobrodola i Bijelih Voda, sa odstojanja dvesta do trista metara uspješno su podržavala četvu. Ali za kratko vrijeme, jer je jedno oruđe otkazalo uslijed smrzavanja. Mitraljeska vatra je tukla neprijateljeve dijelove kada su polazili na juriš i one koji su se prikupljali iz pozadine oko trig. 1067 za nove juriše. U toku ove borbe, desna kolona, odbacivši vod 1. čete ka selu Dobrodoli, ovladala je selom Pediše. Ovaj vod je odmah upućen pravcem Dobrodoli — tt. 1067 u bok neprijatelju koji je napadao četvu u Bijelim Vodama. Dejstvo ovog voda je privremeno privuklo pažnju i zbunilo neprijatelja, oslabivši njegov pritisak na četvu, koja se po manjim grupama s ranjenicima izvlačila prema Dobrodolima i Sahbegovićima. Bili su to časovi borbe na život i smrt. Na bojištu je palo četrnaest drugova, dok se samo nekoliko ranjenih boraca izvuklo. Nijemci su pred mrak ušli u mrtvo selo i zapalili ga. Bataljon se pod vatrom desne neprijateljeve kolone, koja je nastupala preko sela Stitara ka Do-

brodolima, povukao i prikupio u selu Šahbegovićima. Tako ostade na ulazu u selo Bijele Vode četrnaest crnogorskih proletera. Ostaše u njeđrima ove čuvene »hajdučke« planine, u zemlji legendarnog Čiče, koji, nedaleko odatle, kod Pjenovca, sa oko pedeset proletera pade u borbi istoga dana.

Nema više onih veselih mladića koji s pjesmom prodoše mnoge borbe od kanjona hladne Morače do još hladnije planine Romanije. Dvadeset prvog januara 1942. bataljon je izgubio dragocjene drugove. Iz 1. čete poginuli su Vučeta, Milika i Dragutin Ljumović, Radomir i Vujadin Božović, Petar Brković, Milisav Četković, a iz 2. čete Radovan i Rajko Petrović, Milo Marković, Radomir, Đorđije i Komnen Tošković i Đorđije Popović.

Naš bataljon, bez 3. čete (koja je bila na obezbjeđenju Vrhovnog štaba) prikupio se u muslimanskim selima Širijevićima i Imamovićima, gdje smo se zadržali dan-dva na odmoru i u očekivanju nagoviještenog naređenja za pokret.

Dvadeset četvrtog januara saopštena nam je odluka štaba po kojoj brigada vrši marš-manevar s Romanije preko planine Ozrena, Visovice i Ljubine, Sarajevskog polja i planine Igmana ka Kalinovniku i dolini Drine. Ovaj pravac je ocijenjen kao povoljan za iznenađenje neprijatelja, koji je već bio orijentisao veći dio svojih snaga iz Sarajeva u pravcu Glasinca preko Romanije i dolinom Prače. Marševanje je predviđeno samo noću, da nas ne bi otkrivale »rode«, ta dosadna njemačko-ustaška avijacija. Otkrivanje našeg pokreta na ovom rizičnom maršu bilo bi za nas porazno. Svako kretanje izvan prtina bilo je gotovo nemoguće.

Marš je bio predviđen po etapama: prikupljanje u dolini Jošaničkog potoka (Grabljeva Njiva), pokret preko Sarajevskog polja do podnožja Igmana, prelaz preko Igmana i prikupljanje na prostoriji Presjenice. Kao najopasnija i najduža etapa ocijenjeno je kretanje preko Sarajevskog polja. Okolo su neprijateljevi garnizoni. Trebalo je savladati željezničke i drumske komunikacije i hladnu rijeku Bosnu. Računali smo na iznenađenje. Pokret ka mjestu prikupljanja naš bataljon je počeo s prostorije Imamovića 24—25. januara. Predviđena je marš-ruta: Rakova Noga — Sirovine — Sići — planina Ozren — Visovica — Stubline — Crni vrh — Grabljeva Njiva. U selu Rakovoj Nozi ponovo smo prihvatili bolnicu s ranjenicima (kojih je bilo oko pedeset pešaka i konjanika) i bolničko osoblje s lekarima Gojkom i Borom. U ovom selu ostavili smo nekoliko težih ranjenika, zajedno sa grupom mjesnih partizana i sanitetskog osoblja, radi zaštite i njege. Ostali su krenuli za nama.

Poslije kraćeg odmora i pripreme bolnice za pokret pošli smo prema Ozrenu. Po planu je trebalo da do zore stignemo u

Visovicu, gdje nas je čekala veza štaba brigade. Pokret preko Ozrena, noću, bio je težak i spor. Pri vrhu planine bili smo zahvaćeni sniježnom vijavicom. Probijali smo se kroz duboki snijeg držeći jedan drugog za ruku. Vodič, na čelu kolone, nekoliko puta je bio zalutao i tražio prtinu. Osjećali smo se bespomoćni u toj pustoj planini, gdje nigdje prtine nema, ni ljudskih naselja, ni uboge kolibice. Iscrpljeni u toj surovoj prirodi, krčili smo prtinu i probijah se stopu po stopu planinskim grebenom.

Kasno u noć, bliže zori, našli smo jednu kolibu. Možda je u blizini selo, pomislili smo. Nastalo je dozivanje. Ispod nas je bilo selo Vukinjače. I ubrzo su nam pošli u susret seljaci s fenjerima. Bio je to spas. Obavijestili smo štab brigade gdje smo se i zašto zadržali. Poslije dnevnog odmora produžili smo pokret u prvi mrak. Pred nama se ispriječila planina. Izabrali smo kraći pravac, preko planine, do sela Stublina. U toku dana bio je napadao novi snijeg i ovaj pravac je, u stvari, bio duži i teži od zaobilaznog puta. Konji s ranjenicima i oruđem propadali su u snijeg, a bez njih nismo mogli naprijed. Dugo tapkamo snijeg da bismo ugazili što bolju prtinu i tako omogućili prolaz konjima. Tapkanje snijega zamara, pa se smjenjujemo. Oruđa se stovaraju, prenose na ruke i opet toware. Na nekoliko mjesta bili smo primorani da to ponovimo. Tako smo cijelu noć između 25. i 26. januara izgubili kraći pravac, preko planine, do sela Stublina. U toku stigli smo do prvih kuća. Poslije kraćeg odmora produžili smo za Stubline, gdje smo se povezali sa štabom. Koča nas je čekao i ljutio se. Kaže da smo u zakašnjenju za čitav dan. Mi smo to znali, ali nepredviđeni slučaj oko savlađivanja Ozrena i Stolne stijene bio je jači od naših mogućnosti. I kad je vidio iznurene ranjenike i borce, Koča je naredio da se zadržimo u selu radi odmora, a da će naređenje za pokret naknadno poslati.

U Stublinama je bio smješten štab Crnovrškog bataljona i sa njim nekoliko drugova iz Sarajeva, koji su željeli da iskoriste naš marš i ubace se u grad. Umjesto očekivanog naređenja za pokret, stiže obavijest od štaba da prenoćimo u selu, pošto je produženje marša odloženo za jedan dan. Ta promjena nam je odgovarala, jer su nas dvije prethodne noći u planini bile premorile.

Prema Sarajevskom polju i Semizovcu izviđala je Semizovačka partizanska četa, čiji su borci sa ovog terena i tu Poznaju svaku stazu i bogazu. Na osnovu njihovog izviđanja trebalo je da se utvrdi definitivna marš-ruta. U toku 27. januara završeno je izviđanje.

Prikupili smo se u Grabljevoj Njivi 1, 2. i Kragujevački bataljon i četa pratećih oruđa. Od 5. bataljona, koji je pretrpeo velike gubitke kod Pjenovca u borbi sa Nijemcima, ostala je jako osakaćena jedinica bez komandanta i komesara. Brigadna bolnica i sanitet su s našim bataljonom. Nekoliko drugova iz Glavnog štaba i Pokrajinskog komiteta za Bosnu i Hercegovinu, sa Ročkom Čolakovićem, takođe su u našoj koloni. Komandant brigade je izdao naređenje za sledeću etapu marša. Bilo je negdje oko četiri časa poslije podne. Mraz je počeo da steže. Vedro vrijeme obećavalo je hladnu noć. Držeći u jednoj ruci kartu, a drugom čupkajući brčice na kojima su se već bile objesile ledene kapljice, Koča nam je saopštio pravac i raspored kretanja. Na svojim kartama smo podvlačili: Jošanica — Gradac — Perivoj — Reijevo — Osijek — Blažuj — Igman — Presjenica. Ukupno oko trideset pet kilometara, po karti, a to rastojanje trebalo je preći bez zadržavanja za desetak sati. Na Igmanu i u rejonu Kalinovika nalaze se, vjerovatno, partizani. Tamo ćemo se, valjda, odmoriti. Za prethodnicu, do podnožja Igmana, određen je 1. bataljon sa Semizovačkom četom. Pozadi je marševao naš, 2. bataljon sa bolnicom i ranjenicima, zatim Prateća četa, djelovi 5. bataljona i, kao zaštitnica, 3. bataljon. Od podnožja Igmana do Presjenice, u prethodnicu je prešao 2. bataljon. Semizovačka četa se odavde vratila na svoj teren.

U prvi mrak pošli smo desnom obalom Jošaničkog potoka. Zaobišli smo selo Jošanicu zdesna da bismo izbjegli sukob s neprijateljevom posadom, jer bi nas to zadržalo u neposrednoj blizini neprijateljevih garnizona, odakle je akciju u ovom pravcu moguće izvesti brzo i lako. Kada smo se povlačili pokraj Jošanice, osjetila nas je neprijateljeva straža. Čuo se jedan pucanj; nijesmo reagovali, i na tome se sve svršilo. Pred nama se do rijeke Bosne nalazilo nekoliko prepreka koje je valjalo savladati.

Izdužila se kolona po jedan. Često zastajkujemo. Uzalud požurivanje jer tempo zavisi od čela, koje oprezno izviđa i krči put čitavoj koloni. Ispod sela Reljeva nailazi voz. Jedan, pa drugi. Ostajemo nepomični kao siedeni plot. Nijesmo bili primijećeni. Zatim smo naišli na nepredviđenu prepreku — širok potok. Konji su probili led. Preskačemo. Neki ne uspijevaju da preskoče iako se Koča trudio da svakom pomogne kako ne bi upao u vodu. Većina onih drugova koji su s jednom ili obje noge ugazili promrzla je. Na mostu preko Bosne nije bilo straže. Po prelasku na drugu obalu skrećemo uzvodno ka selu Osijeku i Blažuju. Prtina je ovdje bila razgažena, put širok, pa se krećemo u koloni po dvojica. Strašna zima. Vjetar šiba

po licu, studen prožima do kostiju kao da je tijelo obavijeno ledom. Najhladnija noć do tada u ratu. U Osijeku izlaze seljaci pred nas, interesuju se kakva je to vojska, a kada smo im rekli da smo partizani, nikako da povjeruju jer su im govorili da partizani nijesu vojska, nego male grupice odmetnika po planinama i da su uništeni.

Željezničku prugu Mostar— Sarajevo prešli smo istočno od željezničke stanice Blažuj, pa smo izbili na kolski drum, a zatim, malo naprijed, prema Ilidži, skrenuli smo uz Igman. Drugi bataljon je tada prešao u prethodnicu. Posljednja etapa marša. Lijevo ispod nas je vrela Bosne i Ilidža, a malo dalje, u podnožju Trebevića blista Sarajevo mnoštvom sijalica. Strmom padinom i zaleđenim sniježnim stazama teško se penjemo. Konji sa oruđima padaju i ostaju u snijegu ispod puta. Oruđa i municiju prihvataju premoreni borci. Česta zastajkivanja. Iscrpljeni organizam traži odmora. Pred zoru nailazimo na jednu planinsku kućicu, punu igmanskih partizana. Pokušavamo da malo zastanemo i ugrijemo se u ovoj kućici, no uzalud. Nailazi Koča i požuruje nas: »Neka ostanu iscrpeni i bolesni, a vi produžite ka Malom Polju. Tamo je jedna veća kuća u koju se možete smjestiti«. Za dva časa stigli smo do ove kuće umorni i promrzli, poslije šesnaest časova marša. Unutra toplo. Noge umorne i natekle. Obuća se zalijepila za kožu i bez noža ne ide dolje. Ni dugo masiranje snijegom ne vraća krv u promrzle, pomodrele prste. Ima teških ozljeda. Neki su se grijali kod vatre, i baš ti su prošli gore od ostalih. Pristižu nas ranjenici i promrzli borci ostalih bataljona. Koča nas opet požuruje. Teško nam je, ali mora se. Tek što smo se bili malo raspravili i okrijepili, opet pokret.

Produžavamo za Presjenicu i ostavljamo Malo Polje i kuću na njemu sa promrzlima i bolesnima. To će biti etapna stanica za njih u kojoj će se prikupljati, u kojoj će im biti ukazana prva pomoć i u kojoj će sačekati do transporta prema Trnovu. Vrijeme otoplilo. Desno se svjetluca vrh Bjelašnice pod sniježnim pokrivačem. Spuštamo se prema selu. Teške mitraljeze i bacače borci još nose. Ništa nije ostavljeno. To je podvig izveden po cijenu žrtava. Poslije tri do četiri časa marša stigli smo u prvi zaselak, u Presjenicu. Smjestili smo se u školu i okolne kuće. Ovo su partizanska sela. Postoje narodnooslobodilački odbori. Kako bi tek bilo da smo morali da vodimo borbu za ova sela! Organizovano je prikupljanje saonica s volovima za transport promrzlih i ranjenih sa Igmana. Predviđeno je njihovo prebacivanje u bolnicu u Trnovu, a zatim — naročito teži slučajevi — za Foču. U selu smo se odmorili i nahranili. Iz našeg bataljona ima dvadeset i osam promrzlih drugova.

Samo nekolicini je potrebno duže bolničko liječenje. Kod ostalih je posrijedi blaža forma smrzavanja i ne zahtijeva napuštanje bataljona. Po drugim bataljonima stanje je još teže. Preko sto sedamdeset boraca privremeno je izbačeno iz stroja. Još se ne mogu sagledati posljedice.

Sjutradan nadlijeću avioni i djeluje artiljerija preko Igmana u pravcu Presjenice. Nijesmo imali gubitaka. Poslije nekoliko dana zadržavanja u ovim selima i pošto je izvršena evakuacija svih promrzlih i ranjenika, napustili smo ovu prostoriju, po naređenju Vrhovnog štaba, i prebacili se prema Foči i Kalinoviku. Prethodno je izvršeno razoružavanje četničkih grupica na Igmanu sa kojima mjesni partizani još nijesu bili raskrstili.

Ta savindanska noć bila je teža od najteže borbe s neprijateljem.

Radovan VUKANOVIC

NEZGODAN SUSRET

Jedan učenik osmog razreda kraljevačke gimnazije otišao je među prvima u partizane. Kao razlog navodio je da ima »cvanju« iz matematike i da nije smeo ocu na oči. Naravno, to je bilo sjamo delimično tačno. Međutim kad se u Rudom brigada formirala, drug se začudi: među kraljevačkim borcima vide glavom i bradom Pavia Jakšića, svog »profu« iz matematike.

— Uh, bogamu, gosp... ovaj... družu profesore... pa zar ja od vas pobegoh u šumu, a vi me i ovde nadoste! — reče mu u šali.

P ovlačenje iz Srbije nas je zamorilo. Danju i noću pokret, obezbeđenja, gladovanje i nespavanje. Zaustavili smo se preko Uvea, u selu Radojinji. Naposletku smo tu uhvatili vezu s Vrhovnim štabom. Marko i Lola proanalizirali su rad starešina i boraca našeg bataljona. Posle kritike nekih naših grešaka postali smo svesniji toga da naš rat i revolucija imaju duboku političku sadržinu i da se svaki postupak u borbi i van nje mora meriti političkim aršinom.

Posle petomesečne borbe po plodnoj Posavini, Kosmaju, Sumadiji i Rudniku našli smo se u Novoj Varoši. Na ulicama, raskrscnicama, na periferiji i u zgradama još su strčali bunkeri i bodljikava žica — tragovi talijanske okupacije.

U rano decembarsko jutro zaškripao je sneg pod nogama odmornih boraca Beogradskog bataljona. Kolona mladih ratnika krenula je u nove okršaje. Ujednačenim korakom upiralo se u strmine planine Zlatara. Presecali su se grebeni njegovih kosa i proplanaka. Trebalo je što pre stići u okolinu Sjenice i zaposesti položaje.

Marševali smo neprekidno. Na našem putu pratilo nas je decembarsko sunce i decembarska hladnoća. Ipak, napor marša naterivao nam je znoj na čela.

Druga četa je bila na čelu kolone. Ona je isturila patrolu prethodnicu. Levu i desnu pobočnicu obezbedile su 1. i 3. četa. Komesar bataljona Ljupče je gotovo uvek na začelju, da prihvati i ohrabri posustale.

Komandant Miladin neprekidno je bio uz kolonu, čas na čelu, čas na začelju. Korio je one koji ma šta urade što smeta bataljonu ili borcu pojedinačno.

— Hej ti tamo, drži vezu! Valjda si doručkovao jutros! — govorio bi. Ili:

— Sta si se tako znojav opružio na tu vlažnu zemlju? Razbolećeš se. Nije mi što ćeš ispasti iz stroja, jer od tebe ionako nemamo mnogo koristi, nego ćeš u bolnici zauzeti mesto nekome kome je potrebnije.

Takav marševski raspored bio je gotovo uvek i u povlačenju kroz Srbiju, Miladin bi samo viknuo:

— Veljko, u prethodnicu, Duško levu, a ti Siniša desnu pobočnicu! . . . Požuri, požuri! . . .

Sećam se da smo tek predveče stigli u selo Miševiče. Uporno smo čekali večeru: kačamak s kajmakom. Pošto bi podela male količine kajmaka predstavljala problem, to je Miladin rešio da se sav kajmak strpa u kačamak i dobro izmeša kako deoba ne bi predstavljala teškoću.

Na spavanju smo bili sabijeni u nekoliko kuća, kao sardine. Ako bi se ko u snu okrenuo, morali bismo to svi učiniti.

Sutradan ujutru našli smo se s bataljonom pred školom u selu Donje Lopiže. Članovi štaba su nešto dugo razgovarali s nekim drugovima — verovatno iz komandi jedinica koje su bile oko Sjenice. Za to vreme ja sam se upoznao s nekim rukovodiocima iz Sandžaka. Oni su smatrali da treba što pre izvršiti napad na Sjenicu ako komanda Sjenice, to jest Hasan Zvizdić, ne pristane da nas pusti u grad. U to vreme u Sjenici nije bilo okupatorovih snaga, već je grad držala muslimanska milicija pod rukovodstvom bivšeg trgovca Hasana Zvizdića.

Posle tih razgovora stekao sam uverenje da svakog dana može doći naređenje za napad na grad. I kad mi je Miladin izdao naređenje da s četom krenem prema selu Čedovu, pretpostavio sam da idemo na polazne položaje za napad.

Požurio sam s četom. I za videla stigao u određeni rejon. Onda sam osmotrio položaj i rasporedio četu.

Komesar čete, Miša Sterk, i ja razgovarali smo s domaćinom kuće u kojoj smo se smestili o vojno-političkoj situaciji u Sjenici i njenoj okolini. Domaćin je bio Srbin, dosta imućan i promućuran čovek. Videlo se da dobro poznaje raspoloženje naroda u Sjenici i oko nje. Tvrдио je da u Sjenici nema više od dvesta do trista naoružanih muslimana i nešto četnika.

Bio je oduševljen dolaskom Beograđana u svoje selo. Smatrao je da je to jedinstvena prilika za napad na Sjenicu i da u tom napadu možemo računati na podršku petsto do šesto naoružanih seljaka Srba.

Već je bio mrak kada je razmatranje o vojnoj i političkoj situaciji u komandi naše čete prekinuo kurir iz štaba bataljona. Doneo je hitno naređenje. U njemu je pisalo:

»Sa četom se što pre vratite u sastav bataljona u s. D. Lopiže. Budite veoma oprezni pri prelasku puta Kladnica — Sjenica. Miladin — Ljuba«.

Stab bataljona je, isto tako, preduzeo mere obezbeđenja na pomenutom putu, jer se zbog nekih izveštaja o merama muslimanske milicije iz Kladnice pobojao da četa ne bude odsečena i uništena.

Bataljon je bio razmešten u rejonu Donje Lopiže sa zadatkom: da zatvara pravac Sjenica — Donje Lopiže i osmatra komunikaciju Prijepolje — Sjenica. Severoistočno od Beogradskog bataljona nalazili su se Srpsko-sandžački i Čačanski bataljon. Oni su kontrolisali Sjenicu sa severne strane.

Neprijatelj u Sjenici nije kontrolisao teren dalje od perifernih kuća ili je to činio pojedinačnim, obično nenaoružanim, jneštanima. Skelet njihove odbrane zasnivan je na takozvanim **ređutama**. To su kružna utvrđenja, obično rovovi opasani žicom na uzvišenim tačkama same periferije grada. To su, u stvari, bili ostaci Karađorđevih šančeva, koje su talijanske okupacione trupe uredile za odbranu, a kasnije ih prepustile muslimanskoj miliciji. U unutrašnjosti grada bile su uređene za odbranu pojedine grupe -kuća i javne zgrade.

Ovi ređuti bili su neprekidno, i danju i noću, posednuti, dok su u unutrašnjosti imali oko tri do četiri stotine naoružanih ljudi u rezervi.

Pored toga, posada Sjenice mogla je računati na brojnu i brzu pomoć iz svih okolnih sela sa kojima je bila povezana brzim i sigurnim kuririma. Pomoć spolja mogla je biti i do hiljadu naoružanih ljudi. Prema tome, tri do četiri stotine naoružanih boraca u samoj Sjenici i osamsto do hiljadu spolja predstavljali su jaku i efikasnu snagu. A ako bi borbe oko Sjenice potrajale nekoliko dana, ne bi bilo isključeno da im i talijanski garnizon iz Prijepolja priskoči u pomoć.

Naše jedinice koje su držale opsadu Sjenice raspolagale su samo jednim minobacačem sa četiri mine. Artiljerijskih oruđa nismo imali. Naše naoružanje predstavljali su puške i puškomitraljezi, 20—25 metaka na pušku, 100—200 metaka na puškomitraljez i 40—50 ručnih bombi na četv.

Brojno stanje svih snaga za napad na Sjenicu bilo je oko četiri stotine i pedeset boraca.

Provodeći po ceo dan na položajima, osmatrao sam grad sve vreme. Prilazio sam i bliže reci Uvcu, jer ni sa naše ni sa njihove strane nije bilo otvaranja vatre. Uvac je nekako bio prećutna granica. Ako bi neko pokušao da je pređe, svakako bi usledilo i otvaranje vatre. U to vreme razmišljao sam mnogo više o tome kako bi trebalo napadati Sjenicu nego o tome da je treba napadati.

Jednoga dana došao je na položaj kod mene drug Ratko Sofijanić. Njegov bataljon je bio levo od našeg. Poveo se razgovor o napadu na Sjenicu. Upitao me je šta mislim o mogućnosti napada i o načinu njegovog ostvarenja.

Rekao sam mu, uglavnom, ovo: ne ulazim u to da li treba napasti Sjenicu i kakvi bi vojno-politički razlozi išli u prilog¹⁰ me, ali smatram da, po mom proračunu, treba imati minimum

sedamsto do osamsto boraca i tri minobacača za napad i dvesta do trista boraca za naše obezbeđenje od naoružane milicije iz okolnih sela.

Ovo mišljenje izneo sam i nekim drugovima iz Glavnog štaba Srbije, kada su me pozvali na sastanak u školu sela Donje Lopiže, na kojem se raspravljalo o napadu na Sjenicu. Sećam se da su neki drugovi, kao i komandant našeg bataljona Miladin, smatrali da napad na Sjenicu s raspoloživim snagama ne može doneti uspeh.

Na drugom sastanku donesena je odluka da se Sjenica napadne. U Beogradski bataljon došli su drugovi Stambolić i Volođa s jednim minobacačem i četiri mine.

Napad na Sjenicu izvođen je sa tri strane: sa severne strane, od sela Čedova — Čačanski bataljon, sa severoistočne strane, od sela Vape — Moravičko-sjenički, a sa zapada — naš bataljon.

Napad je imao da počne u zoru oko pet časova ujutru.

Beogradski bataljon je pošao iz Donje Lopiže oko jedan čas po ponoći, i to pravcem: Maljevine — most na Uvcu — Radišića brdo (k. 1244), s tim da sa osloncem na Radišića brdo napadnemo na Sjenicu preko Hadžića Mahale.

Raspolagali smo sigurnim vodičem. Svojom spoljašnjošću delovao je veoma ozbiljno, a hladnokrvnošću ulivao sigurnost i poverenje. Pošto je moja četa bila na čelu kolone, išao sam zajedno s vodičem. Odmah iza nas išli su drugovi Pera Stambolić i Miladin Ivanović. Noć je bila dosta hladna. Prešli smo most na Uvcu i uhvatili se severnih padina Radišića brda. Kad smo izbili na greben severno od kote 1244, dunuo je jak vetar, koji je nosio sitan sneg i bacao nam snežnu prašinu u oči.

Vodič nas je zaustavio. Pošao je dvadesetak koraka napred, zatim udesno, pa ulevo i najzad se vratio sav usplahiren, govoreći zadihano:

— Drugovi, ja ne znam gde smo! Potpuno sam izgubio orijentaciju. Više nisam siguran na kojoj je strani Sjenica. Uradite sa mnom šta hoćete. Ubijte me, ali verujte mi da sam se potpuno izgubio.

Vrteli smo se izvesno vreme na mestu i osluškivali lavež pasa ili ma šta što bi nam dalo znak u kom pravcu je Sjenica. Drugovi Pero i Miladin smirivali su vodiča, uveravajući ga da se on zabunio, a kada se sredi lakše će se orijentisati.

Tada smo začuli pucnje iz pravca severa, to jest levo od pravca kretanja naše kolone. Pretpostavili smo da je u tom pravcu Sjenica. U tome nas je i naš vodič podržao.

Miladin je odmah komandovao — da se 1. i 2. četa razviju u streljački stroj i nastupe u pravcu Sjenice, a 3. četa da

se upotrebi većim delom za obezbeđenje, a manjim za rezervu. Njen jedan vod ostao je u rejonu mosta na Uvcu, sa zadatkom da zatvori pravac Sjenica — Prijepolje i obezbedi most u slučaju povlačenja.

Komandant Miladin je energično i odlučno izrekao komandu »u strelce« a ja se ne sećam da smo je komandir 1. čete Duško i ja ponovili našim četama. U sećanju mi je ostala samo slika da smo se sa neke zaravni levo od naše prtine sjurili niz veću strminu. Obe čete su se začas našle u nekom potoku. S 2. četom izbio sam desno na kosu i našao se pred Hadžića Mahalom, a prva četa je, po izlasku iz potoka, nastupala u streljačkom stroju preko Glibnja u pravcu Sjenice. Ona je energično i brzo, streljačkim strojem, nastupala snežnom čistinom. Sve do prvih kuća Sjenice. Dalje je nisam video jer sam bio zauzet borbom svoje čete, a pored toga ona je već smelo ušla u prve kuće.

Sa 2. četom smo brzo savladali veću grupu kuća Hadžića Mahale, i zastali pred manjom grupom kuća, koja je od prve bila odvojena kraćom čistinom i kamenim zidom. Visina zida je bila nešto niža od čovečjeg rasta. Poredane iza zida stajale su žene držeći decu u rukama. Molile su nas da ne pucamo, dok je iznad njihovih glava sa krovova gađano na nas preciznom vatrom. Ovaj nas je prizor zadržao najmanje pola časa, iako nismo mogli produžiti likvidaciju ove grupe kuća. Žene sa decom su neprekidno vikale i zapomagale: »Ne pucajte, braćo!«

Zbog toga što sam bio pozadi na bregu u Hadžića Mahali, video sam kao na dlanu kako 1. četa skreće prema Hadžića Mahali, verovatno da bi se postavila u povoljniji položaj prema utvrđenjima i kućama odakle je dobila žestoku vatru iz grada, i da bi se naslonila na grupu kuća koju sam držao sa svojom četom. U tom zaobilazanju preko snežne čistine koju je nadvišavao redut, 1. četa je pretrpela najveće gubitke, jer je nekoliko minuta bila izložena jakoj unakrsnoj vatri pešadijskog naoružanja utvrđenja i grupe kuća Hadžića Mahale.

U isto vreme, dok se situacija ovako razvijala kod Beogradskog bataljona, video sam, sa mesta na kome sam se nalazio, kako se povlači Čačanski bataljon, koji je napadao pravcem selo Čedovo — Sjenica. Srpsko-sandžački bataljon je napadao pravcem selo Gornja Vapa — Sjenica. On se najviše približio centru grada. Oko 10 časova i on je bio primoran da se povuče, jer mu se s leđa pojavila neprijateljeva kolona jačine dvesta do trista ljudi.

Komandant Beogradskog bataljona, sa svoje osmatračnice iznad Hadžića Mahale, imao je takođe potpun pregled situacije. Forsirao je produženje napada s 1. i 2. četom. Svoju

rezervu, 3. četu, nije mogao uvesti u borbu zbog toga što je u samo jutro na Radišića brdo došlo oko stotinu naoružanih ljudi iz pravca sela Šušure i zauzelo položaj bataljona iza leđa.

Komandir 1. čete Duško i komesar Korošec, sa oko dvadeset boraca, bili su već mrtvi. Sa svog mesta nisam video ni jednog borca 1. i 2. čete da se kolebao ili da je pokušao da odstupa. Niko pre izdatog naređenja komandanta bataljona nije pokušao da se izvuče iz borbe. Obe čete i svi borci su se junački borili i nastojali da se što pre izvrši zadatak. Ali snažna odbrana zadržavala nas je i mi smo trpeli ozbiljne gubitke. Razmišljao sam o tome kako da produžim napad na poslednjih pet do šest kuća Hadžića Mahale, i tako olakšam situaciju 1. čete. Jednostavnim jurišem to nije bilo moguće, izginuli bismo kao i 1. četa. Okrenuo sam se da pozovem dva bombaša, kad me je upozorio puškomitraljezac Dinčić da se zaklonim, jer me neprijatelj s krova kuće vidi i gađa. Samo što sam se zaklonio, dva druga koja su mi prilazila pala su mrtva. Nisu stigli ni da jauknu.

Oko 11 časova stiglo je naređenje komandanta bataljona da se povučemo.

Naše povlačenje od Hadžića Mahale do grebena Radišića brda bilo je praćeno vatrom. Sećam se, vukli smo na jednom čebetu ranjenoga Mihaila Svabića. Išao sam iza njega, uz brdo. Kad smo izašli na greben, video sam neprijatelja iz Sjenice kako preko Glibnja hita ka Ugaru da nam preseče put i spreči prelazak preko mosta na Uvcu. Hteo je da nas razbije u sadejstvu s neprijateljem sa juga. Ali vod 3. čete, sa Sinišom Nikolajevićem, osujetio je to i obezbedio izvlačenje 2. i ostatka 1. čete.

Veoma dobro se sećam mnogih pojedinosti iz ove akcije. I mogu da zaključim da su se i bataljon kao celina i svi borci kao pojedinci i starešine držali hrabro, da se ni jednog trenutka nisu kolebali.

Prva radosna vest posle Sjenice je bila: »Ušli ste u sastav Prve proleterske brigade. Ona je već formirana i vi uskoro treba da je sustignete ...«

Pavle ILIC VELJKO

U IME NARODA I VRHOVNOG ŠTABA

P oslije bitke na Pljevljima i kod sela Bučja, naš se bataljon zadržao u zaseocima na planini Ljubišnji. Tu smo saznali da će se formirati proleterska brigada i da će naš bataljon ući u njen sastav. To je za nas predstavljalo osobitu radost, s obzirom na naše raspoloženje poslije poraza na Pljevljima. Većina nas je imala izvjesnu predstavu o tome što će takva jedinica značiti za jačanje naše vojske i za razvitak oslobodilačke borbe. Davno prije ustanka, u vrijeme građanskog rata u Spaniji, kada smo se na partijskim sastancima upoznavali s političkom situacijom, čuli smo za proleterske jedinice i njihovu ulogu u odlučnim trenucima po špansku republiku. Od tada smo maštali o takvim jedinicama i priželjkivali da budemo njihovi vojnici. Makar u sastavu nekih novih internacionalnih brigada kao što su bile one u Spaniji. A evo, za to nam se pruža mogućnost u svojoj domovini i u trenutku kada nam je tako nešto prijeko potrebno. Zbog toga, kada se razgovaralo o tome ko želi da se vrati u zavičaj, svi su se gotovo izjasnili da će se radije boriti van. Crne Gore, odnosno tamo gdje to bude zahtijevala Partija. Zbog toga je svaki od nas sa zadovoljstvom krenuo onim blatnjavim, raskvašenim putem, što vodi od Ljubišnje prema Rudom preko mnogih uzbrdica. Salili smo se uz put, vratilo nam se samopouzdanje, ništa nam nije bilo teško, mada nas je pratila ledena kiša, mada su neki već bili skoro bosi. Prevaljivali smo prostor brzo, gotovo neosjetno. Bili smo i srećni i ponosni što idemo u nove krajeve, u sastav nove jedinice — proleterske.

U sumrak smo stigli do prvih kuća u Rudom. Sreli smo se sa drugovima iz Srbije, sa Kragujevačkim bataljonom. Među f^{ra}S^ujevčanima ima dosta studenata koji se poznaju sa studentima iz našeg bataljona. Preko tih poznanstava svi smo se, bez razlike, sprijateljili i raspričali kao stari znanci. Kragujevčani pričaju o četničkoj izdaji i borbama za vrijeme povlačenja iz

Srbije, a mi njima o našim borbama protiv Talijana. Gledamo jedni drugima oružje. Mi imamo kratke talijanske puške, debeljuškaste puškomitraljeze i brede. U njih je većinom njemačko oružje, ali su naoružani i puškama izrađenim u našoj fabrici u Užicu. Gledamo te puške sa ljubavlju. Čini nam se da su ljepše i ubojitije od talijanskih, pa se za poneku trampimo.

Da nas ne bi zatekla noć bez prenoćišta i večere, rastajemo se s drugovima iz Srbije, radosni što ćemo se sutra naći u zajedničkom stroju.

U međuvremenu dok čekamo da se spremi večera, rješava se ko će da se vrati u Crnu Goru na terenski rad. Očekujemo odluku nestrpljivo, jer niko ne želi da se vrati, ni da ostavi brigadu. Oko osam časova komesar bataljona, Jovo Kapičić, poziva rukovodioce četa da im saopšti ko će se vratiti u Crnu Goru i ko će od drugova preuzeti funkcije komesara i komandira četa kad se bataljon uključi u brigadu.

Talijani i četnici, kao da su predosjećali da se u Rudom nešto krupno zbiva, ugrožavali su ono malo slobodne teritorije, tako da smo morali napustiti Rudo prije nego što su se bataljoni međusobno upoznali. Naš je bataljon postao 1. bataljon brigade. Ali to je sad nova jedinica, sastavljena od »Lovćenaca« i čete dobrovoljaca Komskog partizanskog odreda. U 1. četu su ušli borci iz Ljubotina, Crmnice i Ceklina, u 2. četu iz Katunske Nahije, Cetinja i Paštrovića, a 3. četa je postala Komska četa, s tim što je jedan njen dio kasnije ušao u 2. i Prateću četu.

U takvom sastavu, nakon svečanosti na trgu u Rudom, bataljon je krenuo u pravcu Međeđe. Idemo duž željezničke pruge koja prolazi dolinom Lima. Duboko u noć stižemo na most, tamo gdje se Lim uliva u Drinu, gdje izbija i željeznički tunel na pruži koja vodi za Višegrad.

Komandant bataljona zaustavlja kolonu podalje od mosta, da bi odredio zadatke četama. Moja četa će preći most i zatvoriti tunel. Na drugoj strani mosta su četnici. Ne isključujemo mogućnost da će otvoriti vatru na nas.

Hući nadošla Drina, hući Lim, od njihove huke ništa drugo ne možeš čuti; višeš što jače možeš, ali te ni drug do tebe ne razumije.

Kod samog mosta nailazimo na stražarsku kućicu, u njoj gori vatra, po podu je prostrta slama. Četnici su pobjegli čim su nas osjetili. Ni metka da opale.

Nastavljamo put prugom bez zadržavanja. Moramo proći kroz tunel dugačak nekih sto metara. Opet ćemo izbiti na Drinu.

Moglo je biti oko ponoći kad smo izašli iz tunela. Na lijevoj strani Drine zapazismo vatre pored same vode. Osvijet-

ljena je obala i voda. Čudimo se, ne znamo zašto vatre gore i ko ih je naložio. Ko će se dosjetiti da su tamo pobile ispred četnika muslimanske porodice iz Međeđe i sa ove strane Drine! Ne znajući to, zaziremo od tih vatara — idemo, a nikako da odvojimo pogled od njih. Mnogo ih je. Duž obale, uz okomite stijene, sve do Međeđe niže se vatra za vatrom.

Okolo tri ili četiri časa po ponoći prethodnica se približila Međeđi. Noć je, naselje nepoznato, neizvjesnost utoliko veća. Kada smo ušli, nagađamo gdje mogu biti četnici. Pretpostavljamo da su u nekoj od kuća boljeg izgleda. Prvu takvu opkoljavamo i ulazimo u nju. Bila je prazna. Onda se uputismo prema drugoj. Već je počelo i da sviće pa smo sigurniji. Pomalo smo i nervozni. Zato puškom otvorismo vrata i prozor kuće. Pored prozora ugledasmo četnika sa dugom kosom i bradom. Opružio se i spava. Bez straha, jer se osjećao, zajedno s društinom, kao gospodar situacije u pustoj Međeđi, čije je stanovništvo pobjeglo preko Drine.

Kad se je razdanilo, Međeđa je oživjela. Primjetili su nas njeni žitelji i počeli da se raspituju ko smo i odakle dolazimo. Osjetili su odmah da smo neka druga vojska. Viču koliko ih grlo služi da bi nadjačali šum rijeke:

— Ko ste vi, kakva ste vojska?

— Partizanska, Narodnooslobodilačka — odgovara neko od naših i pita ih što čine tamo preko rijeke.

Htjeli bi da pređu k nama, ali sumnjaju. Plaše se. Nije ni čudo. Mnogo je straha prešlo preko njihovih glava. Napoljetku se odlučio da se prevezu čamcem. Najprije neke starije žene sa nekoliko mladih ljudi. Pošto su se uvjerali da im se neće ništa rđavo dogoditi dok smo mi tu, rastrčale se ka neobranjivim kukuruzima, po njivama. Do tada se niko nije usuđivao da se pojavi na njivi iz straha od četnika, koji su u ovom kraju klali sve muslimansko što su uhvatili. Zato su se kukuruzi u decembru brali. Zato su muslimani sa strahom pitali koliko ćemo se još zadržati.

Bataljon je dobio zadatak da spriječi svaki prolazak vozova kroz Međeđu za Višegrad.

Popodne, oko tri časa, sirenom se oglasi lokomotiva. Dolazi voz od Foče. Dio bataljona zaposio je usijek kod željezničke stanice i čeka da se voz približi. Ulazeći u usijek, mašinovođa, kad je spazio našu zasjedu koja ga opominje da stane, počeo da koči. Lokomotiva uspori, a zatim se zaustavi. Nekolicina nas uđosmo u vagone i upozorismo putnike »u ime naroda i Vrhovnog štaba« da dalje ne mogu putovati. Oni, međutim, oklijevaju

Srbije, a mi njima o našim borbama protiv Talijana. Gledamo jedni drugima oružje. Mi imamo kratke talijanske puške, debeljuškaste puškomitraljeze i brede. U njih je većinom njemačko oružje, ali su naoružani i puškama izrađenim u našoj fabrici u Užicu. Gledamo te puške sa ljubavlju. Čini nam se da su ljepše i ubojitije od talijanskih, pa se za poneku trampimo.

Da nas ne bi zatekla noć bez prenočišta i večere, rastajemo se s drugovima iz Srbije, radosni što ćemo se sutra naći u zajedničkom stroju.

U međuvremenu dok čekamo da se spremi večera, rješava se ko će da se vrati u Crnu Goru na terenski rad. Očekujemo odluku nestrpljivo, jer niko ne želi da se vrati, ni da ostavi brigadu. Oko osam časova komesar bataljona, Jovo Kapičić, poziva rukovodioce četa da im saopšti ko će se vratiti u Crnu Goru i ko će od drugova preuzeti funkcije komesara i komandira četa kad se bataljon uključi u brigadu.

Talijani i četnici, kao da su predosjećali da se u Rudom nešto krupno zbiva, ugrožavali su ono malo slobodne teritorije, tako da smo morali napustiti Rudo prije nego što su se bataljoni međusobno upoznali. Naš je bataljon postao 1. bataljon brigade. Ali to je sad nova jedinica, sastavljena od »Lovćenaca« i čete dobrovoljaca Komskog partizanskog odreda. U 1. četu su ušli borci iz Ljubotina, Crmnice i Ceklina, u 2. četu iz Katunske Nahije, Cetinja i Paštrovića, a 3. četa je postala Komska četa, s tim što je jedan njen dio kasnije ušao u 2. i Prateću četu.

U takvom sastavu, nakon svečanosti na trgu u Rudom, bataljon je krenuo u pravcu Međeđe. Idemo duž željezničke pruge koja prolazi dolinom Lima. Duboko u noć stižemo na most, tamo gdje se Lim uliva u Drinu, gdje izbija i željeznički tunel na pruzi koja vodi za Višegrad.

Komandant bataljona zaustavlja kolonu podalje od mosta, da bi odredio zadatke četama. Moja četa će preći most i zatvoriti tunel. Na drugoj strani mosta su četnici. Ne isključujemo mogućnost da će otvoriti vatru na nas.

Hući nadošla Drina, hući Lim, od njihove huke ništa drugo ne možeš čuti; višeš što jače možeš, ali te ni drug do tebe ne razumije.

Kod samog mosta nailazimo na stražarsku kućicu, u njoj gori vatra, po podu je prostrta slama. Četnici su pobjegli čim su nas osjetili. Ni metka da opale.

Nastavljamo put prugom bez zadržavanja. Moramo proći kroz tunel dugačak nekih sto metara. Opet ćemo izbiti na Drinu.

Moglo je biti oko ponoći kad smo izašli iz tunela. Na lijevoj strani Drine zapazismo vatre pored same vode. Osvijet-

ljena je obala i voda. Čudimo se, ne znamo zašto te vatre gore i ko ih je naložio. Ko će se dosjetiti da su tamo pobjegle ispred četnika muslimanske porodice iz Međeđe i sa ove strane Drine! Ne znajući to, zaziremo od tih vatara — idemo, a nikako da odvojimo pogled od njih. Mnogo ih je. Duž obale, uz okomite stijene, sve do Međeđe niže se vatra za vatrom.

Oko fri ili četiri časa po ponoći prethodnica se približila Međeđi. Noć je, naselje nepoznato, neizvjesnost utoliko veća. Kada smo ušli, nagađamo gdje mogu biti četnici. Pretpostavljamo da su u nekoj od kuća boljeg izgleda. Prvu takvu opkoljavamo i ulazimo u nju. Bila je prazna. Onda se uputismo prema drugoj. Već je počelo i da sviće pa smo sigurniji. Pomalo smo i nervozni. Zato puškom otvorismo vrata i prozor kuće. Pored prozora ugledasmo četnika sa dugom kosom i bradom. Opužio se i spava. Bez straha, jer se osjećao, zajedno s družinom, kao gospodar situacije u pustoj Međeđi, čije je stanovništvo pobjeglo preko Drine.

Kad se je razdanilo, Međeđa je oživjela. Primjetili su nas njeni žitelji i počeli da se raspituju ko smo i odakle dolazimo. Osjetili su odmah da smo neka druga vojska. Viču koliko ih grlo služi da bi nadjačali šum rijeke:

— Ko ste vi, kakva ste vojska?

— Partizanska, Narodnooslobodilačka — odgovara neko od naših i pita ih što čine tamo preko rijeke.

Htjeli bi da pređu k nama, ali sumnjaju. Plaše se. Nije ni čudo. Mnogo je straha prešlo preko njihovih glava. Naposljetku se odlučiše da se prevezu čamcem. Najprije neke starije žene sa nekoliko mladih ljudi. Pošto su se uvjerali da im se neće ništa rđavo dogoditi dok smo mi tu, rastrčāše se ka neobranim kukuruzima, po njivama. Do tada se niko nije usuđivao da se pojavi na njivi iz straha od četnika, koji su u ovom kraju klali sve muslimansko što su uhvatili. Zato su se kukuruzi u decembru brali. Zato su muslimani sa strahom pitali koliko ćemo se još zadržati.

Bataljon je dobio zadatak da spriječi svaki prolazak vozova kroz Međeđu za Višegrad.

Popodne, oko tri časa, sirenom se oglasi lokomotiva. Dolazi voz od Foče. Dio bataljona zaposio je usijek kod željezničke stanice i čeka da se voz približi. Ulazeći u usijek, mašinovođa, kad je spazio našu zasjedu koja ga opominje da stane, počē da koci. Lokomotiva uspori, a zatim se zaustavi. Nekolicina nas uđosmo u vagone i upozorismo putnike »u ime naroda i Vrhovnog štaba« da dalje ne mogu putovati. Oni, međutim, oklijevaju

da izađu. A mi čisto rastemo od radosti i sreće što možemo tako nešto reći. Ej, »u ime Vrhovnog štaba i naroda«! Pa to znači da smo vojska, mi možemo odsad da uređujemo i naređujemo. Red vožnje će ubuduće od nas zavisiti.

Prilikom legitimisanja putnika naidosmo na nekoliko policijskih agenata i na jednog žandarmerijskog potpukovnika, »nekog Cvetkovića. On počeo da nas »ubjeđuje« da smo svi mi jedno te isto, da treba da ga pustimo za Višegrad, da je na taj put pošao s najboljim namjerama... Đavo će ga znati šta je mislio gledajući nas! Ko zna i kako smo mi izgledali slušajući njegovo »ubeđivanje«. Možda smo mu se učinili suviše naivni i djetinjasti, a možda i gejački prosti? Ta on je, zaboga, potpukovnik, i to žandarmerijski! Tek, pokušao je da nas »obradi« da mu povjerujemo kako će on, tobože, prevariti Talijane u Višegradu, uzeti od njih oružje i — uperiti ga protiv njih. Da ne bi mislio da smo baš toliko naivni i da nas ne bi i još davio svojim glupostima, mi mu, napokon, podviknusmo, i on začuta kao zaliven. Kad mu pokazasmo na neobrane kukuruze i odbjegli porodice, on počeo da skida epolette. Izgledao je bijedno. Kasnije je na saslušanju priznao da je krenuo u Višegrad da pregovara s Talijanima.

Naveče nam je rečeno da ćemo sutra napustiti Međeđu. Dok smo sjedjeli oko vatara, što smo ih naložili u popaljenim zgradama na željezničkoj stanici, dođe k nama čovjek koga u prvi mah ne prepoznasmo. Bio je to komesar brigade. On nas je savjetovao šta treba da uradimo i kako da se pripremimo za sutrašnji marš.

U Međeđu su došli ostali bataljoni. Prva proleterska je pošla u pravcu Rogatice, zajedno s Vrhovnim štabom.

Đoko VUKICEVIC

OTAC I SIN

Zajedno su došli u Kragujevački partizanski odred. Sin Dragoslav — Gose, te godine je završio gimnaziju. Otac Milorad — Mića, radio je u Vojnotehničkom zavodu kao vatrogasac. Gose je bio skojevac. Mića je mnogo voleo sina i preko njega zavoleo je i Komunističku partiju.

Uvek su bili zajedno: u akcijama u okolini Kragujevca, u povlačenju za vreme prve neprijateljske ofanzive, u stroju 1. proleterske brigade u Rudom.

Već sutradan po formiranju brigade deo našeg bataljona je s Kraljevačkim bataljonom dobio naređenje za pokret, da bi zajedno zaustavili veću kolonu talijanskih alpinista koja je nastupala od Višegrada prema Rudom. Ujedno, to je bio naš prvi borbeni zadatak u 1. proleterskoj.

Slab sneg pokrio je zemlju. Naša kolona tiho je nastupala kroz noć. U samu zoru stižemo ispred Gaočića. Te noći Talijani su zanoćili u školi u Gaočićima. Voja Radić, zamenik komandanta bataljona, požuruje nas da što pre izbijemo na kosu kako bismo preduhitrili Talijane. Puške su brzo zapraštale. Naše prethodnice čim su izbile na kosu naišle su na neprijateljevu predstržu.

Naše naoružanje je oskudno: puške, šarac i nekoliko tromblona. Odozdo, od škole, tuku talijanski mitraljezi. Talijani nisu stigli da rastovare bacače, koji su bili natovareni za pokret.

Talijanske predstraže su se ubrzo povukle i koncentrisale sa glavninom svojih snaga u školi, čiji je položaj veoma pogodan za odbranu.

Pošto nismo imali teškog naoružanja, nama je preostalo jedino da sa bombašima prisilimo Talijane na predaju, što su naši bataljoni u nekoliko mahova pokušali učiniti. Jedan takav pokušaj napravio je Gose izlažući se mitraljeskoj vatri na brianom prostoru.

— Lezi, Gose! — povikali smo za njim.

Ali on nije poslušao. Uskoro se zanjihao i pao.

Predosećajući šta mu se desilo, otac je bez razmišljanja jurnuo prema njemu i — pao pokošen u njegovoj neposrednoj blizini.

Naši su uspeli, naposletku, da u školu ubace tromblonske bombe, a odmah zatim na prozoru se pojavila bela krpa. Alpinci su se predali.

Njih dvojicu — oca i sina — našli smo jednog kraj drugog. Mića je ležao na leđima, a Gose sa strane, okrenut prema ocu. Kao da razgovaraju. Bile su to, zajedno sa palim Kraljevčanima, prve žrtve 1. proleterske.

Ka Rudom je kretala kolona od sto dvadeset zarobljenih alpinaca. Oni su nosili i naše i njihove ranjenike. Imali smo bogat plen: dva teška mitraljeza, osam puškomitraljeza, dva teška i šest lakih bacača, više pušaka i dosta municije. Time je bilo znatno povećano naoružanje naše brigade.

Za nama, na kosi iznad Gaočića, ostali su zakopani otac i sin, Dragoslav i Milorad Ratinac iz Grošnice, koji se nikako nisu razdvajali.

Tika JANIC

ZAJEDNO ĆEMO SE BORITI

Nalazila sam se u četi »Bijeli Pavle«. Bilo nas je samo tri drugarice: Vukosava Perović, Jana Bešić i ja. U četi su bila pedeset i tri borca — sve prekaljeni drugovi još iz vremena predratnog ilegalnog rada. Bila je to, zaista, homogena jedinica politički svjesnih ljudi, spremnih za najteže okršaje.

Bilo nam je saopšteno da ćemo preći Lim i prebaciti se u Srbiju, da pritekemo u pomoć tamošnjim partizanskim odredima, koji su, zbog zamašne njemačko-nedićevsko-četničke ofanzive, bili u teškoj situaciji. I doista, poslije manjih borbi protiv Talijana, sredinom decembra 1941. godine pokušali smo prelaz preko Lima, ali bez uspjeha.

Naknadnim naređenjem upućeni smo prema Rudom. Opet na Lim. Dok je glavnina bataljona ušla u varošicu Rudo, 17. decembra, moja četa se zadržala u Ustibaru, odakle su nekoliko časova ranije pobjegli Talijani i četnici.

Bila je žestoka hladnoća. Ali stanovništvo nas je tako toplo primilo da je to na sve nas ostavilo dubok utisak. Bili smo gotovi na najveća lišavanja samo da im što manje budemo na teretu. Vrlo brzo smo se srodili s muslimanima, koji su u početku bili iznenađeni i suzdržljivi.

Jedna naša desetina ostala je u tom selu nekoliko dana, dok je glavnina čete na juriš ušla u Mioče i rastjerala talijansku posadu. Tamo smo se smjestili u zgradu osnovne škole i organizovali osmatranje i kontrolu terena između Mioča i Priboja, gdje se nalazila nešto jača talijanska posada s artiljerijom.

Tih dana je stigao kurir iz Rudog i saopštio nam da se prilično brojne partizanske jedinice povlače iz Srbije k nama. Nijesmo poznavali situaciju u Srbiji, pa je ta vijest izazvala dosta žive komentare. Bilo nam je uvjerljivije tumačenje onih koji su smatrali da je neprijatelj u Srbiji uzeo maha i da je naš položaj tamo jako ugrožen. Inače, zašto će k nama? pitali smo se. Bili smo se čak malo i zabrinuli. Jedino je naš dobri čika Marko Pavićević, najstariji borac, koji je tada imao pedeset i osam godina, bio veseo, toliko veseo da smo nas tri drugarice i on, pripremajući ručak, samo pjevali.

Gotovo sva četa je bila u pokretu, na raznim zadacima oko kontrole terena i neposrednog obezbjeđenja škole u kojoj smo se bili smjestili. Nas tri smo bile zadužene da pripremimo ručak od malo brašna, sira i drugog što su nam seljaci sami ponudili. Pošto smo ispekle nekoliko hljebova za četvu i pripremile drugovima taj skromni obrok za ručak, otišle smo i mi na teren.

Obišle smo nekoliko muslimanskih kuća i svojim držanjem privukle pažnju inače nepovjerljivih žena muslimanki. Posmatrale su nas čudno, teško je reći čega sve nije bilo u njihovom pogledu i izrazu lica — straha i divljenja, nerazumijevanja i želje da nas shvate. Svuda su s pažnjom pratile sve ono što se ticalo nas žena boraca i bolničarki. Pripitkivale su nas o našim roditeljima, o tome da li imamo škole i, ponajviše, zašto smo se latile oružja i krenule s drugovima u borbu koja zahtijeva tako velike napore i u kojoj se tako lako može izgubiti glava. Odgovarale smo im na pitanja, uvjeravale ih da volimo svoje roditelje, braću i sestre, svoj dom — ali da u ovim trenucima, kada prijeti najveća opasnost svima nama, i starima i mladima, kada na sve strane nestaju ljudske glave i domovi, ne možemo ostati skrštenih ruku.

Nijesmo im mnogo govorile o ciljevima naše borbe. Rekle smo im iskreno i otvoreno ono što im je blisko srcu i što su bile u mogućnosti da provjere svakog časa. Nikoga ne mobilišemo na silu! S nama se bore samo dobrovoljci, oni koji neće da robuju, oni kojima je čast iznad svega. Nikome ništa ne otmimamo. Ne pravimo nikakve razlike između Srba, Crnogoraca, Hrvata, muslimana. Među nama ima i jednih i drugih. Mi volimo Ibrahima kao Milutina. Borimo se svim srcem za njihove kuće kao da su u pitanju one koje smo odavno napustili i ko zna da li ćemo se više pod njihove krovove vratiti! . .

Njihov odnos prema nama za ono nekoliko dana koliko smo tamo boravili uvjeravao nas je u to da su s poštovanjem i ljubavlju primali naše borce i odvajali hranu i po koje parče tople odjeće za borce iz daleka. Za ljude naoružane, ali blage i pravične, oko kojih se slobodno okupljaju starci i djeca i koji govore jezikom razumljivim običnom čovjeku.

U jednoj kući imale smo prilike da pružimo i nešto određeniju pomoć. Jedno dijete se bilo opeklo po rukama. Opekotine su bile prilično zapuštene i tada su već ličile na gnojne kraste. Hidrogenom smo oprale rane i previle ih. Djetetu je bilo nešto lakše, a roditelji su nam bili zahvalni. U drugoj kući naišli smo na dvoje djece pod visokom temperaturom. Bila su jako prehladna. Odmah smo im skuvale čaj i dale aspirine. Tri dana smo obilazile djecu i brinule se o njihovom zdravlju.

Prve jedinice srbijanskih partizana prošle su kroz Mioče negdje oko 19. decembra idući za Rudo. Bili su to veoma srdačni i topli susreti. Kao da smo se dugo znali. Prilazili smo jedni drugima kao najbolji prijatelji. Upoznajemo se i čvrsto stežemo ruke. Odmah smo primijetili da u njihovim redovima ima mnogo više drugarica nego u nas. Nijesu se mogli duže zadržavati u Mioču, a bilo je tako bučno i svečano. Odlazeći ka Rudom, čuli smo pozdrave koji su još više potvrđivali koliko borba spaja i čvrsto veže suborce istih ideala:

»Do viđenja! Sada ćemo se zajedno boriti u sastavu 1. proleterske brigade!«

Veselje, smijeh, pjesma. Zivo raspravljanje oko toga ko će sve ući u brigadu. Spazih Vukosavu kako plače.

— Što ti je? — pitam je.

— Bojim se da mene ne uzmu. Znaš, zbog rodaka. ..

Ubjeđujem je da nema razloga za to i da ćemo zajedno ući u 1. proletersku i postati njeni borci. Zaslužili smo tu čast i onim što smo uradili od početka oružane borbe, a i ranije. Zapravo, mi još nijesmo bile svjesne od kolikog je značaja bila pojava 1. brigade — prve jedinice takvog sastava u Jugoslaviji. Ipak nam je postajalo sve jasnije da je to veliki događaj i da će se ovi dani formiranja brigade pamtiti kao najkрупniji događaji u životu, nešto što se nikada ne zaboravlja.

Već u noći između 21. i 22. decembra talijanske trupe su izvršile napade na naše položaje s pravca Uvea i Priboja, s ciljem da razbiju naše snage i ponovo ovladaju ovim mjestima. I ovdje je bilo četnika, koji su činili sve što su mogli da im pomognu u borbi protiv nas. Snijeg je bio prestao da pada, a studen je stezala žestoko za lice i noge. Nalazili smo se na okolnim brdima, po kojima su Talijani sipali nemilice vatru iz velikog broja mitraljeza i nekoliko bacača. Ipak, energičnom vatrom naših puškomitraljeza i pušaka prikovasmo neprijatelja uz kuće u samom Mioču, tako da nijesu ni pomišljali da pođu ka Rudom. Bili smo slabiji od Talijana brojem i u naoružanju, pa opet — morali su se oni povući. Imali smo samo jednog ranjenog druga — Radomira iz sela Džurova, koji je bio kontuzovan od bacača.

Prva provjera borbenih kvaliteta naših boraca proletera Pokazala je da smo dostojni mjesta koje smo zauzeli u brigadi i da ćemo kao cjelina predstavljati pravu silu, strah i trepet za neprijatelja, nadu i pouzdanje za prijatelje narodnooslobodilačkog pokreta.

Vukosava ROKVIC ŠCEPANOVIC

PROVERILI SMO CRNOGORSKO ISKUSTVO

ormiranje 1. proleterske podstaklo je borbenost naših boraca i ispunilo ih oduševljenjem. Naročito je takvo raspoloženje došlo do izražaja kada smo videli druga Tita i čuli njegov govor.

Već toga prvog dana do nas je dopirala topovska i bacačka paljba, a čuli su se i brzi mitraljeski rafali. Predosećali smo da nam predstoji akcija. Drugi crnogorski bataljon je već vodio borbu na Mioču.

Interesovali smo se kod Crnogoraca kako se bore Talijani. Oni su nam odgovorili: »Dobro se bore u bunkerima, ali u susretnim borbama, u šumi — uvijek smo ih pobjeđivali«.

Naš pokret je usledio u prvi sumrak. Išli smo noću, po snegu. Cilj pokreta: selo Gaočići, udaljeno oko osam kilometara od Rudog.

Prolazili smo kroz sela u kojima su meštani partizani već bili zavađeni s četnicima; četnici i Talijani već su se zajedno tukli protiv lokalnih partizanskih grupa.

Sećam se dobro susreta sa seljacima prilikom našeg prolaska. Seljaci Srbi su se bojali ustaša, a muslimani četnika.

Bilo je tamno i hladno, padao je sneg. To je još više otežavalo i usporavalo marš, jer smo već bili veoma umorni i iscrpeni velikim marševima iz Srbije. Kratak predah od jednog do dva dana, koliko smo bili u Rudom, nije mogao dal izbriše taj zamor. Ostatak noći proveli smo na početku sela, u nekoj velikoj, pustoj zgradi, razbijenih prozora. Imala jfi samo kapke. Vetar je duvao unutra, ali nismo osećali hladnoći zbog umora i pretrpanosti. Ležali smo jedan preko drugog

U samu zoru krenuli smo u napad. Sukobili smo se ubrz s talijanskim predstražama. Njihova glavčina je bila u školi, koju nismo mogli osmotriti, kao ni teren oko nje, zbog guste magle. Predstraže su bez većeg otpora pobege u školu. Setili smo se Crnogoraca koji su nam rekli da se Talijani klone] borbe izvan bunkera i utvrđenih rejona. To se i ovde pokazalo:;

brže-bolje svi su se nabili u školu. Mi smo nastupali oprezno u streljačkom stroju. Rudarska četa je bila na levom krilu, a i četa na desnom. Desno od nas su bili Kragujevčani sa dve čete.

Kad smo se približili školi, koju su pretvorili u pravu tvrđavu nastala je žestoka paljba sa svih strana. Jurišali smo, ali su nas Talijani zaustavili. Kretali smo se ogolelom šumom, pa su nas videli kao na dlanu. Ponovili smo juriš. Grupe boraca bombaša nekoliko su puta dolazile do prozora škole i ubacivale bombe u njene prostorije. Ali se Talijani nisu mislili predati, već su mitraljeskom vatrom zasipali stroj naših boraca, razasut po snegu oko škole.

Naši pokušaji da prodremo u školu uzastopno su se ponavljali. Pri tome smo trpeli osetne gubitke, naročito Kruševička i 1. četa, koje su u magli prve naletele na zgradu. Čuli smo da i Kragujevčani navaljuju s desne strane i da imaju gubitaka.

Kad je poginulo nekoliko drugova i kad se uvidelo da se neće ništa postići pojedinačnim napadima, naređen je opšti juriš. Druga četa je nezadržljivo krenula u napad. Rudari takođe. U tom naletu pao je i Nikola Krtinić, zamenik komandira naše čete. On je i ovoga puta jurišao na čelu čete. Pre toga je nekoliko puta pokušavao da prodre u školu sa bombašima. Njegova smrt je posebno uzбудila nas rudare, jer je bio omiljen kod svih u Trepči još pre rata kao nepokolebljiv borac, odličan rudarski radnik i primeran komunista. Zato smo jurišali s još više poleta u želji da ga osvetimo.

Čitava škola je bila crna od bombi, metaka i vatre. Nas više ništa nije moglo zaustaviti. Za prvim bombašima s Momom Dugalićem probili smo se i mi u zgradu s donje strane, uskačući kroz prozore. Unutra smo zatekli ranjene Talijane, koji su nas nezvereno gledali. Ostali su se povlačili iz prostorije u prostoriju. Neki su se uspeali na tavan i odatle pružali ogorčen otpor.

Bilo je u toku borbe i nekoliko naročito zanimljivih momenata. Proka »Veliki« upao je u jednu prostoriju sa čitavom grupom. Tamo smo našli gomilu crvenih talijanskih bombi. Proka dobaci:

— Evo nam jabuka i krušaka.

— Čuvaj se ti tih vočki — odgovorio mu je neko u šali. On je tu opomenu shvatio zaista kao šalu — ušao je neoprezno, eksplodirala je jedna bomba i izbila mu oko.

Potiskivali smo Talijane iz prostorije u prostoriju. Drugovi spolja otvorili su vatru na krov i krilo zgrade u kojem je bio stan učiteljev. Tu su bili oficiri i mitraljesci. Pozvali smo m na predaju. Njihov komandant nam je odgovorio:

— Mi se vama ne predajemo. Zovite vašeg komandanta da s njim razgovaramo.

Došao je i komandant Pavle Jakšić.

I tek njemu se predao ovaj oficir, koji je, kako smo kasnije saznali, tražio da se s njim lepo postupa i da mu se ostavi pištolj zato što se uporno branio sa svojom jedinicom. U stvari, bio je fašista. Njegova upornost bila je tvrdoglavost koja nas je skupo stala.

Prilikom napada na školu nismo imali tačne podatke o tome koliko se Talijana u njoj nalazilo. Posle završene borbe utvrdili smo da je bilo oko dvesta Talijana i pedeset četnika. Škola je imala samo dve učionice i jednosobni stan. Zato su je i mogli ovako uspešno braniti nekoliko sati.

Zarobili smo sto dvadeset Talijana i zaplenili dosta odeće i obuće, zatim nekoliko teških mitraljeza i puškomitraljeza, nekoliko teških i lakih bacača, nešto lakog naoružanja, dosta municije, bombi oko petsto do šeststo komada, preko dvadeset tovarnih konja i mazgi. Time smo znatno povećali naše naoružanje, a formirali smo i prateću četvu bataljona.

Naša pobeda na Gaočićima brzo se pročula. Ova prva akcija 1. proleterske podigla je naš ugled u tom kraju i recito obeležila početak borbenog puta prve regularne jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Božo KALEMBER

DOČEK NOVE GODINE U ROGATICI

P ovlačenje naših jedinica iz Srbije 1941. godine imalo je* snažnog odjeka u Bosni. Četnički oficiri razmislili su se svuda gde je bilo organizovanih jedinica i srpskog stanovništva. Činili su sve da izazovu što veći razdor i u partizanskim jedinicama i u narodu. Ustaški zločini izvršeni prvih dana ustanka nad srpskim narodom poslužili su im da rasplamsaju mržnju prema nesrpskom stanovništvu. Kud su god dolazili, činili su sve da se osvete, naročito nad muslimanskim stanovništvom. Ubistva žena, dece i staraca, pljačka imovine i paljenja kuća — to je bila praksa četničkih vođa u bosanskim selima. Kralj, vera, crkva i srpstvo bile su krilatice s kojima su četnički vođi nastupali. Razume se, to nije ostajalo bez odjeka kod zaostalijeg i neobaveštenog dela naroda, koji su uz to uveravali da Nemci neće paliti one srpske kuće u kojima nema komunisti, ili koje budu odbijale da pod svoj krov prime partizane. Propaganda o neuspesima partizana u Srbiji i Crnoj Gori brzo se širila od usta do usta svuda tamo gde su dopirali četnički oficiri. U narodu i u jedinicama nastala je zabuna. Bilo je jedinica oko Romanije u kojima je četnička propaganda ostavljala duboke tragove. U toku jednoga dana čitave čete i bataljoni prilazili su četnicima. Petrokrake su zamenjivane kokardama. Komunisti su bili najpogodnija meta. Budući da su bili Protiv bratoubilačke borbe, četnička propaganda ih je prikazivala kao pomagače ustaša i Nemaca.

Među muslimanskim stanovništvom nastala je panika, jer ^{Su} četničke jedinice počele naglo da se šire. Njihovom broj-
^{norn} porastu očevitno je doprinela nemačko-talijanska ofan-

ziva na Srbiju i Crnu Goru, a kasnije i na Romaniju, na kojoj su bile dosta krupne naše jedinice s legendarnim Romanijskim Čičom na čelu.¹

ZRACAK n a d e

Eho odjeka nemačkih topova dopirao je do Romanije. Četnici su se nemačkom ofanzivom na Srbiju obilato koristili da dokažu kako su komunisti uništeni. Povlačenje partizana iz Srbije kroz Rogaticu išlo je u prilog četničkoj propagandi. Muslimanska sela su učestano gorela. U vazduhu se osećao miris paljevine izgorelih kuća i stoke. Četnici su čak i ubijene ljude ponekad spaljivali na gomili.

Domaće partizanske jedinice, ono što se nije kolebalo, nisu bile kadre da pruže zaštitu nezaštićenom stanovništvu. Oči su bile uprte nekud neodređeno, nekoj sili koja može stati nakraj četničkoj samovolji.

Odjednom, krajem decembra 1941. godine, preko noć se proneo glas da »dolaze mnogi partizani u pravcu Rogatice«. Glasnici su stizali svakodnevno i od usta do usta su se pronosile novosti o dolasku krupnih partizanskih jedinica. Tih dana je stigla vest da je u Ruđom formirana, kako se tamo govorilo »neka velika vojska«. Šaputanje je zamenjeno glasnim govoranjem o tome kako u Rogaticu pristiže velika partizanska vojska.

- Sa njima je i glavni komandant.
- Ide vojska s velikim petokrakama na čelu.
- Idu crnogorski partizani.
- Oni ne paktiraju ni sa četnicima, ni sa Nemcima.
- Idu proleterci.
- Uskoro će Romanija opet biti partizanska.

Glasnike koji su pronosili ovakve vesti sustigla je zaista vojska o kojoj je narod bio uveliko pričao. Kolebljivci su se manje kolebali. U meštanskim jedinicama se osećala veća stabilnost. Kokarde su skidane ili zamenjivane petokrakama. Muslimanskom stanovništvu se vraćalo poverenje u partizane.

¹ U Rogatici sam se našao odmah posle njenog oslobođenja. Nakon bekstva sa robije, iz kaznionice u Sremskoj Mitrovici, po direktivi druga Rankovića i Lole Ribara (koje sam našao u oslobođenom Krupnju) poslat sam na Romaniju. Veza kojoj treba da se javim na Romaniji bio je drug Tempo. On me je poslao na vezu drugu Vasi Miskinu na Sokolac, s napomenom da čim grad bude oslobođen obrazujemo okružni partijski komitet. Tako je i učinjeno, i bio sam član Okružnog partijskog komiteta za Romaniju sve do dolaska 1. proleterske brigade.

U Rogaticu i prema Romaniji nastupala je jedinica koja se zvala 1. proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada. Bio je to zračak nade u budućnost, u sigurnost.

Dolazak 1. proleterske na teritoriju Rogatice i Romanije obeležio je početak obračunavanja s četnicima i njihovim vođama.

— Uhapšen je neki potpukovnik u Medeđi. Uhapsili su ga proleteri.

— Razoružane su neke četničke jedinice. Razoružali ih proleteri.

I tako dalje.

Počele su kružiti i druge priče koje su jačale poverenje u naš pokret.

U Rogaticu su 24. decembra uveče ulazili delovi 1. proleterske. Sa prvima je bio i Vrhovni štab, s drugom Titom na čelu. Kroz Rogaticu se odmah proćulo kakva je to vojska došla. Deo četnika se brzo izgubio iz Rogatice i u gradu se počelo disati drugačije, lakše. Neki delovi brigade su izbili na Sokolac i Podromaniju. I u tim krajevima nastalo je olakšanje. Četnici su se i odavde povukli.

POLITIČKA I KULTURNA DELATNOST

U narodu je trebalo razvijati raznovrsnu delatnost koja bi bila od koristi za razvijanje ustanka. Prva proleterska brigada postavila je sebi i taj zadatak. Njeni borci su znali da snaga nije samo u oružju. Zato se političkom i kulturnom radu s narodom i odnosu prema narodu pridavao veliki značaj. Otuda i nije čudno što se dobar glas o proleterima brzo proneo.

Tako je 1. proleterska, sem u borbi protiv neprijatelja, učestvovala i u borbi protiv zaostalosti, neobaveštenosti i neznanja. Pored političkog rada s narodom u naseljima kroz koja su prolazile, jedinice 1. proleterske razvijale su i kulturnu delatnost, prilagođenu terenu i snagama kojim su raspolagale. Negde je skeč bio najprikladniji oblik kulturnog i zabavnog delovanja, negde čitanje i recitovanje borbenih pesama i recitacija, kao, na primer, »O klasje moje«, »Otadžbina«, »Starac Vujadin« itd. Svaki skeč, recitacija i pesma snažno su delovali na narod. Na meštane, seljake, duboko se dojmio Kočićev »Jazavac pred sudom« ili skeč »Seljak i june« i drugi. Sve je to nadopunjavalo sadržinu delovanja jedinica 1. proleterske. Iigade i, nema sumnje, imalo pozitivnog odjeka, jer su i jedinice i borci ponaosob, organizovano ili spontano, unosili jasnoću i vedrinu, za čim se osećala velika potreba.

Posebno su se jedinice 1. proleterske pripremale prilikom značajnijih datuma. Tada su nastupali, kako se to govorilo, »jači kalibri«. Ostalo mi je u sećanju pripremanje jedinica 1. brigade za doček prve Nove godine pod puškom, u partizanima.

U Rogatici su se te pripreme užurbano izvodile. Bivši hotel »Rogatica«, koji je prilikom oslobođenja grada bio demoliran, uređivan je. Krećile su se prostorije. Na prozore su se stavljala stakla, jer nijedno okno nije ostalo čitavo. Improvizovana kulturna ekipa brigade pripremala je program proslave, a politički radnici su išli od kuće do kuće da osiguraju dolazak što većeg broja građana. Naročito smo bili zainteresovani da dođe što više muslimanskih žena i devojaka. Muških glava je bilo malo, jer su ili pobijeni od četnika, ili su bili u bekstvu, ili se nalazili u neprijateljevim jedinicama. Naše partizanke imale su u tom pogledu delikatan zadatak, jer su muslimanske žene i devojke bile zaplašene četničkom strahovlašću, a uz to nisu ni navikle da izlaze na javne priredbe. Računali smo da će se žene ipak odazvati, jer su imale poverenja u partizane. Ratne nedaće su, za trenutak, zaboravljene, iako su avioni i eho haubica nagoveštavali skori dolazak Nemaca u Rogaticu.

Trideset prvi decembar je protekao u završnim priprema, Unosile su se daske, od kojih su se pravile klupe za sedenje. Stavljena je i poslednja sijalica. U gradu se osećalo svečano raspoloženje. Bilo je ispisano i nekoliko parola posvećenih dočeku Nove godine.

Kad se večer počelo spuštati, narod je žurio ka hotelu »Rogatica«. Skupljali su se borci iz 1. proleterske, pristizali su i domaći partizani, koji su još lavirali između četnika i partizana. Dolazila je i po koja meštanka, žena i devojka. Naše partizanke su likovale zbog toga, jer su smatrale svojim posebnim uspehom što su im se žene odazvale i došle na doček.

Na kraju je stigao i drug Fića. Kakva je to bila radost! Među nama je politički komesar 1. proleterske brigade. Fića je i glavni referent na priredbi.

Sve je u dvorani hotela bilo spremno za početak. Oči prisutnih bile su uprte u Fiću. On je se nešto šalio, smejaio. Odjednom je Fića ustao, pogladivši svoje brčiče. Nije imao nikakvih pribeležaka, niti je imao napisan govor. Tada sam prvi put slušao Fiću. Govorio je tečno. Bio je vičan govornik.

Fića je izložio situaciju u svetu. Najveći deo je pri tom posvetio borbi Crvene armije protiv Hitlerovih hordi, istakavši da naša borba olakšava i borbu Crvene armije, da mi

time ispunjavamo svoju internacionalnu proleterску dužnost prema prvoj zemlji socijalizma. Svako pominjanje naše borbe i borbe Crvene armije bilo je praćeno odobravanjem.

Zatim je Fića prešao na našu unutrašnju situaciju. Uka-
zao je pri tome na izdaju od strane Nedića, Ljotića, Koste
Pećanca i na kraju je pomenuo i Dražu Mihailovića. Na po-
menu izdaje od strane četničkih vođa, jedan od prisutnih je
viknuo: »Dole sa njima«, »Dole Nedić, Pećanac« itd. U dvo-
rani je nastalo komešanje. Očevidno je bilo da će biti bure,
što se ubrzo i pokazalo. Jedan od prisutnih i pijanih četnika
počeo je da izbacuje parole: »Ziveo kralj! Ziveo Draža Mi-
hailović!«

Četnici su izvadili pištolje i počeli njima mlatarati oko
glave. Nastala je panika. Meštani, koji su bili jedva nagovoreni
da dođu na doček Nove godine, počeli su bežati iz dvorane.
Četnici su se takođe uplašili, pa su i oni počeli bežati napolje.
Iskakalo se kroz prozore. Nastalo je lomljenje stakla na tek
zastakljenim prozorima. U prvi mah se imao utisak kao da
pucaju mitraljeski rafali po prozorskim staklima. Dvorana je
ubrzo bila gotovo prazna. U njoj su ostali Fića i nekoliko naj-
hladnokrvnijih partizana. No ubrzo su se nazad vratili svi pro-
leter i. Fića je počeo da zbija šale:

— Velebite, baksuzno se završava stara, šta li će nam
tek doneti nova?

Od domaćih se nije gotovo niko vratio u dvoranu, ali smo
mi nastavili izvođenje programa.

U SASTAVU BRIGADE — NA TERENU OKRUGLICE

U to vreme i sām sam se našao u sastavu 1. proleterске.
Po naređenju druga Tita, bar tako mi je saopšteno u Vrhov-
nom štabu, sa pozadinskog partijskog rada povučen sam u
1. proleterску brigadu. Takođe mi je rećeno da je stav Cen-
tralnog komiteta da se sa tog terena povuku kompromitovani
drugovi, jer će, po svoj prilici, partizanske jedinice napustiti
teren Rogatice. Uskoro se pokazalo da su ove pretpostavke
bile taćne.

Pri štabu 1. proleterске brigade formirana je četa pra-
tećih oruđa. Za političkog komesara čete bio sam postavljen
krajem decembra 1941. godine, a komandir je postao Velebit
Milan Antončić.

Već na sam dan Nove godine dobili smo naređenje za
Pokret u pravcu Podromanije, Čevljanovića i Okruglice.
U Okruglici je bio razmešten 1. bataljon i četa pratećih oruđa.

Četa je već tada raspolagala dobrim naoružanjem. Imala je osam teških mitraljeza, dva teška i tri laka bacača. Kakvo naoružanje u to vreme!

Naše proleTERSke jedinice imale su i na terenu Okruglice veoma važne zadatke. U samoj Okruglici bilo je četničkih oficira, sa kojima je trebalo raščistiti. No to nije bilo lako. Oni su već tada saradivali s okupatorom, a nastupali su kod naroda u ime srpstva i protiv okupatora. Govorili su kako su komunisti protiv vere i crkve, protiv svih običaja, porodice itd. Agitovali kod seljaka kako su partizani svuda uništeni i samo ih ima »još nešto malo u Bosni«. Takva delatnost i propaganda nisu ostale bez traga. Tako je za kratko vreme samo sa terena Okruglice prešlo četiri čete partizana u četnike. Istina, čim je došao bataljon proletera na tu teritoriju, bilo je dovoljno da ode politički komesar bataljona s jednom desetinom proletera i da razoruža ceo bataljon takve vojske ili da je opet vrati u partizane. Aktivnost 1. bataljona i čete pratećih oruđa na teritoriji Okruglice razvijala se u tri pravca: izviđanje pokreta neprijateljevih jedinica, intenzivno konferisanje sa narodom i sistematski rad u jedinicama. Sa područja Okruglice vršili smo izviđanje železničke stanice Dobravina, a kad smo prikupili dovoljno podataka o stanju neprijatelja, izvršili smo napad na stanicu i zauzeli je. Pri tom nismo imali ni jednog mrtvog ni ranjenog, iako smo imali posla i sa oklopnim vozom.

Ono što je naglo dizalo ugled proleTERSkim jedinicama na terenu Okruglice jeste i to što je svaki borac imao jasno izgrađen odnos prema narodu onog sela i naseljenog mesta kud smo prolazili i gde smo stacionirali. Čak i tamo gde se i samo jedan dan ostajalo, bez obzira na zamor, razvijala se politička i kulturna aktivnost. Svaki borac bio je politički radnik.

Sve te aktivnosti koje su razvijali delovi proleTERSkih jedinica povratile su ugled partizanima. U narodu se govorilo: »To je prava vojska«, »Takve vojske još nismo videli«, »Ova vojska mora pobediti«.

Paško ROMAC

IZVEŠTAJ FILIPA KLJAJIĆA VRHOVNOM ŠTABU

STAB 1. PROLETERSKE NO
UDARNE BRIGADE
8/1 — 42 u 10.20 č

VRHOVNOM ŠTABU NO PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE¹

Dragi drugovi,

Primio sam vaše naređenje od 6.11.1942. i odmah sam preduzeo mere i izdao odgovarajuća naređenja — jedna četa 4. kraljevačkog bataljona jutros u 6 č krenula je za Praču. Odmah sam naredio da pošalju kurira za njima i da najkraćim putem krenu za Podromaniju. Četvrti bataljon kreće sutra izjutra iz Rogatice. Na traženje štaba Romanijskog odreda uputio sam Užičku i Posavsku četvu na Romaniju radi čišćenja. Otišli su 6. I 1942. u 10 č, a 7. I u 16 č dobio sam izveštaj da su u jednom selu našli svega 4 četnika i razoružali, dok su ostali iz te čete, njih oko 40, bili na odsustvu kod kuće. U drugom jednom selu zatekli su celu četvu i razoružali; svega su imali 75 pušaka, 1 laki i 1 teški mitraljez zaplenjeno. Ja sam izdao naređenje da sav plen upute u kasarnu ili, drugim recima, da plen pripadne proleterskoj brigadi. Ove čete su trebale prema predviđenom planu da se zadrže nekoliko dana na terenu. Ja sam shodno vašem naređenju naredio da se te dve čete vrate do sutra uveče, tako da budu na svome mestu pre nego što mi krenemo dalje. Čete uz put i politički dejstvuju. Nije bilo nikakvog otpora. Na dan 4/1 neke bande zapalile su i opljačkale jedno muslimansko selo u Sokolovićima; žive ljude su bacali u zapaljene kuće. Naredio sam da se ispita iz koga su sela ti banditi, a dotle sam tražio jednu bosansku četvu od štaba Odreda, koju sam i dobio!. Imao sam u vidu još jednu ovdašnju 2. glasinačku četvu, ali ta četa nije došla na određeno mesto, tako da sam uputio jednu četvu Šumadijskog bataljona i jednu Romanijsku četvu u Sokoloviće da povataju te bandite.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Fića

¹ *Original* rukopisa, pisan mastilom, ćirilicom, nalazi se u arhivi KPJ pod br. 3194. Original iz 1942. — Prim. red.

PRAVAC — BRIGADA

U vreme formiranja I. proleterske brigade Beogradski bataljon nije bio na zbornom mjestu u Rudom. Tih dana, sa još dva partizanska bataljona, napadao je neprijateljev garnizon u Sjenici. Tek 6. januara 1942. godine bataljon je pošao iz Nove Varoši u sastav svoje brigade.

K olona žuri. I trči. Sa pjesmom. Pa da! Tamo negdje pred nama je naša brigada. Kako izgleda? Snažna. I mrka kao vuk. I vesela kao svadba. Tvrdna kao čelik. I topla kao mlijeko. I mi žurimo. Kaskamo. Živahno. A čini nam se da jedva koračamo. I kao da sporo odmičemo. Htjeli bismo nekako da sve to preskočimo. I da se ujednom nađemo u brigadi.

I trčkaramo. Skakućemo. Radosno. Noga nogu ne stiže. I odmičemo cestom niz rijeku Bistricu. Sve brže. . . Sve brže.

Tamo negdje pred nama topovi podmuklo brundaju. Talijani! Svejedno. I mi oružje nosimo. Rečeno nam je da se klonimo sukoba. Treba sačuvati materijal koji nosimo Vrhovnom štabu. (U platnenom rancu od nepromočivog materijala nosili smo za Vrhovni štab 5,000.000 dinara u srebru i nešto malo u papiru.)

Odvojili smo se od ceste. I od Bistrice. Ne idu ukorak sa našom stazom. Ispod sela Draževića počinje pentranje uz vrljetne obronke Zlatara. Tempo, tempo. Sve veći tempo. Uzbrdica je sve teža. I pušemo, dahćemo, upinjemo se. Smeta nam brašnjavi snijeg. I mećava. Briše. Nadire svom snagom. Čas zatrpa našu uzanu i vijugavu prtinu, čas opet sa isturenih goleti pomete snijeg. I zбриše prtinu kao da je ni bilo nije. Neprijateljski nas je srela. I ne popušta. Neprekidno bunca. Bjesni. I lupeta. Šamara po licu. Uudara u grudi. I lepršaju naši pocijepani i iskrpljeni kaputi. Vjetar probija kroz izandalu odjeću kao da i nije na nama. Studen obavija tijela. I ježi naše mišice. Baca nas s krivudave prtine u hladni, kristalni snijeg. Vijavica nas zatrpava. I oštro poliva po licu, po očima. I trlja po nosu-

Ne pušta nas iz svojih kandži. Dodijala nam je. Rado bismo se otarasili njenog milovanja. I opiremo se. Dižemo se iz snijega i opet u kolonu. A kolona se probija kao strijela kroz vjetar, kroz snijeg i vijavicu. I kroz studen. Prkosimo, svemu. Pa, da! Mi idemo u našu brigadu. Nije ovaj dan morao biti baš takav. Trebalo je da bude vedar, sunčan. I topal.

Na najvišoj smo tački današnjeg puta — 1269 metara nadmorske visine. Jedva. Zamorilo nas je. Više od deset dana nijesmo pješaćili, pa nam nekako dođe kao početak. I snijeg je loš. I mećava.

Grmljavina topova se pojačala. Granate rokću tu blizu, ispred nas, oko sela Drenove. I dolje prema Limu. Sandžaklije nijesu nešto po volji Talijanima. Smetaju im. Zato danas čitav dan, i svaki dan, talijanski topovski orkestar svira varvarsku melodiju. Htjeli bi sebi mir i tišinu u Prijepolju.

— E, nećete, gadovi jedni! U čijoj ste zemlji, ej!

I vatra je gorjela danas čitav dan. I svaki dan. Brane ljudi svoju domovinu. I ne daju se.

— Ačkosum bre Sandžaklije.

Pred nama je Lim. Juri i krivuda kao zmija. Treba ga što prije prijeći dok Talijani nijesu stigli. Onda bismo se posvadili. I, oduljio bi se naš put. Nije nam to potrebno. Delegat Vrhovnog štaba rekao nam je da se u rejonu sela Izbičanja nalazi mali drveni čamac. I ništa više.

— Ako ga ne nađete, snađite se kako znate, gazite, plivajte. Drugog izlaza nema.

— Četnici su ga od straha uništili da ne bi partizani prelazili na drugu stranu rijeke.

— Zdravo, Vlasonjiću, otkuda ti ovdje?

— Ja sam ovdje sa četom na položaju u Drenovi. Talijani su ispred nas. Sad su baš na onom puteljku kuda vi morate proći ka Limu. Drugog puta nemate. Eno se vidi, vatre su tamo zapalili. Izgleda, zanoćice tamo.

Noć je studena. I nešto malo vidna. Kolona žuri ka Limu. Stuštila se niz kosu kao strijela. Borci su se nešto malo kao utišali. I jure pravo na zapaljene vatre — na Talijane. Na čelu kolone su tri puškomitraljeza. Treba razbiti njihove straže. Sto brže, to bolje. I proći.

Hm! Kod prvih ognjišta nema nikoga. Vatra još gori. I puši se. Nema ih ni kod drugih. Ni kod ostalih. Možda vrebaju¹² zasjede? Rastrčali smo se u izviđanje oko ognjišta. Oprezno. I brzo. Nema nikoga. A mi smo se bili narogušili. Htjeli smo ih tresnuti, onako prsa u prsa. No, svakako, bolje ovako. Povukli^{su} se. Nama ovom prilikom nije žao.

— Tiho, tiho! Talijani su tu, gore iznad nas.

Vrlo važno! Ako su. Šta nam mogu? Ništa! I kolona vijuga kao munja. Probija se kroz pomrčinu. Sad nekako mirnije. I spokojnije. Svakako, opreza nije na odbacivanje. Kolona juri kao nabujali planinski potok.

— Drugovi, moramo gaziti Lim.

U redu. Kad se mora nije teško. I svlačimo se. Do gola. Vjetar zapljuskuje naša tijela. Bose noge utonule su do koljena u promrzli snijeg. Od studeni, čas jednu, čas drugu vadimo iz snijega i tapkamo po njemu. I pakujemo odjeću i obuću. Krupne pahuljice kao baršunaste lepeze neprekidno zapljuskuju naša gola tijela. Čas ga kao tanka skramica prikriju, čas se otope. I voda curi niz naša rebrasta leđa. I niz noge. Pahuljice padaju i na trepavice. I mi trepćemo kao da se od komaraca branimo. One golicaju po nosu, po licu, po ustima. I svuda. Pušemo da ih rasteramo.

Danas nam je dan nekako težak. Vjetar, snijeg, mumlanje talijanskih topova, hladnoća. Lim. . . Sve se to ispreplitalo i isprijecilo pred nama. Nemogućno! Nemoćno pred snagom kojoj na srcu leži brigada. I sloboda. Njena je volja jača od mećave. I od kanonade topova. I od bućnog Lima.

Tišina je. Onako kako je naređeno. Onako kao da nešto krademo. Talijani su tu, blizu. Svejedno. Ne smeta. Bato je sa odjeljenjem u zasjedi prema njima. Ne mogu oni ovamo. I ne smiju.

Goli smo kao od majke otpali. Zamotanu odjeću i obuću držimo iznad glave. I oružje, vi gazimo duboku, i studenu i bućnu vodu. Čuteći. I nekako slobodno. Bez straha. Kao da gazimo neki potočić. A Lim hukti, bući, galami. Trza se i napreže. Upinje se svom snagom. I mi. Gazimo ga kao »Vlah pitu«. Voda se penje do koljena; do pojasa; do ramena. Nekima je i preko ramena. Hladnoća nas šiba po golim koljenima, studeno, kao zmija. Obavija ih. Ali. . . gazimo ga.

Ljubo i Belka su prejahali Lim. Njihova fizička kondicija nije za gaženje ovako duboke i bućne rijeke. Lepa i Nikola su i po godinama mali. I jašu. Voda grca do sedla. Njihove noge tone kroz rijeku. Naši konjići su mali kao magarići. Planine i brda ponekad dadu i velike ljude, ali konje male. I oni podrhtavaju. Možda od tereta koji kroz duboku i brzu rijeku nose na sebi. Ili od zime. Ili od straha. I konji ponekad znaju da se boje. Glave uzdižu iznad vode. Često i sasvim utonu. Onda Belka vrisne. Voda je ošinula po kukovima. Mitar je hrabri. I umiruje.

— Čuti, bre!

Konjić frkće nozdrvama. Iz njih kuljaju slapovi mutne vode. Ionako ošamućeni i uplašeni konjić okrenu niz vodu.

r epa se kuraži. Smije se nekako kao da zapomaže. Podiže se u sedlu kao da bi htela da iskoči.

Kuda si zapeo, mecagon dios. Ti misliš, Ljubo, da te razume. Sto ga kinjiš, bre? Životinja je to.

— Jasno! Kao da si ga ti vaspitavao, Dobrivoje. Onda mi nije čudno što je takav.

Nekolicini, fizički slabijim i nespretnijim drugovima, voda je odnijela odeću. I oružje im je palo.

— Voda mi je do guše. A-a-a.

— Još malo, još malo, Viciću. Drži se.

Snažniji i sabraniji već su pojurili kroz vodu za odjećom i oružjem. Pomažu drugovima da se izvuku iz dubokih virova. Cirića i maloga Bulju zaniijela je voda. Od straha su izgubili orijentaciju i okrenuli niz vodu. Vrisnulo je zapomaganje. I galama. Tišina je pukla.

— Uхватili smo ih. Hteli su da dezertiraju, mangupi jedni. Čekajte, platićete nam ovu jurnjavu, ja vam kažem.

— Kada bi ti, Milutine, govorio samo na usta, ljepše bi ti stajalo. I mi bismo te bolje razumeli. A ovako- gundaš kroz nos kao da imaš hunjavicu. I tako te malo fermamo.

— De, de. Bez bileta na tramvaj ne idi.

Ničemo iz vode. Izrastamo. Rastemo kao što raste naša volja, naša svijest, naša snaga. Koljena već izviruju iznad vode. Na kopnu smo, na snijegu opet. Peče po tabanima. Od hladnoće držimo čas jednu čas drugu nogu iznad snijega. I poskakujemo. Voda curi niz gola tijela. I lijepi se za kožu kao tanka skramica leda. Studen grči svaku poru na našem tijelu. Ledena avet steže. I probija do kostiju. Koža se nakostriješila kao jež u klupčetu. I stresamo se. I drhtimo. Zubi cvokoću. Klatimo se kao pijani. I nekako smo ošamućeni kao od dugog nespavanja.

— Meni nešto igra pred očima.

— I meni.

I Viciću. I Zići. I Cedi. I još nekima. Neki su popadali u snijeg. Od studeni nesvestica ih je uhvatila. Trljamo ih hladnim snijegom. Vicić se uhvatio za vrbu da ne padne.

— On misli da je to njegova »Micika«, pa je zagrlio da ga želja prođe.

— Baš mu je sad do »Micike«.

— I meni se vrti u glavi kao da sam pijan.

— Tebe još od Nove godine drži ta vrtoglavica, Dimčo. Kao da u bačvi spavaš, takav si. Dobro je što je u partizanima zabranjen alkohol, inače bismo ti i ja postali mortusi.

— A ne bi iza nas ni Mita zaostao. Bila bi to dobra trojka, a?

Zurimo sa oblačenjem. I poskakujemo da se ugrijemo.

— Prvuloviću, baš ćeš se utopiti.

Njegovo je odijelo bilo u vodi. I Vlaišino. Čim su izvađena iz rijeke zamrzla su se. Nogavice i rukavi stoje ukočeni kao uštirkani.

— Mito, svlači svoje gaće i košulju i daj ih Prvuloviću. Brzo! A ti, Buljo, Vlaiši. Vaše je rublje debelo i toplo, pa će ih malo ugrijati.

—• Eh, brate, baš mi se ne da da imam nešto dobro i novo na sebi, pa to ti je! Kao da sam se kamenom bacio na crkvu. Ala grebu ove moje izandale pantalone; čini mi se kao da su od kozje strune. Da mi je doživeti da jedared imam barem gaća dosta, čini mi se da bih se obogatio. Nikad nisam imao da valjaju. Sve neke krpljevine. Mi, obalci, nikad nismo mogli imati ni ono najnužnije, bez čega se ne može.

Oko jedan sat ujutro sedmog januara hiljadu devet sto četrdeset i druge godine ostavili smo Lim.

A sada tempo. Do brigade!

»Ovdje Prva proleterska«. Na Romaniji. Oko Sarajeva, kod Rogatice i Han-Pijeska. Na položajima. Vodi borbe. Mi smo bili u nekom uvjerenju da ćemo je zateći na okupu; grupisanu i *postrojenu*. *Željeli smo da se svečano uključimo u tu proletersku zajednicu, u tu veliku kolonu.*

Prva proleterska, to je ofanziva. To je sloboda. Slavluk našeg dolaska okičen je mitraljeskim rafalima na okupatora; na domaće izdajnike. To je naš doček. I mi se uključujemo u brigadu. Sa rafalima. Radosno.

Miladin IVANOVIC